

TÜRKİYE'NİN DİNİ AZINLIKLARI

İnsan hakları açısından bir değerlendirme

Av. ORHAN KEMAL CENGİZ

Ankara, 2020

TÜRKİYE'NİN DİNİ AZINLIKLARI

İnsan hakları açısından bir değerlendirme

Av. ORHAN KEMAL CENGİZ

Ankara, 2020

**Bu yayında belirtilen görüşler yazara aittir ve
European Endowment for Democracy’i bağlamaz.**

Tüm hakları saklıdır @Orhan Kemal Cengiz

1.Baskı: 2020, Ankara

Tasarım&Baskı : Girişim Ajans Matbaa Tic. Ltd. Şti.
www.girisimmatbaacilik.com

Bu yayın European Endowment for Democracy’nin
mali katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

Kapak fotoğrafı: Ahtamar Kutsal Haç Kilisesi, Van, Kadri Salaz

Sevgili dostum Tahir Elçi'nin aziz hatırasına...
Saygıyla, sevgiyle, özlemle...

SUNUŞ

Elinizde tuttuğunuz bu alışma Türkiye'nin dini azınlıklarının en güncel sorunlarını onları doğur-
ran tarihi, politik ve hukuki ereve içinde açıklamaya çalışıyor.

Çalışmanın zerine inşa olduğu temel düşünce, bugün yaşanan sorunların her birinin kökleri
derine giden bir zihniyet ve ideoloji üzerine inşa olduğudur.

Zaman zaman belli kırılmalar yaşansa da, dini azınlıkları hedef alan politikalarda kökten bir
değişim yaşanmadığı kanısındayım.

Çalışmanın ilk bölümünde, bugünü de anlamak için oldukça önemli veriler sunan tarihsel arka
planı açıklamaya çalıştım. Bu bölümde, sırasıyla Trakya Pogromları; Varlık Vergisi; 6-7 Eylll
Olayları; Maraş Katliamı; Rahip Santoro; Hrant Dink Cinayetleri ve Malatya Zirve Yayınevi Katlia-
mına ilişkin kısa bir tarihçe okuyacaksınız.

Çalışmanın ikinci Bölümü, "Geçmişle yüzleşme" sorununu ele alıyor ve ilk bölümde anlatılan
olayların neden "tarih" olamadığını, neden ve nasıl günümüzü etkilediğini, dn ve bugünün nasıl i
içe yaşam bulduğunu açıklamaya alışıyor.

"Dini Cemaatlerin ve Kurumların Tanınmaması" başlığını taşıyan nc bölüm bugün yaşanan
sorunları onları yaratan hukuki-kurumsal temellerle birlikte açıklamaya alışıyor.

Dördüncü bölüm, İbadet yeri sorununa ayrılmış durumda. Bu bölümde hem ibadet yeri açmaya
ilişkin güncel sorunlar ve bu sorunların arka planı ve hem de tarihi ibadet yerlerinin mzeyeye ve cami-
ye çevrilmesi sorunu analiz ediliyor.

Beşinci bölümde dini azınlıkları hedef alan ayrımcılık ve nefret söylemleri tartışılıyor.

Altıncı bölüm, kimliklerini saklamak zorunda kalmış veya bu kimliklerden sonradan haberdar
olmuş Ermeni ve Rum Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının durumunu açıklamaya alışıyor.

"Yabancılar" başlığı taşıyan yedinci bölüm, Türkiye'ye sığınan Ezidilerin yaşadıkları problemleri
ve son yıllarda hız kazanan "yabancı Hristiyanların" ikamet ve turist vizelerini iptal etme uygula-
lamasını analiz ediyor.

Bu alışma kelimenin klasik anlamında "akademik" bir çalışma değildir. Sadece güncel sorunla-
rı anlatan dönemlik bir rapor da değildir. Dini azınlıkların sorunlarını onları yaratan bağlam içinde ve
bu anlamda gerçek boyutlarıyla açıklama çabasıdır.

Uzun yıllar dini azınlıkların haklarını savunmuş bir avukat olarak, şüphesiz ki bu çalışma en
başta benim kişisel gözlemlerimi ve sorunları anlama biçimimi yansıtıyor. Bu çalışmayı gerçekleşti-
rirken, alana ilişkin yazılmış bütün kitap, tez, makale ve mahkeme kararlarını okumaya çalıştım.

Ayrıca, dini azınlıkların temsilcileri, araştırmacılar, konu üzerine kafa yoran yazarlar, siyaset-
iler ve entelektüellerle görüştüm. Türkiye'nin değişik yerlerinde yaptđım yaklaşık 30 görüşmenin

sağladığı zengin bilgi ve deneyimler gerek arka plan bilgisi olarak ve gerekse bire bir alıntılarla çalışmanın değişik bölümlerine katkıda bulundular.

Görüştüğüm kişilerin büyük çoğunluğu bu raporda anonim bir şekilde yer almak istediği ve kimi görüşmecilerin kimliğini açıklayıp kimini saklı tutmanın güçlüğü karşısında, görüştüğüm kişilerin sözlerine doğrudan atıfta bulunduğum durumlarda, sadece görüşme yaptığım il ve tarihi belirtmekle yetindim. Zamanlarını ayırıp, zengin bakış açılarıyla bu çalışmaya katkılarını sunan görüştüğüm bütün kişilere şükranlarımı sunuyorum.

Açıktır ki, onların katkıları olmadan bu çalışma gerçekleştirilemezdi.

Ayrıca, bu çalışmayı finansal olarak destekleyen European Endowment for Democracy'e teşekkürlerimi sunmak isterim.

Raporun İngilizce versiyonunu edit edip, harika bir dile kavuşturan Amy Grupp'a çok teşekkür ediyorum.

Son olarak, raporu okuyup, görüşlerini bildiren, sevgili dostlarım Sema Kılıçer, Günel Kurşun ve Bican Şahin'e de çok teşekkürler.

Çalışmanın bütün kusur ve eksiklikleri de, şüphesiz ki bana aittir.

Çalışmanın, dini azınlıkların sorunlarını ve genel olarak Türkiye'yi anlamak isteyen herkese, yeni bilgiler, yeni bakış açıları ve ilham vermesini diliyorum.

Saygılarımla,

Orhan Kemal Cengiz

Aralık-2019 / Ankara

KISALTMALAR VE AÇIKLAMALAR

AFAD: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AGK: Adı Geçen Karar

AYM: Anayasa Mahkemesi

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

AKP: Adalet ve Kalkınma Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

HDP: Halkların Demokratik Partisi

HRO: Heybeliada Ruhban Okulu

MİT: Milli İstihbarat Teşkilatı

s.: Sayfa

SSK: Sosyal Sigortalar Kurumu

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCK: Türk Ceza Kanunu

Y.N: Yazarın notu

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1. BÖLÜM:DİNİ AZINLIKLARIN SORUNLARINI ANLAMAK İÇİN TARİHSEL BİR PERSFEKTİF	5
1A) TRAKYA POGROMLARI	5
1B) VARLIK VERGİSİ: EKONOMİK OLARAK ÇÖKERTMEK	7
1C) 6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARI: ORGANİZE BARBARLIK	9
1D) MARAŞ KATLİAMI: KORKUNÇ BİR KIYIM	12
1E) SİVAS KATLİAMI: HİSTERİ VE KATLİAM	14
1F) SANTORO, DİNK CİNAYETLERİ VE MALATYA KATLİAMI	17
2. BÖLÜM:GEÇMİŞLE YÜZLEŞEMEMEK	21
3. BÖLÜM:DİNİ CEMAATLERİN VE KURUMLARIN TANINMAMASI	31
3A) YASAL MEVZUAT SORUNU	31
3B) TÜZEL KİŞİLİK SORUNU	34
3C) PATRİKLİK VE HAHAMBAŞILIK MAKAMLARININ SINIRLI TANINMASI	39
3D) PATRİKLİK SEÇİMLERİNE MÜDAHALE	40
3E) KİLİSE DERNEKLERİ	46
3F) CEMAAT VAKIFLARININ SORUNLARI	47
3G) HEYBELİADA RUHBAN OKULU SORUNU	50
4. BÖLÜM: İBADET YERİ SORUNU	53
4A) İBADET YERİ AÇAMAMAK	53
4B) TARİHİ İBADET YERLERİNİ MÜZEYE VE CAMİYE ÇEVİRME	56
4C) CEMEVİ SORUNU	58
5. BÖLÜM: AYRIMCILIK VE NEFRET SÖYLEMİ	63
6. BÖLÜM: GİZLİ HRİSTİYANLAR VE KİMLİK HAKKI	69
7. BÖLÜM : MÜLTECİLER VE YABANCILAR	75
7A) TÜRKİYEYE SİĞINAN EZİDİLER	75
7B) YABANCILAR	77
SONUÇ	83
ORHAN KEMAL CENGİZ	85

GİRİŞ

Neden Hristiyanlar bir türlü hukuken tanınan bir ibadet yeri açamıyor? Neden Alevi'lerin cemveleri devlet tarafından tanınmıyor?

Neden tarihi kiliseler ve manastırlar devletin mülkiyetinde, onlar neden dini cemaatlere ait değil?

Neden bir avuç kalmış Gayrimüslimlerin vakıflarına yönetici seçebilmeleri için devletin bir yönetmelik çıkarması gerekiyor? Neden bu insanlar özgürce kendi yöneticilerini seçemiyorlar?

Neden hükümet, tamamen bir cemaatin iç işi olması gereken patrik seçimlerine her fırsatta müdahale ediyor?

Neden, dini azınlıklar söz konusu olduğunda, Lozan Anlaşması ve Osmanlı döneminde kalmış birkaç Nizamname dışında başkaca bir yasal düzenleme bulunmuyor?

Neden dini azınlıkları hedef alan nefret sözleri cezasız kalıyor?

Neden hiçbir gayrimüslim devlet görevlisi göremiyoruz?

Neden katliamlara uğramış dini azınlıklara mensup kurbanlar anılamıyor?

Bugünün Türkiye'sinde dini azınlıkların ne durumda olduklarını anlamak için, sayıları çok daha fazla arttırılabilecek olan, yukarıdaki türden sorular sormamız gerektiğini düşünüyorum. "Bu yıl da, Gayrimüslim Vakıfları yöneticilerini seçemedi"; "Hristiyanlar yine ibadet yeri açamadı"; "Hükümet yine patrik seçimlerine müdahale etti" türünden haber ve raporlar, şüphesiz ki anlık duruma ilişkin bilgi veriyorlar; ama sadece bu bilgilere bakarak, hiçbir şekilde, neyin neden olduğunu anlayamıyoruz.

Bütün Cumhuriyet tarihi boyunca, dini azınlıkları hedef alan politikalarda bir süreklilik olduğunu görüyoruz. Şu ya da bu partinin iktidara gelmesi bu politikalarda ciddi bir değişikliğe yol açmadı.

AB ile yakınlaştığı dönemde AKP hükümetleri, dini azınlıklar konusunda daha önce benzeri görülmeyen adımlar attı. Örneğin, dini azınlıkların vakıflarının el konulan mallarını iade etti. Dini cemaatlerin dernek kurmalarına olanak tanıdı. Ermeni soykırımını ve diğer tabular konuşulabilir hale geldi vd.

Ama bütün bu çalışma boyunca açıklamaya çalışacağım gibi, atılan hiçbir adım, dini azınlıkların temel sorunlarını çözmedi. Bu cemaatleri gerçek yasal güvencelere kavuşturmadı.

Yine son yıllarda yaşanan gelişmelere bakınca, belli konularda da, tamamen Cumhuriyetin azınlıklara ilişkin fabrika ayarlarına geri dönüldüğünü görüyoruz.

Peki bu fabrika ayarları nereden geliyor?

Kanımca, Türkiye'nin dini azınlıklarla kurduğu ilişki iki temel tarihi gerçeklikten besleniyorlar.

Bunlardan birisi Türkiye'nin nüfus yapısını, sosyal dokusunu derinden bir şekilde değiştiren Ermeni soykırımıdır.

1915 yılında Anadolu Ermenilerinin başına neler geldiği yönünde en doğru saptamaları tarihçi Ayhan Aktar'ın yaptığı kanısındayım. Aktar, 1915'de yaşananların (Türkiye'nin resmi tezlerinde söylendiği gibi) “tehcir” mi, “soykırım” mı olduğuna ilişkin olarak şunları ifade ediyor:

“Bunları kesin hatlarla birbirinden ayırmak aslında zor. Bana kalırsa Bursa, Eskişehir ve Adapazarı'nda tehcir oldu. Yani insanlar vagonlara dolduruldu ve doğdukları yerleri terk etmeye zorlandı. Ancak aynı şeyi Erzurum, Muş ve Diyarbakır için söyleyemem. Orada soykırım oldu. Evlerinden çıkıp, kabileler halinde yola düzuldüler, ondan sonra Diyarbakır Valisi Dr. Reşit Bey'in örgütlediği Ramanlı Aşireti'nin mensupları ve yerel unsurlar tarafından katledildiler. Dolayısıyla Batı'da olanla Doğu'da olan aynı şey değildir»¹.

1948 tarihli Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması hakkında Sözleşmenin 2. Maddesinde yapılan tanım, bazı diğer tarihi bilgilerle birlikte, dikkatli bir şekilde okunduğunda, Aktar'ın sözünü ettiği her iki durumun da “soykırım” tanımına uyduğu görülecektir.

Bu tarihi bilgilerden en önemlisi dönemin dahiliye nazırı Talat Paşa'nın sözü edilen “tehcirin” başlamasından 10 ay önce Mecliste yaptığı bir konuşmada sarf ettiği sözlerdir. Talat Paşa, Rumların yaşadığı yerlere yerleştirilen Müslüman muhacirlerin neden Üsküdar'dan Basra'ya kadar olan boş arazilere yerleştirilmediğini soranlara; “Bu muhacirleri dedikleri gibi, oralara gönderip çöllere serpecek olsaydık oralarda cümlesi aklıktan öleceklerdi”² diyerek cevap vermiştir. Aynı Talat Paşa, “tehcir” adı verilen ölüm yolculuğunda, Ermenileri Suriye'nin Der-Zor bölgesine göndermekte beis görmemiştir.

Soykırım Sözleşmesinin 2. Maddesi şöyle demektedir:

“Bu Sözleşme bakımından, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri, soykırım suçunu oluşturur. a) Gruba mensup olanların öldürülmesi (...) c) Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarını kasten değiştirmek.”

Ayhan Aktar'ın Erzurum, Muş, Diyarbakır için söyledikleri “a” bendine, Bursa, Eskişehir, Adapazarı için söyledikleri de “c” bendine girmektedir. Talat Paşa, Rumların gönderilmesi halinde “cümlesi aklıktan öleceklerdi” derken, Ermenilere yapılanın bu 2. Maddenin c bendine girdiğini belirtmiş oluyordu.

1915 yılında Ermenilerin başına gelenlerin bu sözleşmedeki anlamda soykırım olup olmadığı anlamsız bir tartışmadır. Çünkü bu Sözleşmedeki soykırım tanımı, bizzat Ermenilerin başına ne geldiğine bakılarak yapılmıştır.

1 T24, “Prof. Ayhan Aktar: Hem tehcir, hem soykırım”, <https://t24.com.tr/haber/prof-ayhan-aktar-hem-tehcir-hem-soykirim,294516>, 24 Nisan 2015

2 Fuat Dündar, “Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği”, (1913-1918), İletişim, 2008, s. 256-257

Soykırım kelimesini tarihte ilk kez kullanan Yale Hukuk Profesörü Raphael Lemkin'dir, kendisi aynı zamanda bu sözleşmeyi de hazırlayanlardan birisidir. Sözleşmenin yayınlanmasından sonra gerçekleştirilen bir TV söyleşisinde Lemkin, soykırım terimini nasıl ürettiğini şöyle açıklamıştır: “Çünkü bu (soykırım) Ermenilerin başına geldi, Ermenilerden sonra, Hitler harekete geçti...”³

1915’de Ermenilerin başına gelenlerin soykırım olup olmadığı saçma bir tartışmadır, çünkü, soykırım tanımı yapılırken, onların başına gelenler model olarak alınmıştır.

Bu çalışmanın değişik bölümlerinde açıklayacağım üzere, Türkiye, Ermeni soykırımı ile tam olarak yüzleşmemiştir ve bu yüzleşmeme hali, bugünün Türkiye’sinde yaşanan pek çok şeyin arka planında bulunmaktadır.

Ermeni soykırımının Türkiye üzerinde yarattığı etkiyi Barış Ünlü şu sözlerle anlatıyor⁴:

“...Hangi sayı kabul edilirse edilsin, 1915’deki Anadolu’nun en az %10’unu oluşturan Ermeniler Anadolu’dan temizlenmiştir. Bunun büyüklüğü, dramatikliği ve 1915 sonrasındaki etkisi, bugünkü Türkiye’nin seksen milyon civarındaki nüfusunun sekiz-on milyonunun çeşitli biçimlerde ve çok kısa bir sürede yok edilmesi halinde neler olacağını tahayyüle edilirse daha iyi anlaşılabilir.

Ermeni Soykırımı’nın Türkiye Cumhuriyeti’nin toplumsal yapısını anlamak açısından hayati bir boyutu devasa servet transferidir. Yüzbinlerce Ermeni’nin taşınmaz ve taşınır mallarına Müslümanlarca el konulmuş, Ermeni işadamlarının iş sahalarını (madencilik, tarım, ticaret, zanaat v.) Müslümanlar ele geçirmiş, Ermenilere borcu olan Müslümanlar borçlarını sıfırlamıştır. Osmanlı Devleti ise bu yağma ve gaspa bir örtmeceyle, sonradan Türkiye Cumhuriyeti’nin de aynı adla sahipleneceği üzere, “emval-i metruke” yani “terkedilmiş mallar” demiş ve bu suçu Emval-i metruke Kanunlarıyla meşrulaştırmış, bir başka deyişle normalleştirmiştir.”

Ünlü’nün de sözünü ettiği, bu müthiş nüfus değişimi, muazzam boyutlardaki mülk transferi, bugünün Türkiye’sinde hiç yaşanmamış, uydurulmuş bir hikaye gibi sunulmaktadır. Tamamıyla yok sayılan bu geçmiş, maalesef bugünün Türkiye’sini de derinden bir şekilde etkilemekte, demokrasi ve insan haklarının durumu üzerinde ciddi bir rol oynamaktadır.

Türkiye’nin dini azınlıklarının bugünkü varoluş biçimini derinden etkileyen ikinci tarihsel faktör, Türkiye Cumhuriyeti kurulurken inşa edilen milli kimliktir. Bu milli kimliği Cemal Salman şöyle tarif ediyor:

“Cumhuriyet elitlerinin milli kimlik inşasının temelinde yer alan milliyetçilik, bünyesinde bir yandan yurt ve yurttaşlık bağına dayalı bir siyasi-hukuki kimlik tanımı bir yandan da etnisist temele dayanan ve biricikliğiyle kutsanan özcü bir kimlik tanımı barındırır. Etnik ve kültürel çeşitliliği redde dayanan bu bakış, makbul yurttaşı ve devletin asli unsurunu Türk ve (Sünni) Müslüman ekseninde sınırlayacak; böylece devletin resmi ve gerçek yurttaşları arasında bir boşluk doğacaktır.”⁵

Ünlü ve Salman’ın sözünü ettikleri, aslında Türkiye’nin fabrika ayarlarıdır. İşte bu ayarlar bugün de, devletin dini azınlıklarla kurduğu ilişkinin çerçevesini çizmektedir.

Bu fabrika ayarları, dini azınlıkların tanınmamasını, onlara yasal güvenceler verilmemesini, eko-

3 <https://www.youtube.com/watch?v=moByGLA7FDc>

4 Barış Ünlü, *Türklük Sözleşmesi, Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*, Dipnot yayınları, 2018, s. 134-135

5 Cemal Salman, *“Lamekandan Cihana Göç Kimlik Alevilik”*, Dipnot, 2018, s.108

nomik olarak zayıf düşürülmelerini gerektiriyor. Aşağıda, Cumhuriyet dönemi boyunca, dini azınlıkların başlarına gelenlere ilişkin kısa bir tarihçe okuyacaksınız. Ancak, 1915'i ve aşağıda bahsedeceğim tarihçeyi aklımızda tuttuğumuzda bugünün Türkiye'sinde dini azınlıklara yönelik politikaları değişik boyutlarıyla anlayabileceğimizi düşünüyorum.

1.BÖLÜM

DİNİ AZINLIKLARIN SORUNLARINI ANLAMAK İÇİN TARİHSEL BİR PERSFEKTİF⁶

1A) 1934 “TRAKYA OLAYLARI”: BİR KAÇIRTMA VE GÖÇÜRTME HİKAYESİ

1934 yılının Haziran ve Temmuz aylarında yaklaşık iki hafta boyunca Trakya bölgesinde yaşayan Yahudilere karşı geniş çaplı saldırılar meydana geldi. Bu saldırılarda Yahudilerden can kaybı yokken, çok sayıda işyeri yağmalanmış, erkekler dövülmüş, kadınlara tecavüz edilmiştir.

Meydana gelen bu saldırılara genel olarak “Trakya olayları” olarak atıfta bulunuluyor ama bu kavramsallaştırmanın meydana gelen dramatik gelişmeler karşısında hafif kaldığı açıktır. Trakya’da meydana gelen “olaylar” sonucu buranın kadim bir halkı olan Yahudiler bölgeyi terk etmiş, Trakya Yahudisizleşmiştir.

Türkiye’de dini azınlıklara yönelik saldırıların pek çoğunda görüleceği üzere, bu saldırılar öncesinde de, Türk medyasında Yahudileri hedef alan çok sayıda haber ve yorum yayınlanmıştır. Örneğin, Türk milliyetçiliğinin ideologlarından birisi olarak da kabul edilen Nihal Atsız, bu saldırılardan önce Milli İnkılap adlı dergide yayınladığı yazısında “Yahudi zilletin, korkaklığın, kötülüğün ve seciyesizliğin örneği olmuştur... Biz kızarsak Almanlar gibi Yahudileri imha etmekle kalmaz, daha ileri gideriz: Onları korkuturuz. Malum ya Yahudiyi öldürmektense korkutmak yekdir” diye yazmıştır⁷.

Nitekim tam da Nihal Atsızın söylediği gibi, Trakya’da yaşayan Yahudiler korkutulmuş ve dehşete düşürülmüşleridir.

İlk önce, Edirne, Kırklareli, Keşan, Çanakkale gibi merkezler olmak üzere Trakya’nın çeşitli bölgelerinde Yahudi cemaatinin önde gelen üyelerine ölüm tehditleri içeren mektuplar gelmeye, halkı Yahudi tüccarları boykot etmeye davet eden bildirimler boy göstermeye başlamıştır⁸.

“Olaylar”, ilk olarak 21 Haziran 1934 günü Çanakkale’de başlamıştır. O gün, Çanakkale’de yaşayan 1500 kadar Yahudi, araştırmacı Rıfat N. Bali’nin deyimiyle, dehşet içindeydiler. Çünkü kalabalık gruplar Yahudilere saldırmış, evlerini ve dükkanlarını yağmalamış, onları tehdit ederek mallarını ve paralarını gasp etmişlerdir.⁹

6 Y.N: Aşağıda okuyacağımız kısa tarihçe, hiç şüphesiz ki, Türkiye’de dini azınlıkların maruz kaldıkları tüm travmatik olayları kapsamına almıyor. Burada Türkiye’nin bugünü ve dini azınlıklara yönelik kalıp davranışları anlamak için yararlı olacağını düşündüğüm en belirgin örnekleri seçmeye çalıştım.

7 Işıl Demirel, “81. Yılında Trakya Olaylarını anlamak”, Evrensel Gazetesi, 21 Haziran 2015, <https://www.evrensel.net/haber/254153/81-yilinda-trakya-olaylarini-anlamak>

8 Ayşe Hür, “Trakya Olayları”, Avlaremoz, 21 Haziran 2016, <https://www.avlaremoz.com/2016/06/21/1934-trakya-olaylari-ay-se-hur>

9 Rıfat N. Bali, “1934 Trakya Olayları”, Kitabevi, İstanbul, 2008, s.122

Edirne'deki saldırılardan önce ise şehirde Yahudilere saldırılacağı yönünde haberler dolaşmıştır. Edirne'deki olaylar, halkın Yahudi esnaftan alışveriş etmemesi için yapılan boykotun ardından başlamıştır¹⁰.

2 Temmuz günü ellerinde taş ve sopalar olan gruplar, “Yahudilere ölüm” haykırılarıyla Yahudi mahallelerine saldırmış mağazaları, evleri, yağmalamış, yakaladıkları Yahudileri dövmüş ve İstanbul'a gitmelerini istemişlerdir¹¹.

5 Temmuz günü bıçak ve silahlarla donanmış köylüler gece Yahudilere saldırmak amacıyla şehre gelmeye başlamış, ancak başbakan İsmet İnönü'nün bu olaylara yönelik gerekli tedbirlerin alınacağını söylemesinin ardından olaylar sona ermiştir¹².

Kırklarelindeki olaylarda ise, öğrenciler, halk ve bazı askerler 3 Temmuz günü Yahudilere ait evleri taşlamıştır. Yağmacılar 3-4 saat boyunca her türlü şiddete başvurmuş, Yahudileri dövmüş, ölümle tehdit etmiş ve kadınlara tecavüz etmişlerdir¹³. 3 ve 4 Temmuz gecelerinde Kırklarelindeki Yahudilerin evleri basılmış, saldırılar pogrom düzeyine ulaşmıştır¹⁴.

Gerçekleşen bu “olayların” ardından Trakya bölgesindeki Yahudiler dehşet ve panik içinde bölgeyi terk etmişlerdir. Yahudiler mallarını değerinin çok altında satarak İstanbul'a ve yurt dışına göçmüşlerdir¹⁵.

Trakya olaylarında devletin rolü ve bu olayların organize yapısı bugüne kadar tartışılmalı gelmiş bir konudur. Ayhan Aktar gibi, tarihçilerin aktardığı kaynaklar, hükümetin Trakya'yı Yahudilerden temizlemek kararı aldığını ve bu amaç doğrultusunda yerel yöneticilere “sözlü” talimatlar verildiğini öne sürmektedir¹⁶.

Diğer yazarlar tarafından aktarılan bazı detaylar da, olayların önceden planlandığını ve sonuçlarının öngörüldüğünü gösteriyor. Üç Temmuz günü meydana gelen olaylar sırasında görgü tanıkları polis karakolunun terk edilmiş olduğunu ve ortalıkta hiç polis görünmediğini bildirmişlerdir¹⁷.

Kamu makamlarının bir takım tutum ve davranışlarına bakıldığında da, olayların devlet tarafından organize edildiğini gösteren pek çok ipucu bulunabilecektir: Edirne'deki saldırılardan önce Edirne Defterdarlığı Yahudi esnaf ve tüccardan vergilerini derhal ödemelerini istemiştir¹⁸. Herhalde, bu olaylardan sonra bu vergilerin tahsil edilemeyeceği düşünülmekteydi. Aynı şekilde, Çanakkale'de mahalli idareciler Yahudilerin İstanbul'a sevklerini kolaylaştırmak için İstanbul'dan pek çok vapur getirtmiştir¹⁹. Kırklareli'nde normal de üç yolcu vagonuyla sefer yapan tren 4 Temmuz sabahı on beşten fazla vagonla yolcularını beklemiştir²⁰. Yine Edirne'deki saldırılar sırasında kendisiyle görüşen

10 Rıfat N. Bali, a.g.e, s.137

11 Rıfat N. Bali, a.g.e, s.138

12 Rıfat N. Bali, a.g.e, s.140

13 Rıfat N. Bali, a.g.e, s.184-185

14 Hatice Bayraktar, “**The anti-Jewish pogrom in Eastern Thrace in 1934: new evidence for the responsibility of the Turkish government**”, Patterns of Prejudice, Vol. 40, No. 2, 2006, s. 95

15 Ali Yıldız, “İnşacı Kuram Bağlamında Azınlıkların Dış Politika Algısı: İstanbul Yahudileri Örneği”, Yüksek Lisans Tezi Trakya Üniversitesi, 2019, s.40

16 Ayhan Aktar, “**Trakya Yahudi Olaylarını ‘Doğru’ Yorumlamak**”, Tarih ve Toplum Dergisi, Kasım 1996, sayı 155, s. 50

17 Hatice Bayraktar, a.g.e, s. 97

18 Rıfat N. Bali, a.g.e, s.137

19 Rıfat N. Bali, a.g.e,s.123

20 Rıfat N. Bali, a.g.e, s.87

Yahudi temsilcilerine Vali, “eylemlerin resmi mercilerce başlatılmadığını, Yahudilerin Edirne’den ve Trakya’dan ayrılmalarını halkın talep ettiğini” söylemiştir²¹.

1934 yılındaki bu utanç verici vakıaların münferit olaylar olmadığını, yıllar sonra tekrar, bu defa İstanbul ve İzmir’de yaşayan dini azınlıkları hedef alarak tekrar edeceğini biliyoruz.

1B) 1942 “VARLIK VERGİSİ”: EKONOMİK OLARAK ÇÖKERTMEK

1942 yılında, 2. Dünya savaşının Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı baskı bahane edilerek, Gayrimüslimleri ekonomik olarak çökertmeyi hedef alan ve adına “Varlık Vergisi” adı verilen özel bir vergi oluşturuldu.

Bu vergiye giden yol, Türkiye’de pek çok başka kaygı verici gelişmede olduğu gibi, Türkiye medyası tarafından hazırlandı. 1942 yılını yaz aylarında Türkiye’nin gayrimüslim vatandaşlarını hedef alan pek çok haber yayınlandı. Bu haberlerde Gayrimüslimler hırsız, karaborsacı, soyguncu ve vurguncu kişiler olarak resmediliyorlardı²².

Bu psikolojik hazırlığın ardından, ciddi bir fişleme faaliyeti başlamıştır. Maliye bakanlığı 12 Eylül 1942’de bölge defterdarlıklarına yolladığı bir yazı ile, azınlıkların mal varlıklarının tespit edilerek bir cetvelde gösterilmesini ister. Genelgeye uygun bir şekilde çalışan vergi daireleri, azınlıkları ve mal varlıklarını tek tek, isim ve adres bazında listelerler. Bunlara ek olarak, bankalardan, Gayrimüslimlerin kendilerinde bulunan hesaplarını bildirmeleri istenir. CHP il ve ilçe örgütlerinden de gayrimüslimlerin malları hakkında bilgi istenir ve bunlar da toplanır. Aynı şekilde, “güvenilir” tüccarlardan ve İstihbarat teşkilatından da Gayrimüslimlerin ticari işleri ve gelirlerine ilişkin bilgiler istenir. Bütün bunlar bir araya geldiğinde fişleme işlemi tamamlanmış olur²³.

Varlık Vergisi Kanunu’nun resmi gerekçesi “olağanüstü savaş koşullarının²⁴ yarattığı yüksek karları vergilemek” olarak dile getirilmiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Mecliste yaptığı konuşmada, milletvekillerine, kanunun harp zenginlerini ve azınlıklardan olan vurguncuları hedef aldığını söylemiştir²⁵.

Varlık vergisi açık bir şekilde azınlık karşıtı bir mali uygulamadır. Maruz kalanlarda büyük bir travma yarattığına şüphe yoktur. Aşağıda kısaca açıklamaya çalışacağım gibi, her şeyden önce bu vergi açık bir şekilde ayrımcıdır. Belli bir grubu kasıtlı olarak hedef almaktadır.

Varlık Vergisi miktarları ve mükellefler bu amaçlar için kurulan Komisyonlar tarafından belirlenmiştir. Örneğin İstanbul için üç komisyon kurulmuştur²⁶.

Varlık Vergisi mükelleflerinin kökenlerine bakıldığında ortaya çıkan tablo şöyledir: Bu vergilerin yüzde 83’ü Gayrimüslimler, yüzde 7’si Müslümanlar ve yüzde onu da diğer gruplar tarafından

21 Rıfat N. Bali, a.g.e, s.137

22 Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve ‘Türkleştirme’ Politikaları**, İletişim, 2000, s.143

23 Rıdvan Akar, **‘Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları’**, Doğan Kitap, 1999, s. 58-59.

24 Y.N: Burada kastedilen 2. Dünya savaşı koşullarıdır. Türkiye bu savaşa girmemiştir. Ancak savaşın patlamasının ardından bir hazırlık olarak yaklaşık bir milyon kişi silah altına alınmıştır.

25 Rıdvan Akar, a.g.e, s.60

26 Ayhan Aktar, a.g.e, s.221

ödenmiştir.²⁷ Gayrimüslimlere çıkarılan vergi, Müslüman mükelleflere çıkarılan verginin on katıdır²⁸ Ayrıca, bu yüzde yedilik kesim sadece varlıklı Müslümanlardan oluşurken, Gayrimüslimler söz konusu olduğunda vergi bütün kesimleri hedef alan bir yapıya sahiptir. Varlık vergisi mükellefleri içinde, şöför, mavnacı, sekreter, işçi ve hademe gibi mesleklerde çalışan yaklaşık 26.000 kişi bulunuyordu²⁹.

Gayrimüslimlere orantısız bir şekilde uygulanan vergiye karşı herhangi bir itiraz merci bulunmuyordu³⁰. İtirazı mümkün olmayan bu vergi bir kere tahakkuk ettiğinde, mükellef vergiyi 15 gün içinde ödemek zorundaydı. Bu vergiyi ödemeyenlerin/ödeyemeyenlerin ev ve işyerlerine haciz uygulanmış, bunlar icra kanalıyla satılmış, icradan sonra da borçları ödenmeyenler çalışma kamplarına gönderilmiştir³¹. İnsanların mallarını mülklerini satarak dahi ödeyemedikleri bir verginin ne kadar yüksek olduğunu ve cezalandırıcı bir yapıya sahip olduğunu anlamak için çok uzun ve derin araştırmalar yapmak gerekmiyor.

“Borcunu” ödeyemeyip, çalışma kamplarına gönderilenlerin sayısı hakkında farklı tahminler bulunuyor. Bu rakamlar 1400 ile 8000 kişi arasında değişiyor. Bu kamplara gönderilenleri arasında tek bir Müslüman bile yoktur. Kamp sakinlerinin, tümü istisnasız olarak Gayrimüslim T.C vatandaşlarından oluşmaktadır. Bu kampların, Nazi toplama kamplarına ve buralarda Yahudilerin başlarına gelenlere bir göndermede bulunduğu anlaşılıyor. Bu kamplar, vergi mükellefleri üzerinde bir tazyik ve korkutma aracı olarak kullanılmıştır³².

Acıdır ki, bu korkutma aracı işe yaramış görünmektedir. Aşkale çalışma kampına sevkiyatın yapıldığı 27 Ocak 1943 günü, Tapu Sicil Müdürlüklerindeki yevmiye defterlerinin de gösterdiği gibi, İstanbul'un her tarafında gayrimüslimlerin sahip oldukları ev, işyeri, apartman, arsa ve han satışlarında artış meydana gelmiştir³³.

“Çalışma kampları” birisi Erzurum'un Aşkale ilçesi diğeri de Eskişehir'in Sivrihisar ilçesi olmak üzere iki ilçede toplanmıştır. Vergi borçları, kendilerine karşı yürütülen icradan sonra da ödenmeyenler bu toplama kamplarına gönderilmiştir. Çalışma kamplarında çok ağır çalışma koşulları bulunmasa bile, kötü yaşama koşulları İstanbul ve Türkiye'nin diğer taraflarından gelen Gayrimüslimleri canından bezdirecek niteliktedir.

Çalışma kamplarının sakinleri son derece kötü fiziksel koşullarda kalmakta, hayatlarını zorlaştırmak için uzun mesafeleri yürüyerek veya hayvan sırtında gitmeye zorlanmaktadırlar. Çalışma kamplarının belli bir çalışma planı yoktur. Örneğin, Aşkale'ye gidenlere, Erzurum sokakları temizletilmiştir. Gayrimüslimler bu işleri yaparken yerli halkın aşağılayıcı tutumlarına maruz kalmışlardır³⁴.

Kötü yaşama ve çalışma koşulları kasten yaratılmıştır; bu koşullardan kurtulmak için, “mükelleflerin” kıyıda köşede kalmış paralarını çıkarıp, “borçlu” buldukları vergiyi ödeyecekleri umut edilmektedir³⁵.

27 Rıdvan Akar, a.g.e, s. 74

28 Ayhan Aktar, a.g.e, s.221

29 Ayhan Aktar, a.g.e, s. 224

30 Rıdvan Akar, a.g.e, s. 72

31 Ayhan Aktar, a.g.e, s. 149

32 Rıdvan Akar, a.g.e, s. 90

33 Ayhan Aktar, a.g.e, s.228

34 Ayhan Aktar, “Yorgo Hacıdimitriadis'in Aşkale-Erzurum günlüğü (1943)”, İletişim, 2011, s. 166

35 Ayhan Aktar, “Yorgo Hacıdimitriadis”, a.g.e, s.167

Bir süre sonra çalışma ve yaşama koşulları yumuşamışsa da, bu kamplara yollananlar ve geride kalan aileleri ve sevenleri için hayat bu zaman zarfında bir kabusla dönüşmüştür. Her ne kadar 2. Dünya savaşının ekonomik olarak buhranlı atmosferi içerisinde çıkarılmışsa da, Varlık Vergisi bir “ekonomik göçertme” aracıdır. Bu vergi sayesinde pek çok Gayrimüslimin ellerinde ne var ne yoksa satmak zorunda kaldıkları göz önüne alınırsa, bunun aynı zamanda sermayenin Türkleştirilmesi için atılmış önemli bir adım olduğu görülecektir.

Kanımca, Varlık Vergisi, Gayrimüslimler söz konusu olduğunda, işlerin nasıl ortada hiçbir yazılı belge olmadan yürütülebildiğine dair çarpıcı bir örnek de oluşturuyor. Gerçekten de ne yasada ne de bu yasanın nasıl uygulanacağını gösteren yazışmalarda Gayrimüslimlerin hedef alınacağı söylenmiyor.

Ama gerek kurulan vergi komisyonlarının, ezici çoğunlukla Gayrimüslimleri mükellef kılmaları; onlara Müslümanlara oranla çok daha yüksek oranlarda vergi tahakkuk ettirmeleri ve yine çalışma kamplarına gönderilenlerin istisnasız tamamının Rum, Yahudi ve Ermeniler’den oluşması, Türkiye’de gayrimüslimleri hedef alan faşizan uygulamaların ortada yazılı kurallar olmasa bile nasıl kolayca kendi mecrasını bulduğu ve murad edilen sonuçlara ulaşabildiğine dair çarpıcı bir örnek oluşturuyor.

1C) 6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARI: ORGANİZE BARBARLIK

6-7 Eylül 1955 tarihlerinde başta Rumlarınkiler olmak üzere, Türkiye’nin gayrimüslim vatandaşlarına ait binlerce ev ve iş yeri tahrip edildi, yüzlerce insan yaralandı, bir tür kolektif cinnet hali yaşandı. 6-7 Eylül pek çok değişik şekilde tanımlanabilir. Bu “olayların” organize yanına bakıp, devlet-millet işbirliğiyle yaratılan “organize barbarlık” denebilir. Aşağıda kısaca açıklamaya çalışacağım gibi, bütün bu gözü dönmüş, sınır tanımaz saldırganlık bir yandan da son derece organize bir şekilde hazırlanmış ve icra edilmiştir. Ama işin sadece bu tarafına bakılırsa, önümüzde duran bu korkunç tablo bütün boyutlarıyla anlaşılabilir.

Bir diğer yanıyla, 6-7 Eylül, bir ülkenin belli vatandaşlarının belli bir kısmının vatandaş olma hakkını ortadan kaldıran, onları saldırganların merhametine bırakan korkunç bir hukuksuzluk halidir. Gerçekten de, son derece organize olmuş talancılar karşısında, iki gün boyunca İstanbul’un sokaklarından buharlaşmış bir devlet görüntüsü belirir karşımızda. Bir gecede bu ülkenin İstanbul ve İzmir’de yaşayan gayrimüslim yurttaşları, hiçbir hakları olmayan, mallarına ve ırzlarına göz dikilebilir, başlarına ne gelirse gelsin devletin korumasından yararlanamayacak olan insanlara dönüştürülmüşlerdir.

6-7 Eylül pek çok insanın sandığı gibi, birkaç bin çapulcunun Gayrimüslimlerin mallarını talan ettikleri bir “çalgınlık” hali değildir. Bu iki günde “olaylara katılanların sayısı yüz binleri bulmuştur.³⁶ İstanbul’da Taksimden, Adalar’a kadar çok büyük bir alanda meydana gelmiştir bu korkunç saldırılar. Olaylar görenleri dehşete düşüren, korkunç bir vandalizm örneği ortaya koymaktadır.

Gayrimüslimlere ait dükkanlar sistematik olarak yağmalanmış, evlere saldırılmış, ibadet yerleri yakılmış, mezarlıklar bile talan edilmiştir. Saldırılara ilişkin resmi rakamlar bile-ki bunlar muhtemelen gerçek rakamların gerisindeydi- ne denli büyük, yaygın ve yıkıcı bir saldırganlıkla karşı karşıya olduğumuzu gözler önüne seriyor. Bu “resmi rakamlara” göre, 6-7 Eylül 1955’de, Türkiye’de 4.214 ev, 1.004 işyeri, 73 klise, 1 sinagog, 2 Manastır, 26 okul ile fabrika, otel, pub vd gibi, 5.317 diğer bina

³⁶ Dilek Güven, “Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri bağlamında 6-7 Eylül Olayları”, İletişim, 2006, s. 26

hasar görmüştür³⁷.

Bu olaylar anlatılırken, bu büyük maddi zarar öne çıkarılıyorsa da, can kayıpları ve bedensel bütünlüğe yönelik saldırı ve zararlar da dehşet verici niteliktedir. Bu saldırılarda, Türkiye basınına göre 11, Yunan kaynaklarına göre ise 15 kişi hayatını kaybetmiştir³⁸. Yaralı sayısı resmi rakamlara göre 30, gayri resmi rakamlara göre ise 300 civarındadır³⁹. Yüzlerce kadının tecavüze uğradığı tahmin edilmektedir. Tecavüz nedeniyle sadece Balıklı Rum Hastanesinde 60 Rum kadın tedavi görmüştür⁴⁰.

6-7 Eylül'ün hazırlıkları ilk olarak, Türkiye'de pek çok değişik zaman olduğu gibi, gazeteler tarafından yapılmıştır. İstanbul'da "Hürriyet" ve "Yeni Sabah" ile, İzmir'de yayınlanan "Gece Postası", bir süredir Türkiye'deki Rumları hedef alan, onları Kıbrıs'taki olumsuz gelişmelerle bağlantılı gösteren haberler yapmaktaydı⁴¹.

6 Eylül günü ise, Yunanistan'dan gelen bir haber bombanın fitilini ateşler. Selanik'te bulunan Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu eve bomba atılmıştır. Daha sonradan bu bombanın, Türkiye'nin Selanik Konsoloslukunda görevli bir çalışan tarafından ve yine Türk İstihbaratıyla bağlantılı hukuk fakültesi öğrencisi Türk kökenli bir gencin kışkırtmasıyla atıldığı öğrenilmişse de, kitleleri harekete geçirecek ciddi bir provokasyon yapıldığı açıktır.

Haber aynı gün 2. baskısını yapan, normalde 20-30 bin satan, ama o gün 300 bin baskı yapan İstanbul Ekpres Gazetesinin yaygın bir şekilde dağıtılmasıyla bütün İstanbul halkına duyurulur. Yine sonradan, bu gazetenin de istihbaratla yakın ilişki içinde olduğu anlaşılacaktır. Bu gazete, Selanik'teki saldırıyı daha önceden bildiği için bu kadar büyük sayıda baskıyı gerçekleştirebilmek için, ciddi bir kağıt stoku yapmıştır⁴².

Sonrası korkunçtur, başta Beyoğlu olmak üzere, İstanbul'da gayrimüslimlere ait ev ve iş yerleri talan edilir. O günlerin fotoğraflarına bakanlar yıkımın boyutlarını anlayabilirler. Kilometrelerce uzunluğundaki İstiklal caddesi, dükkanlardan alınıp sokağa fırlatılan, kumaş, cam parçaları ve her türlü parçalanmış alet ve edevatın kalıntılarıyla doludur. Sanki binlerce dükkana aynı anda tahrip gücü yüksek bombalar atılmış ve dükkanların içindekiler de sokağa saçılmıştır.

6-7 Eylül 1955 "olayları" tanık olan her vicdan sahibi insanın belirttiği üzere, Türkiye adına korkunç utanç verici, kolektif cinnetin neler yapabileceğini gösteren dehşet verici iki gündür. Gerek Türkiye'nin utanç verici bu iki günü öncesi yaratılan atmosfer, gerek bu provokasyonların nasıl hazırlandığı ve sonuçları gayrimüslimlerin içinde yaşadıkları cendere ve korku ortamını anlamak için oldukça önemlidir.

6-7 Eylül barbarlığı, bunlara tanık olan bir kişinin de ifade ettiği gibi gözleriyle görmeyenlerin

37 Dilek Güven, "Riots against the Non-Muslims of Turkey: 6-7 September 1955 in the context of demographic engineering", European Journal of Turkish Studies, 12.2011, s.5

38 Bianet, "6-7 Eylül'de Ne oldu?", <https://m.bianet.org/bianet/azinliklar/116904-6-7-eylul-de-ne-oldu>

39 Ayşe Hür, "6-7 Eylül 1955 yağması ve 1964 sürgünleri", Radikal, 6.9.2015, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/ayse-hur/6-7-eylul-1955-yagmasi-ve-1964-surgunleri-1428641/>

40 Melike Çapan, "6-7 Eylül'ün üzerinden 63 yıl geçti; dönemin tanıkları anlatıyor: Adnan bu muydu yapacağın!", T24, 6 Eylül 2018, <https://t24.com.tr/haber/6-7-eylulun-uzerinden-63-yil-gecti-donemin-taniklari-anlatiyor-adnan-bu-muydu-yapacagin,693642>

41 Ayşe Hür, "6-7 Eylül'de devletin 'muhteşem örgütlenmesi'", <https://www.haksozhaber.net/6-7-eylulde-devletin-muhtesem-orgutlenmesi-7252yy.htm>

42 Ayşe Hür, a.g.e

idrak etmesi oldukça güç bir olaydır⁴³. Bu olaylara çocuk yaşta tanık olan gazeteci Mehmet Ali Birand'ın anlattıkları, Müslümanlara ve Gayrimüslimlere ait ev ve iş yerlerinin nasıl dikkatle birbirinden ayrıldığını gözler önüne seriyor. Birand gördüklerini şöyle anlatıyor:

“Karaköy'den Tünel'e çıkınca şaşırıp kaldım. Manzara dehşet vericiydi. Koskoca cadde, iki taraflı vitrinleri yıkılmış, malları yerlere dağılmış adeta bir savaş alanını andırıyordu...Çocuktum ve tam olarak ne olduğunu anlayamamıştım. Dikkatimi çeken en ilginç nokta, çoğu dükkan parçalanıp yağmalanırken, diğer bazı dükkanlara hiç dokunulmamış olmasıydı. Baktım dokunulmayanların vitrinlerinde Türk bayrakları asılmıştı. Yıkılanların kapılarında ise hep Rum isimleri vardı”⁴⁴.

Bu korkunç tahrip karlık son derece organize bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Gözü dönmüş gruplar, ellerinde kapalı kepenkleri açacak alet edevat taşımaktadır; hangi hedeflere saldıracıklarını bilmektedirler ve şehrin farklı yerlerinde hep aynı şekilde hareket etmektedirler.

Olayların organize yapısını ortaya koyan şu hususlara kısaca dikkat çekmek isterim: İlk olarak, 6-7 Eylülde saldırgan kitleler bir şekilde gayrimüslimlere ait ev ve iş yerlerini ayırt edebilmişlerdir. Olayların öncesinde meydana gelen bazı gelişmelerin, gayrimüslimlerin adreslerinin kolayca tespit edilebilmesiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Olayların birkaç hafta öncesinde ilgili mahallelerin muhtarlarından ev ve işyerlerinin adresleri istenmiştir. Yine aynı şekilde saldırılardan kısa bir süre önce, gece bekçileri bazı mahalle sakinlerinden duvarlardaki ev ve iş yeri numaralarını belirginleştirmelerini istemiştir. Bunlara ek olarak, gayrimüslimlere ait bazı ev ve işyerleri ya “haç” işareti konularak ya da GMR (Gayrimüslim Rum) yazılarak hedef gösterilmiştir⁴⁵.

Saldırıların ciddi organize bir şekilde yapıldığını gösteren diğer bir gelişme, İstanbul'un değişik semtlerinde çok farklı grupların aynı saldırı yöntemlerini kullanmış olmasıdır. Dükkan vitrinlerinde demir parmaklık varsa, bu parmaklıklar kaynak makinalarıyla veya tel makasıyla kesilmiştir; vitrinler taşlanarak parçalanmış ardından da dükkanların içindeki eşyalar ya hemen oracıkta ya da sokağa çıkarılarak parçalanmıştır⁴⁶.

Polisin saldırılar karşısında bütün İstanbul'daki tavrı aynıdır. Çok istisnai bazı durumlar hariç, polis hiçbir yerde göstericileri dağıtmak için müdahalede bulunmamıştır⁴⁷. Yine aynı şekilde, bu büyük yağmaya rağmen, hırsızlık olaylarının nadiren meydana gelmiş olması, saldırgan grupların liderlerinin bu konuda özel bir talimat aldıklarını düşündürmektedir⁴⁸.

Uzun yıllar sonra, bir askerden gelen itiraf 6-7 Eylül olaylarının nasıl planlanıp icra edildiğine dair en “içeriden” bilgiyi kamuoyuna sunacaktı. Özel Harp Dairesi başkanı, Genel Kurmay İstihbarat başkanlığı ve Milli Güvenlik Kurulunda üst düzey görevlerde bulunmuş emekli Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu gazeteci Fatih Güllüoğlu'na 1991 yılında verdiği mülakatta 6-7 Eylül 1955'in devlet tarafından organize edildiğini açıkça itiraf ediyordu. Yirmibeşoğlu “6-7 Eylül de bir Özel Harp işidir ve muhteşem bir örgütlenmeydi Amacına da ulaştı”⁴⁹ diyecekti.

43 Rıfat N. Bali, **6-7 Eylül Olayları, Tanıklar-Hatıralar**, Libra yayıncılık, 2010, s. 330

44 Rıfat N. Bali, a.g.e, s. 73

45 Dilek Güven, “Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları, a.g.e, s.28

46 Dilek Güven, “Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları, a.g.e, s.30

47 Dilek Güven, “Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları, a.g.e, s.33

48 Dilek Güven, **Riots against Non-Muslims**, a.g.e, s.5

49 NTV, “**Karakutu' yine ağzından kaçırdı**”, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/karakutu-yine-agzindan-kacirdi,3Q5d->

Gerçekten de bu “muhteşem örgütlenme” sayesinde gayrimüslimlerin üzerine korkunç karabulutlar çökmüş, en başta da Rumlar olmak üzere, binlerce Gayri Müslim T.C vatandaşı ülkeyi terk etmiştir.

1D) MARAŞ KATLIAMI: KORKUNÇ BİR KIYIM

Türkiye'nin nüfus açısından 18. büyük ili olan ve Akdeniz bölgesinin iç kısımlarında yer alan Maraş şehrinde 1978 yılının 19-26 Aralık tarihlerinde Alevilere yönelik korkunç katliamlar gerçekleşti.

Bu katliamda resmi rakamlara göre 100'den fazla kişi hayatını kaybetti, yüzlerce kişi yaralandı, 210 ev ve işyeri tahrip edildi. Gayri resmi rakamlara göre ise hayatını kaybedenlerin sayısı 500 civarındadır⁵⁰.

Maraş katliamının fitilini ateşleyen, 19 Aralık 1978 günü Çiçek sinemasına atılan tahrip gücü düşük bombanın patlamasıdır⁵¹. Sinemada, milliyetçi motiflerle yüklü “Güneş ne zaman doğacak” isimli film oynanmaktadır ve sinema ülkücü gençlerle tıka basa doludur. Bomba, bu provokasyonu tetikleyebilmek amacıyla yine bir ülkücü tarafından sinemaya atılmıştır.

Ertesi gün Alevilerin oturdukları bir kahvehane bombalanmış, 21 Aralık günü iki sol görüşlü öğretmen öldürülmüş. 22 Aralık günü, aşırı sağcı grup, bu iki öğretmenin cenaze alayına saldırıda bulunmuştur⁵². Saldırıları daha sonra, Alevilerin yaşadıkları sokaklara yönelmiştir. 23 Aralık günü belediye hoparlöründen ve cami minarelerinden “Alevi komünistler suya zehir attı”, “Aleviler Yörükselim'de din kardeşlerimizi katlediyor, Allah'ını seven Müslümanlar hazır olsunlar”, “Bütün milliyetçi Müslüman kardeşlerimiz hat boyuna” şeklinde anonslarda bulunmuş ve başını maskeli kişilerin çektiği güruhların gerçekleştirdiği katliam üç gün sürmüştür⁵³.

Ellerinde uzun menzilli silahlar, tabancalar, av tüfekleri, benzin bidonları, dinamit gibi, öldürücü, yakıcı ve yaralayıcı silahlar bulunan binlerce kişi ilk olarak Alevilerin yoğun olarak yaşadıkları Yörük Selim mahallesine saldırmıştır. Mahalleye dört bir taraftan saldıran bu gruplar, askeri bariyerleri aşmış ve mahallenin içinde katliama başlamıştır. Büyük bir engelle karşılaşmayan gruplar, yakarak, yıkarak ve öldürerek bütün mahalleyi baştan sona geçmişlerdir. Akşam olduğunda bu mahalledeki evlerin büyük çoğunluğu aleviler içinde kalmıştır. Ertesi gün Yörükselim Mahallesi hayalet bir yerleşim yerine dönüşmüştür.⁵⁴

Aynı manzaralar, Alevilerin yoğun olarak yaşadıkları pek çok yerde tekrar etmiştir. Sonradan, Alevilerin oturdukları evlerin önceden işaretlendiği ve böylece katliamcı grupların kurbanlarını kolaylıkla tespit edebildikleri anlaşılmıştır.

Katliamdan kurtulanların anlattıkları dehşet vericidir. Küçük çocuklar, yaşlı insanlar üzerlerine gaz dökülerek yakılmış⁵⁵; kadınların memeleri kesilmiş⁵⁶; bebek ve çocuklar kurşunlanarak öldü-

K4I350OStXhyyXNcJg

50 <https://tr.euronews.com/2018/12/19/maras-katliam-nedir-olaylar-nasil-basladi-neler-yasandi>

51 Orhan Tüleylioğlu, “**Kahraman Maraş Katliamı**”, Um:ag Vakfı yayınları, 2009, s.33

52 Feza Kürkçüoğlu, “**Tarih Bu Katliamı Unutmayacak**”, <http://bianet.org/biamag/insan-haklari/134999-tarih-bu-katliami-unutmayacak>

53 Orhan Tüleylioğlu, a.g.e, s.35

54 Orhan Tüleylioğlu, a.g.e, s.49

55 Orhan Tüleylioğlu, a.g.e. s.76

56 Orhan Tüleylioğlu, a.g.e. s.83

rülmüş⁵⁷, baltayla kafalar kesilmiş⁵⁸; kadınlara tecavüz edilmiş, gebe kadınların karınları deşilmiş, çıkarılan ceninler ağaçlara çivilenmiştir⁵⁹.

Katliam, 20. Yüzyılda yaşanmış en korkunç katliamlardan birisidir. Öldürülen insanların görece az olması, bu katliamın Ruanda, Kamboçya ve Yugoslavya’da yaşanan insanlığa karşı suçlarla aynı cümleler içinde anılması önündeki tek engeldir. Oysa ki bu suçlarda mağdur sayısı önemli değildir.

Maraş katliamı, sivillerin sivilleri öldürmesi anlamında bir tür iç savaş görüntüsü sergilemektedir. Ancak taraflar arasındaki güç dengesi o kadar eşitsizdir ki, katliamın, Türkiye’de bazı çevrelerin sunmak istedikleri gibi, iki grubun çatışması olarak değerlendirilmesi mümkün değildir.

Ancak içerdiği korkunç vahşet, gerekse belli bir grubu sistematik olarak hedef alması nedenleriyle, Maraşta 1978 yılında yaşananların uluslararası insan hakları hukuku bakımından insanlığa karşı suç niteliğinde olduğu apaçık ortadadır. Hatta, ölenlerin sayısı değil de, faillerin “niyet” ve “kasti” üzerinde odaklanılırsa, 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi’nin 2. Maddesindeki anlamda, “dinsel bir grubu...kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla” işlendiği ve bu anlamda, faillerin soykırım kastıyla hareket ettikleri ortadadır.

İnsanlığa karşı suç ve soykırım vurgularını, iki amaçla yapıyorum, “olay”, “çatışma” gibi kelimelerle nitelenip hafifletilmeye çalışılan bu katliam, gerek işleniş biçimi, hedefleri ve gerekse sonuçları itibarıyla korkunç bir insanlık suçu ortaya koymaktadır.

İkinci konu da, bugün hala, pek çok Alevi’nin bu katliamın doğru düzgün ve layıkıyla soruşturulduğuna inanmamalarıdır. Hukuki açıdan Maraş katliamının en hafif deyimle, “insanlığa karşı işlenmiş” bir suç olduğuna şüphe yoktur. İnsanlığa karşı işlenmiş suçlarda zamanaşımı yoktur. Maraş katliamı sanıklarının bir kısmı her ne kadar ağır cezalara çarptırılmışsa da, en önemli sanıkları beraat etmiş; mahkûm olanlar da cezalarının tamamını çekmeden cezaevlerinden tahliye edilmişlerdir. Bu yargılamaların, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında, askeri mahkemeler tarafından gerçekleştirildiği hatırdaki tutulmalıdır. Mağdur Alevilerin haklarını savunmak için davaya müdahil olan üç avukat öldürülmüştür⁶⁰.

Bugün, hala bu korkunç katliamın mağdurlarının mezarlarının nerede olduğu bile bilinmemektedir. İlerleyen bölümlerde, “yüzleşme” faslında aktaracağım gibi, Maraş katliamının anılması bile yasaklanmaktadır.

1978 yılında Maraş’ta meydana gelenlerin insanlığa karşı işlenmiş bir suç olarak kabul edilmesi, bu katliamın birincil kurbanlarını hayata döndüremese bile, hayatta kalanların ve bu katliamının izlerini halen üzerlerinde taşıyan mağdurların ve yakınlarının yaşadıkları ıstırapları bir nebze de olsa hafifletebilecektir. Bu katliamın “insanlığa karşı bir suç” olduğunun kabulü, hiç şüphesiz ki sadece, faillerin ceza hukuku karşısında hesap vermeleri anlamında değil, mağdurların “giderim” elde edebilmeleri için de bazı yolları açabilecektir.

57 Orhan Tüleylioğlu, a.g.e. s.84

58 Orhan Tüleylioğlu, a.g.e. s.89

59 Orhan Tüleylioğlu, a.g.e. s.90

60 Euronews, “Maraş Katliamı’nın 41. yılı: Olaylar nasıl başladı, neler yaşandı?”, <https://tr.euronews.com/2019/12/19/maras-katliam-nedir-olaylar-nasil-basladi-neler-yasandi> , 19.12.2019

Uzun yıllar sonra, 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştiren generallere karşı açılan davanın dosyasında giren bazı “gizli” belgeler de, Maraş katliamına ilişkin yeni bazı bilgileri açığa çıkardı. Bu belgelerden bir tanesi de Milli İstihbarat Teşkilatının “Maraş olayları” için hazırladığı rapordur. Bu raporda, katliamın nasıl hazırlandığına dair çarpıcı bazı iddialar yer almaktadır.

MİT'in 17 Ocak 1979 tarihli raporunda⁶¹ katliamın aşırı sağcı gruplardan birisi olan “Ülkücüler” tarafından planlandığı belirtilmekteydi. MİT bu katliamın planlandığı toplantıyı şöyle rapor ediyordu:

“Toplantıda Maraş'daki Alevilerin ve sol grubun son zamanlarda ülkücü ve Sünniler üzerindeki baskılarını artırdıkları gerekçesiyle, bunlara bir ders vermenin zamanı geldiği belirtilerek ilk önce sol gruba mensup Alevilerin meskun bulunduğu mahallelerde, ileri gelenlerin adresleri tespit edilmiş daha sonra tespit edilen adreslere eylem yapacak şahıslar belirlenmiştir. Bu işlemler tamamlandıktan sonra, müsait bir ortamda eylemin gerçekleştirilmesi için görüş birliğine varılmıştır.”

Maraş katliamı 12 Eylül 1980 darbesine giden yolda önemli merhalelerden birisiydi. Devletin bu katliamın hazırlanması ve icra edilmesindeki rolü bugüne kadar tartışıla gelen bir konu olmuştur. Diğer büyük provokasyonlarda da gördüğümüz gibi, Maraş katliamı sırasında da devlet buharlaşmış yok olmuştur. Hem devletin ve hem de belli toplum kesimlerinin bu katliamda ciddi bir rolü olduğu tartışmasız bir şekilde ortadadır.

Maraş katliamı Alevi kolektif hafızasında derin izler bırakmış, derin bir travma oluşturmuştur.

1E) SİVAS KATLIAMI: HİSTERİ VE KATLIAM

İç Anadolu bölgesinde yer alan, üç yüz elli bin civarında bir nüfusa ev sahipliği yapan Sivas ilinde 1993 yılında korkunç bir katliam meydana geldi.

Sivasta bu tarihte meydana gelen olaylar bir taraftan uluslararası ölçekte meydana gelen bir olaylar zincirinin halkası gibi de görülebilir. Salman Rüşdi 1988 yılında büyük tartışmalara neden olan “Şeytan Ayetleri” isimli romanını yayınlamıştı. Kitabın dağıtımına girmesinin ardından, İran'ın dini lideri Ayetullah Hameney, Rüşdi'nin öldürülmesi için bir fetva yayınlamış ve dünyanın dört bir tarafında bu kitap protesto edilmişti.

1993 yılında yazar Aziz Nesin'in kitabı Türkçe'ye çevirdiği ve kitabın tefrika halinde Aydınlık gazetesinde yayınlanacağı kamuoyuna duyurulmasının ardından Türkiye'de de büyük bir tartışma ve tepki ortaya çıktı. Bu yanı sıra, Sivas katliamı, küresel bir trendin Türkiye'deki uzantısı gibi de okunabilir. Ancak, bu haliyle bile Sivas Katliamı, “Şeytan Ayetleri” kitabının ortaya çıkardığı olaylar zincirinin en korkunç, en barbar halkalarından birisidir.

Toplumsal hafızada bu katliamın nasıl kaydedildiğine bakınca, bu küresel olaylar zincirinin pek fazla bir anlamının olmadığı görülüyor. Türkiye'de Aleviler açısından bu olay, onları hedef alan, onları yok etmeye çalışan zihniyetin giriştiği bir katliamdır.

Gerçekten de, Sivas katliamında, gözü dönmüş kitlelerin motive edilmesinde Aziz Nesin ve “Şeytan Ayetleri” kışkırtıcı birer sembol olarak kullanılmışsa da, olayların içinde meydana geldiği

61 Rapora ilişkin detaylar için bkz. Kemal Göktaş, “MİT raporlarında Maraş katliamı: Ülkü Ocağı'nda planlandı, polis de öldürdü”, 20.12.2018, <http://www.diken.com.tr/mit-raporlarinda-maras-katliami-ulku-ocaginda-planlandi-alevileri-polis-de-oldurdu%EF%BB%BF/>

bağlam, katliamcı grupların yöneldiği hedefler; Sivas Katliamı'nı "bir başka Alevi katliamına" dönüştürüyor.

2 Temmuz 1993 günü meydana gelen ve adını hayatını kaybeden insanların kaldıkları otelden alan, "Madımak katliamı", Sivas'ta Pir Sultan Abdal⁶² etkinliklerinin düzenlendiği bir zaman diliminde meydana geldi.

Pir Sultan Etkinlikleri için şehre çok sayıda ozan, düşünür ve yazar çağırılmıştı. Türkiye'de başkaca katliamlarda da gördüğümüz gibi, Sivas katliamında "yerel basın" ve önceden dağıtılan "bildiriler", kitlelerin kışkırtılması ve belli hedeflere yöneltilmesi bakımından önemli bir rol oynadılar.

"Bizim Sivas" gazetesi Aziz Nesin'in Pir Sultan Abdal Şenliklerinin açılışında yaptığı konuşmayı hedef alıyor ve bu habere "Müslüman Mahallesinden Salyangoz satılıyor...!" başlığını koyuyordu. "Hakikat" gazetesindeki haberde de, "Pir Sultan Abdal şenlikleri dinsizlik propagandası yapmak için mi organize edildi" diye soruluyordu⁶³.

Katliamdan üç gün önce Sivasta dağıtılan "Müslüman Kamuoyuna" başlıklı bildiriye kışkırtıcı ton açıkça görünmektedir. Bildiride "dünya emperyalizminin gönüllü uşağı Aziz Nesin...Kur'anın korunmuşluğuna dil uzatmıştır" deniliyordu⁶⁴.

1 Temmuz ve katliamın meydana geldiği 2 Temmuz günü dağıtılan "Müslüman halkımıza" başlıklı bildiriye de, Aziz Nesin ve Pir Sultan Abdal etkinliğine katılanlar açıkça hedef olarak gösterilmiştir. Bildiriye "Hazreti Peygamber (S)'e...dil uzatan hain, mürted Salman Rüşdi'nin 'Şeytan Ayetleri' adlı kitabı 26 Mayıs'ta Aydınlık gazetesinde tefrika edilmeye başladı...hainler asla cezasız kalmaz..." denilmektedir.

Sadece bu "bildirilerin" rahatça dağıtılabilmeleri değil, polis ve asker katliama giden en kritik kavşaklarda ortadan kaybolmaları ve sonrasında da katliam sanıklarının korunması devletin içinden belli odakların bazı şeylere en azından "göz yumduğunu" gösteriyor.

Ancak, Türkiye'de son yıllarda moda olan, utanç verici bazı katliam ve provokasyonları "derin devlete" veya devletin içindeki bazı odaklara yüklemenin de, gerçeğe yüzleşmeme konusunda geliştirilmiş psikolojik bir strateji olduğunu düşünüyorum.

Hangi gizli odak Sivas katliamına giden yolda ve katliam sırasında "yeşil ışık" yakmış olursa olsun, bu korkunç vahşetin faili somut insanlar ve gözü dönmüş kitlelerdir. Aşağıda açıklamaya çalışacağım üzere, insanların diri diri yakılması ve dumanda boğulmasıyla sonuçlanan bu katliam, kitlelerin çok uzun saatler süren, istençli ve ısrarlı çabalarıyla gerçekleşmiştir.

2 Temmuz günü Aziz Nesin Kitaplarını imzalarken, bir haber ajansının muhabiri yazara yaklaşıp sorular sormaya başladı⁶⁵. Ancak muhabirin sözleri birer soru olmaktan ziyade yazarı suçlar nitelikteydi. Örneğin "Salman Rüşdi'nin yazdığı kitapta peygamber efendimizin zevcelerine dil uzatma

62 Pir Sultan Abdal, 16. Yüzyılda Sivas civarında yaşamış Alevi bir ozandır. Aleviler için Yedi Ululardan birisini ve ulvi bir kişiliği temsil etmektedir. Osmanlı devletine karşı ayaklanmaya teşvik ettiği gerekçe gösterilerek idam edilmiştir.

63 Orhan Tüleylioğlu, "Yüreklerimiz Hala Yangın Yeri, Sivas 2 Temmuz 1993", Um:ag, s. 29.

64 Orhan Tüleylioğlu, a.g.e, s.38

65 Sivas Katliamına ilişkin çarpıcı görüntülerin de yer aldığı iyi bir anlatı için bkz. **Mehmet Ali Brand**'ın hazırladığı mini belgesel: "**Sivas katliamı**", https://www.youtube.com/watch?v=Ixs_7E2Vrvo

var” diyordu muhabir.

Bu gergin diyalog zehirli meyvelerini vermiş ve etrafta bulunan bazı kişiler tarafından Aziz Nesin'e hakaret ve küfür edilmişti. Nesin, korumaları tarafından kaldığı, Madımak oteline götürülür. Bu esnada Sivas sokaklarında toplanan gruplar Aziz Nesin'i ve Alevileri protesto etmeye başlarlar. Sokaklarda “İslama uzanan eller kırılınsın”, “Aziz şeytan” diye sloganlar atılır.

Ardından, büyük bir grup, yaklaşık 1500 kişinin Arif Sağın konserini dinledikleri Kültür Merkezine yönelirler. Kültür Merkezi taş yağmuruna tutulur. Kültür Merkezinin içindeki kadınlı, erkekli gruba karşı dışarıda sadece saldırgan erkeklerden oluşan ve giderek kalabalıklaşan bir grup vardır. Kültür Merkezinin camları, kapıları ve pencereleri yerli bir edilir⁶⁶. Kültür Merkezinin önünde biriken bu linççi güruha, bazı insanlar Aziz Nesin'in Madımak otelinde kaldığını söyler⁶⁷.

İçerideki yazar ve sanatçılar için çaresiz bir bekleyiş başlamıştır. Bu bekleyişin fotoğrafları pek çoğumuzun zihnine nakşolmuştur. Otelin dışında biriken kalabalığın korkunç azametine karşı, içeride merdivenlere oturmuş, kendileri savunmak için ellerine süpürge saplarını almış insanlar vardır. Otel saatlerce taşlanır.

Saat 20.00 sularına vardığında, dışarıdaki kalabalığın içinden “yak ula yak” sesleri yükselmeye başlar⁶⁸. Taşlanmaktan harabeye, bir korku filmi setine dönüşmüş olan otel, bu defa ateşe verilir. Değişik kaynaklar, Madımak oteli önünde biriken kalabalığın 15 binle-20 bin kişi civarında olduğunu bildirmektedir. İçeride de 51 kişi bulunmaktadır⁶⁹. Bu kadar büyük bir kalabalığın 6-7 saatlik bir süre boyunca, otelin önünden hiç ayrılmaması; saatlerce süren taşlamaya rağmen içerideki insanlara öfkelerini bir türlü kusamamış olmaları ve nihayet otel artık bir çıra gibi yanmaya başladığında kalabalığın içinden “Allahım bu senin ateşin!”, “İçeriye gönder!”, “Cehennem ateşi işte!” diyerek histerik çığlıklar atılması, katliamın ne denli korkunç ve ne denli gözü dönmüş bir kitle tarafından gerçekleştirildiğine ilişkin birkaç ipucunu veriyor sadece. Ateşten kaçmak için yan binaya geçmeye çalışanlar, elleri sopalı militanlar tarafından tekrar otele kovalanmıştır.

Otelin dışında itfaiye aracı merdivenini binaya dayamıştır. Bu merdivenden inmeye çalışan Aziz Nesin, bir itfaiye görevlisi tarafından aşağıya ittirilir ve düştüğü yerde başta itfaiye görevlileri olmak üzere, öfkeli kalabalığın saldırısına uğrar. Aziz Nesin kalabalığın içine giren bir komiserin bireysel çabasıyla kurtarılabilir. Bu komiser Aziz Nesin'i tek başına kalabalığın içinden çıkarır, aracına bindirip hastaneye götürür⁷⁰.

Bu korkunç katliam sonucu çoğunluğu Alevi sanatçılar olmak üzere, 37 kişi hayatını kaybetti⁷¹. Ölenlerin ikisi, cesetleri birbirlerine sarılmış ve yanmış şekilde bulunan 14 ve 12 yaşlarındaki Me-

66 Orhan Tüleylioğlu, a.g.e, s.47

67 Mehmet Ali Birand, a.g.e

68 Orhan Tüleylioğlu, a.g.e, s.55

69 Sertaç Aktan, “Çeyrek Asırlık Acı: Sivas Katliamı”, <https://tr.euronews.com/2018/07/02/ceyrek-asirlik-aci-sivas-katliami>

70 Mehmet Ali Brand, “Sivas katliamı”, https://www.youtube.com/watch?v=Ixs_7E2Vrvo

71 <http://m.bianet.org/bianet/siyaset/108025-sivas-ta-olenler-yaralananlar-kurtulanlar> Katliamda ölenler: **Muhibe Akarsu** (35 yaşında, misafir), **Muhlis Akarsu** (45 yaşında, sanatçı), **Gülender Akça** (25 yaşında, sanatçı), **Metin Altıok** (52 yaşında, şair, yazar), **Ahmet Alan** (22 yaşında, sanatçı), **Mehmet Atay** (25 yaşında, gazeteci), **Sehergül Ateş** (30 yaşında, sanatçı), **Behçet Aysan** (44 yaşında, şair), **Erdal Ayrancı** (35 yaşında, yönetmen), **Asım Bezirci** (66 yaşında araştırmacı, yazar), **Belkıs Çakır** (18 yaşında, sanatçı), **Serpil Canik** (19 yaşında, sanatçı), **Muammer Çiçek** (26 yaşında, aktör), **Nesimi Çimen** (67 yaşında, şair, sanatçı), **Carina Cuanna** (23 yaşında, Hollandalı gazeteci), **Serkan Doğan** (19 yaşında, sanatçı), **Hasret Gültekin** (23 yaşında şair, sanatçı), **Murat Gündüz** (22 yaşında, sanatçı), **Gülsüm Karababa** (22 yaşında, sanatçı), **Uğur Kaynar** (37 yaşında, şair), **Asaf Koçak** (35 yaşında, karikatürist), **Koray Kaya** (12 yaşında, çocuk), **Menekşe Kaya** (17 yaşında, sanatçı), **Handan Metin** (20 yaşında, sanatçı), **Sait Me-**

nekşe Kaya ve Koray Kaya'dır.

1F) RAHİP SANTORO, HRANT DİNK CİNAYETLERİ VE MALATYA ZİRVE YAYINEVİ KATLİAMI

Türkiye'de 2000'li yılların ikinci yarısında bir anda ciddi bir anti-Hristiyan dalga ortaya çıktı. Misyonerlik, 2001 yılında Milli Güvenlik Kurulu tarafından ulusal bir tehdit olarak tanımlanmıştı⁷²; buna mukabil, bazı milliyetçi çevreler, televizyon programlarında, katıldıkları konferanslarda sürekli olarak bu konuyu işliyorlardı. Gazete ve televizyon haberlerine göre Türkiye'nin dört bir tarafı "korsan" kiliselerle doluydu.

Halbuki Türkiye'de yasal olarak yeni bir kilise açmanın imkanı yoktu. Mecburen, Protestanlar, Yahova Şahitleri gibi, Türkiye'de geleneksel ibadet yerlerine sahip olmayan gruplar, kiraladıkları ya da satın aldıkları, evlerde, dükkanlarda bir araya geliyor ve ibadetlerini gerçekleştiriyorlardı. İşte bu ibadethaneler, karanlık bağlantıları olan, Türkiye'ye karşı hesapları olan insanların toplandıkları yerler olarak sunuluyordu.

Bu nefret dalgası çok uzun zaman geçmeden meyvelerini verecek, Hristiyanlar, ardı ardına cinayetlere kurban gideceklerdi. İlk saldırı, 5 Şubat 2006'da gerçekleşti, Katolik Rahip Andrea Santoro Trabzon'da ibadet sırasında 16 yaşında bir genç tarafından silahla vurularak öldürüldü. Ardından meydana gelecek olaylar bilinmediği için, Santoro cinayeti münferit bir olay gibi algılandı; failin yargılandığı dava hak ettiği ilgiyi görmedi. Sanığın tasarlayarak adam öldürmekten suçlu bulunmasıyla sonuçlandı⁷³. Sanığın arkasında herhangi bir destek ağı olup olmadığı, kimlerle bağlantı içinde olduğu gibi detaylar incelenmedi.

Yaklaşık 11 ay sonra, 19 Ocak 2007'de Agos gazetesi genel yayın yönetmeni Ermeni gazeteci Hrant Dink, gazetesinin önünde ensesinden vurularak öldürüldü. Katil 17 yaşındaki Ogün Samast'dı. Santoro cinayeti davasından farklı olarak, insan hakları avukatları Dink davasının peşini bırakmayacak, Samast'ın içinde hareket ettiği ağın ortaya çıkmasını sağlayacaklardı.

Dink cinayetinden üç ay sonra, Doğu Anadolu'daki Malatya'dan korkunç bir katliam haberi geldi. Alman uyruklu Tilman Geske ve Türk vatandaşları Uğur Yüksel ile Necati Aydın, saatlerce işken-ce yapıldıktan sonra boğazları kesilerek öldürülmüşlerdi. Yaşları 18-19 arasında değişen 5 Malatyalı genç katliamdan kısa bir süre sonra yakalanacak ve suçlarını itiraf edeceklerdi.

Cinayetin bir numaralı faili Emre Günaydın, ilk ifadesinde, Malatya'da 50 kilise bulunduğunu, misyonerlerin Türklerin soylarını kurutmaya çalıştıklarını, hatta kendilerine inanmayanların çocuklarını öldürmeyi planladıklarını⁷⁴ söyleyecekti.

Daha sonradan Hristiyanlara saldırılar deyince, sadece Santoro, Dink ve Malatya Protestan cina-

tin (23 yaşında, sanatçı), **Huriye Özkan** (22 yaşında, sanatçı), **Yeşim Özkan** (20 yaşında, sanatçı), **Ahmet Öztürk** (21 yaşında, otel görevlisi), **Ahmet Özyurt** (21 yaşında, sanatçı), **Nurcan Şahin** (18 yaşında, sanatçı), **Özlem Şahin** (17 yaşında, sanatçı), **Asuman Sivri** (16 yaşında, sanatçı), **Yasemin Sivri** (19 yaşında, sanatçı), **Edibe Sulari** (40 yaşında, sanatçı), **İnci Türk** (22 yaşında, sanatçı), **Kenan Yılmaz** (21 yaşında, otel görevlisi). Y.n: Diğer kaynaklarda da belirtildiği gibi aslında Menekşe Kaya 14 yaşındadır. Çocukların annelerinin verdiği bir mülakat için bkz: <http://www.hurriyet.com.tr/iki-evladini-yitirmis-bir-annenin-hazin-oykusu-9302528>

⁷² Ekin Karaca, " **Rahip santoro Cinayeti'ndeki 'Sessizlik'** ", Bianet, 6 Şubat 2012, <http://m.bianet.org/biamag/azinliklar/135926-rahip-santoro-cinayeti-ndeki-sessizlik>

⁷³ Ekin Karaca, a.g.e

⁷⁴ Faili Belli, " **Zirve Yayinevi Davası**", <https://failibelli.org/dava/zirve-yayinevi-davasi/>

yetleri akla gelse de, aynı yıllarda kimisi başarısız, kimisi ise teşebbüs aşamasına geçilmeden durdurulan pek çok başka girişim söz konusudur. Örneğin, 16 Aralık 2007'de Saint Antuan Kilisesi rahibi Adriano Franci, 19 yaşındaki R.B'nin bıçaklı saldırısına uğramış, karnından yaralanmış ama hayatını kaybetmemiştir⁷⁵. Malatya katliamının ardından, Samsun, Diyarbakır, Mersin ve İzmir'de⁷⁶, saldırı hazırlığı içinde bulunan, "milliyetçi" gençler, bu defa polis tarafından yakalanacak ve kimse zarar görmeyecekti.

Bütün bu saldırılarda yer alan failler, sadece yaşlarının 16-19 arasında değişmesiyle değil, dünya görüşleri ve parçası oldukları ağlar sebebiyle de büyük benzerlikler göstermektedirler. Bütün failler aşırı milliyetçidir ve aşırı sağcı partilerin gençlik örgütlerinin mensuplarıdır.

Santoro davasının aksine Hrant Dink cinayeti ve Malatya katliamı davaları, büyük ilgi gördü, uzun yıllar boyunca işinin ehli insan hakları avukatları tarafından takip edildi. Bu davalar sırasında, Hristiyanları hedef alan karanlık ağların nasıl işlediğine dair pek çok bilgi elde edilmişse de, bu cinayetlerin tam olarak aydınlatıldığı söylenemez. Bu davalar, devlet içindeki çekişmelere kurban gitmiştir. Cinayetlerin işlendiği sırada Gülen Cemaati polis istihbaratının bütün kademelerinde çok aktif olduğu için, Cemaatin güçlü olduğu zamanlarda bu davalarda polisin sorumluluğunu işaret eden hiçbir delil ortaya çıkmamıştır.

Hükümetin cemaate savaş açmasının ardından da, bu cinayetlerin sorumluluğu sadece o tarafa fatura edilmeye çalışılmıştır. Halbuki, çok açıktır ki, bu cinayetler, devletin içinde geniş bir kesimin, desteği, onayı ve en azından göz yumması olmadan işlenemezdi. Santoro davası olgunlaşmadan kapandığı için onun arkasındaki ağa ilişkin bir fikir edinmek bile mümkün olmamıştır. Ama, dava süreçlerinden biliyoruz ki, gerek Hrant Dink cinayeti ve gerekse Malatya katliamı, faillerin çok uzun zamana yayılan hazırlıkları sonucu işlenmiştir.

Hrant Dink cinayeti faillerinin, Dink'i öldürmeyi yıllardır planladıkları, 2005 yılı Eylül-Ekim aylarından itibaren de devletin istihbarat birimlerinin bu planlardan haberdar oldukları biliniyor⁷⁷. Malatya katliamı davası sırasında açığa çıkacağı üzere, sanıklar Zirve yayınevine saldırıp oradaki insanları öldürmeyi çok uzun bir süreden beri planlıyorlardı. Bu kadar uzun süre devam eden hazırlık hareketlerinin polis istihbaratının gözünden kaçmış olması düşünülemez. Kaldı ki, sonradan ortaya çıkacağı üzere, gerek Hrant Dink ve gerekse Malatya katliamı mağdurları istihbarat birimleri tarafından yakından takip ediliyorlardı. Bu kadar yakından takip edilen kişilere yönelik, bu denli uzun zamana yayılmış hareketlilikler gözden kaçamazdı.

Kaldı ki, bu haberdar olma halleri delilleriyle birlikte mahkeme dosyalarına da yansımıştır. Şubat 2006 tarihleri itibariyle İstanbul ve Trabzon İl Emniyet Müdürlüğü görevlileri ile Emniyet Genel Müdürlüğü görevlilerinin Hrant Dink'e suikast hazırlıklarına dair somut bilgi sahibi olduğu, ancak bunlara rağmen hiçbir koruma sağlanmadığı ortaya çıkacaktı⁷⁸. Buna rağmen bu ihmali gösteren görevlilerin bir kısmı hakkında dava açılmamıştır.⁷⁹ Malatya Zirve Yayınevi katliamı davasında ise,

75 CNN Türk, "İzmir'de Rahibe bıçaklı saldırı düzenlendi", <https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/12/16/izmirde.rahibe.bicakli.saldiri.duzenlendi/412292.0/index.html>

76 Orhan Kemal Cengiz, "Hrant Dink Davasındaki Temel Yanlış", Radikal, 23.09.2011, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/orhan-kemal-cengiz/hrant-dink-davasindaki-temel-yanlis-1064177/>

77 Hakan Bakırcıoğlu, "Hrant Dink cinayetinden önce neler yaşandı?", Duvar, 19 Ocak 2019, <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2019/01/19/hrant-dink-cinayetinden-once-neler-yasandi/>

78 Yetvart Danzıkyan, 'MİT boyutunun soruşturulması bütünlüklü yargılama için gerekli', Agos, 18.01.2019, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/21903/mit-boyutunun-sorusturulmasi-butunluklu-yargilama-icin-gerekli>

79 Yetvart Danzıkyan, a.g.e

bizatihi sanıkları mahkum eden mahkemesi “eylemin sadece bu beş sanık tarafından planlarak işlenmiş olmasının hayatın olağan akışına uygun olmadığı, yaklaşık 9 yıl süren uzun yargılamaya rağmen sanıkları azmettiren suç faillerinin veya örgütlerinin ortaya çıkarılmaması nedeniyle, bunların açığa çıkarılması için Cumhuriyet savcılığına suç duyurusunda bulunulmasına karar verdi⁸⁰.

Aslında daha en baştan, dava dosyasının şekillenme biçimi, sanıkların ardındaki azmettiricilerin açığa çıkarılamayacağını gösteriyordu. Dava açılışında mağdur vekillerinin fotokopisini aldığı 32 klasörden sadece 7-8 tanesi cinayetle ilgili araştırmalara yer veriyordu. Geri kalan klasörler Malatya ve Türkiye’deki “misyonerlik” faaliyetleri ile ilgiliydi⁸¹. Zirve yayınevinde mağdurların avukatlığını yapan bu raporun yazarı, davaya girer girmez, yoğun bir tehdit ve yıldırma kampanyasıyla karşılaşmıştır⁸². Cinayetin ardındaki failler açığa çıkarılmadığı gibi, mağdurların avukatlarını hedef alan tehdit ve yıldırma kampanyalarının ardındaki ağlar da gün yüzüne çıkarılamamıştır.

Bu açıdan bakıldığında, 2007-2008 yıllarında Hristiyanlara yönelik saldırı ve cinayetlerin arka planında yer alan ağların açığa çıkarılabildiğini söylemek mümkün değildir.

80 Gözde Kazaz, “**Biz bu kararı bir yerden hatırlıyoruz**, Agos, 29.09.2016”, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/16617/biz-bu-karari-bir-yerden-hatirliyoruz>

81 Faily Belli, “**Zirve Yayınevi Davası**”, <https://failibelli.org/dava/zirve-yayinevi-davasi/>

82 <https://www.amnesty.org/en/documents/EUR44/002/2008/en/>

2. BÖLÜM:

GEÇMİŞLE YÜZLEŞEMEMEK

Türkiye’de geçmişle, özellikle etnik ve dini azınlıkların yaşadığı zulümlerle yüzleşmeme bütün siyasi kesimlerin neredeyse ortak bir paydasıdır. Her siyasi kesimin dolabında çok sayıda iskelet bulunur ama asla bu dolaplara açılıp bakılmaz.

Bu bölümde, ilk önce, genel trendleri ve baskın zihniyeti temsil ettiğini düşündüğüm bazı örnekler vereceğim. Ardından, yüzleşmemenin günümüzdeki tezahür biçimlerinin izlerini sürmeye çalışacağım.

İlk örnek 1915’de başlayan Ermeni soykırımına ilişkin. Ermeni soykırımı konusunda Ankara ili, ilginç bir örnek sunmaktadır. Ankara’daki Ermeniler’in büyük çoğunluğu, Türkiye’nin geri kalanındaki Ermenilerden farklı olarak, Ortodoks değil, Katolik Hristiyan’dı⁸³.

Dolayısıyla da, Ermeni tehcir ve katliamlarını meşrulaştırmak için sürekli kullanılan, savaş koşulları, Ermeni’lerin Ruslarla iş birliği yaptığı gibi gerekçeler Ankaralı Ermeniler için söz konusu olamazdı.

Nitekim, tehcire karşı olan Ankara valisi Mazhar bey, bunları gerekçe göstererek bu emirleri yerine getirmeyi reddetmiştir⁸⁴. İttihat ve Terakki hükümeti, tehcir emirlerini yerine getirmesi için Atıf beyi Ankara Vali vekili olarak atamıştır.

Atıf Bey’in Ankara valisi olarak atanmasının ardından, 24 Nisan’da İstanbul’dan sürülen Ermeni aydınlardan Ankara’da cezaevinde tutulan 50’si ve Ankaralı Ermeniler, kafiye halinde şehrin etrafında kırsal alanlara götürülmüş, cezaevlerinden bu amaçla salıverilmiş olan mahkumlar tarafından kazmalar, kürekler ve büyük bıçaklarla öldürülmüşlerdir.⁸⁵

“Ankara-Ayaş-Çankırı üçgenindeki Ermenilerin kaderi ortak bir yerde birleşmişti. Bu kötü kade-
rin yönlendiricisi Ankara Vali Vekili Atıf Bey ve emrindeki kişilerdi. Sürgün ve katliam konularında Atıf bey oldukça yetenekli bir yönetici olarak ön plana çıktı”⁸⁶.

Peki Atıf beye sonra ne olmuştur? Atıf bey 1935 yılında CHP İstanbul milletvekili olmuş ve 1946 yılına kadar aralıksız olarak CHP vekili olarak parlamentoya katılmaya devam etmiştir.⁸⁷

Sanırım bu tekil olay bile Türkiye’yi anlamak bakımından oldukça zihin açıcı ve sarsıcı bir örnek ortaya koyuyor. Böyle bir geçmişle, Atıf beylerle yüzleşmeyen bir siyasi parti dünyada anlaşıldığı

83 Nesim Ovadya İzrail, “24 Nisan 1915-İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara”, İletişim, 2013, s.162

84 Nesim Ovadya İzrail, a.g.e, s.162

85 Nesim Ovadya İzrail, a.g.e, s.169-170

86 Nesim Ovadya İzrail, a.g.e, s.186

87 Nesim Ovadya İzrail, a.g.e, s. 187

manada sosyal demokrat bir parti olabilir mi?

Bu çalışmanın önceki bölümlerinde sözünü ettiğim 6-7 Eylül olayları Türk sağının ikonu olan Adnan Menderes'in başbakan olduğu dönemde meydana geldi. Eldeki bütün veriler, 6-7 Eylül'ün bütün kademelerinden Menderes ve cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın haberi olduğunu ve hatta bu olayları bir şekilde yönlendirdiklerini gösteriyor⁸⁸. Türkiye sağ 6-7 Eylül'le yüzleşmeden liberal ya da demokrat bir muhafazakar çizgi tutturabilir mi?

Önceki bölümlerde sözü edilen Maraş katliamının neredeyse bütün sanıkları Ülkücüler'den oluşmaktaydı. Peki ülkücülerin içinde bulunduğu siyasi hareket hiçbir şekilde dönüp Maraş katliamıyla yüzleşmiş midir? Tabi ki cevap hayırdır.

Geçmişle yüzleşme konusunda, Kürt siyasi hareketi diğer siyasi hareketlerden farklı bir yere konabilir. HDP, 1915'i "etnik kimlik ve inanç soykırımı" olarak tarif ediyor⁸⁹. PKK ise, üst düzey yöneticilerinin "Ermeni lobisi" gibi söylemleriyle, daha farklı bir görünüm sergilemektedir. Ermeni katliamlarının yoğunlukla yaşandığı Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da Kürt halkının toplumsal düzeyde Ermeni soykırımıyla yüzleştiklerini söylemek pek mümkün değildir. Araştırmacı Emre Can Dağlıoğlu bu konuda çarpıcı örnekler vermektedir. Dağlıolu'na göre "Günlük yaşamda, Ermenilere, Süryanilere ve Müslümanlaştırılmış Ermenilere yönelik ayrımcılık pratikleri maalesef devam ediyor...Örneğin, Ermeniler için halen fileh deniliyor. Fileh, kelime olarak toprağı işleyen anlamına gelen fellahtan geliyor. Lakin köken olarak her ne kadar emekçi anlamı olsa da, kullanımı günlük yaşamda çoğunlukla aşağılayıcı anlam" içermektedir⁹⁰.

"Ermeni sorunu" Türkiye'de kamusal alanda ilk kez 2005 yılında "Ermeni konferansı" başlıklı bir toplantıyla ele alındı. Toplantı yoğun protestolarla karşılaştı⁹¹. 2008 yılında yüzlerce aydının imzaladığı "Ermenilerden özür diliyorum" metni Ermeni soykırımının tanınması anlamında önemli merhalelerden birisi olarak görülebilir. Metinde⁹², şöyle deniliyordu: "1915'te Osmanlı Ermenilerinin maruz kaldığı 'Büyük Felaket'e duyarsız kalınmasını, bunun inkâr edilmesini vicdanım kabul etmiyor. Bu adaletsizliği reddediyor, kendi payıma Ermeni kardeşlerimin duygu ve acılarını paylaşıyor, onlardan özür diliyorum".

Ermeni soykırımı konusunda tabuların yıkılışına ilişkin önemli göstergelerden birisi de, her yıl 24 Nisan günü soykırım kurbanlarının anılmasıdır. Her yıl İstanbul'da Taksim meydanında yapılan anma töreni 2019 yılında valiliğin Taksimdeki tüm gösteri ve toplantıları yasaklanması nedeniyle Şişhaneye alındı⁹³.

Kitapçı raflarına şöyle hızla bir göz atmak bile, Ermeni "meselesinin" konuşulması konusunda ciddi mesafe alındığını gösteriyor. Bu raflarda "Ermeni soykırımı" başlıklı onlarca kitap görebilirsiniz. Aynı özgürlükçü yaklaşımın henüz Türkiye akademisinde de görüldüğünü söylemek pek mümkün değil. Örneğin, Türkiye çapında üniversitelerde yazılan tezlere bakıldığında Ermeni soykırımını

88 Yılmaz Murat Bilican, "6-7 Eylül Olayları ve devletin faş olması", T24, 10 Eylül, 2013, <https://t24.com.tr/yazarlar/yilmaz-murat-bilican/6-7-eylul-olaylari-ve-devletin-fas-olmasi,7387>

89 Bianet, "Ermeni Soykırımı'nın Yıldönümünde HDP'den Yüzleşme Çağrısı", 24 Nisan 2018, <https://bianet.org/bianet/tarih/196469-ermeni-soykirimi-nin-yildonumunde-hdp-den-yuzlesme-cagrisi>

90 Emre Can Dağlıoğlu, Kürt hareketi 1915 konusunda resmi tarihin şablonculuğundan sıyrılmadı, Agos, 30.01.2015, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/10413/kurt-hareketi-1915-konusunda-resm-tarihin-sablonculugundan-siyiriladi>

91 Sabah, "Ermeni Konferansı tartışmalı başladı", <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/09/25/gnd102.html>

92 T24, "Ermenilerden özür diliyorum", 15 Aralık 2008, <https://t24.com.tr/haber/ermenilerden-ozur-diliyorum,20737>

93 Bianet, "24 Nisan Anmasına İstiklal'de İzin Yok, Anma Şişhane'de", 24 Nisan 2019, <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/207802-24-nisan-anmasina-istiklal-de-izin-yok-anma-sishane-de>

konu alan çok az sayıda tez yazıldığı görülüyor⁹⁴.

Aynı şekilde bu tezlerin tamamı, resmi Türk tarih tezini destekler bir şekilde “Ermeni soykırımı iddiası”, “Sözde Ermeni soykırımı” gibi başlıklar taşıyorlar. Henüz Türkiye akademilerinin bu konuya ilişkin özgür bir araştırma ortamına sahip olmadığı görülüyor.

Cumhurbaşkanı 2014’ten beri her yıl 24 Nisan günü 1915 yılında yaşananlar için bir mesaj yayınlıyor. Bu mesajlar Ermeni Patrikhanesini muhatap alıyor. Mesajlar Türkçe ve Ermenice yayınlanmaktadır. Bu açıdan bakılınca, sanki yüzleşme konusunda ileri doğru bir adım atılmış gibi bir izlenime kapılabilir. Halbuki, mesajların içeriğine bakıldığında, 1915’de yaşananların bütün sorumluluğunun 1. Dünya Savaşına yıkıldığı görünmektedir.

Asla, soykırım, katliam, kıyım gibi kelimelerin geçmediği bu mesajlarda hiç kimsenin sorumlu olmadığı trajik bir vakadan söz edilmektedir. Bu mesajlarda “20’inci yüzyılın başındaki koşullarda hayatlarını kaybeden Ermeniler...”⁹⁵, “Birinci Dünya Savaşı şartlarında hayatını kaybeden tüm Osmanlı Ermenileri”⁹⁶, “Birinci Dünya Savaşı’nın zor ve sıkıntılı şartlarında vefat eden Osmanlı Ermenileri”⁹⁷ ve 2019 yılı mesajında da “Birinci Dünya Savaşı’nın zor şartlarında hayatını kaybeden Osmanlı Ermenileri”⁹⁸ ibareleri yer alıyor. Kelimeler değişse de, aynı mesaj tekrarlanmaktadır.

Aslında bu mesajlar Türkiye’de yüzyıldır Ermeni soykırımına ilişkin sürekli kullanımda olan tezlerin bir tekrarından ibarettir. Bu tarih tezine göre, 1. Dünya savaşının koşulları içerisinde Ermeniler “tehcire” uğratılmış ve bu tehcirin istenmeyen bir sonucu olarak, insanlar hayatlarını kaybetmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın sözleri resmi tarih tezine, sadece bir “taziye” ibaresi eklemektedir.

Peki, gerçekten yüz binlerce Ermeni’nin savaş koşullarında trajik bir şekilde hayatlarını kaybettiklerine inanılıyorsa eğer, neden bu Ermeniler adına dikilmiş bir anıta tanık olmuyoruz; neden okullardaki tarih kitapları bu “trajik” koşullarda hayatını kaybetmiş insanlardan söz etmiyor; neden kitlesel olarak hayatlarını kaybetmiş bu insanlar için “resmi anma törenleri” düzenlenmiyor?

1. Dünya savaşı sırasında Türkiye’yi işgal etmek isterken hayatlarını kaybeden Anzaklar için anıt mezarlar inşa edilmişken, neden Anadolu Ermenileri için benzeri anıtların dikildiğine tanık olmuyoruz?

Çünkü, bugün Ermeni sorunu karşısında takınılan görece daha yumuşak dil, geçmişle samimi bir hesaplaşmadan öte, dış dünyaya yönelik stratejik bir tavır değişikliğine dayanıyor gibi görünmektedir. Buna göre, Türkiye, Ermeni sorunu konusunda serbest tartışmanın önünü açmıştır; 1915 Türkiye’de tartışılabilir; Türkiye arşivlerini açmıştır; tarihçiler bu konuyu tartışmaya devam etmelidir.

24 Nisan 1915 günü Ermeni aydınların İstanbul’dan toplanıp, ilk önce Çankırı ve Ayaş’a ardından da katledilecekleri yerlere gönderilmeleriyle başlayan, Anadolu’nun dört bir yanındaki Ermenilerin, kimisi son derece planlı ve organize bir şekilde katledilmesi, kimisi yollarda açlık, susuzluk ve hastalıklarla ölüme mahkum edilmesi sonucu, etnik ve dini bir azınlığın ülkedeki varlığına son

94 <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

95 DW, “**Erdoğan’dan 24 Nisan mesajı**”, 23.04.2014, <https://www.dw.com/tr/erdogandan-24-nisan-mesaji/a-17587530>

96 Hürriyet, “**Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 24 Nisan mesajı**”, 24.04.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhurbaskani-erdoganin-24-nisan-mesaji-28825872>

97 Hürriyet, “**Erdoğan’dan Ermeni Patrikhanesi’nde düzenlenen törene mesaj**”, 24.04.2018, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogandan-ermeni-patrikhanesinde-duzenlenen-torene-mesaj-40815152>

98 CNN Türk, “**Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Türkiye Ermenileri Patrik Genel Vekili’ne mektup**”, 24.04.2019, <https://www.cnnturk.com/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-turkiye-ermenileri-patrik-genel-vekiline-mektup>

verilmesi amacıyla gerçekleştirilen Ermeni soykırımı, henüz Türkiye'nin tam olarak yüzleştiği bir konu değildir.

Son yıllarda, aslında yüzleşmekten çok, bir “yüzleştirme” trendidir söz konusu olan. Bunun en bariz örneği, 1937-1938 yıllarında bugünün Tunceli, o zamanki adıyla Dersim yöresinde meydana gelen katliamlardır. O dönem başbakan olan Erdoğan, 2011 yılında, “Eğer devlet adına özür dilenecekse, böyle bir literatür varsa ben özür dilerim” diyor ama bu konuda asıl özür dilemesi gerekenin CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu olduğunu belirtiyordu⁹⁹.

Dersim katliamı Türkiye tarihinin en karanlık sayfalarından birisidir. Kadın, çocuk, yaşlı demeden insanlar katledilmiştir. Tanıkların anlatımları, insanların mağaralara sokulup toplu olarak zehirlendiğini, nehir kenarlarında kurşuna dizildiğini, çocuklara zorla el konulduğunu ortaya koyuyor. Bir isyan bahane edilerek, en hafif deyişle “insanlığa karşı suç” işlenmiştir.

Ancak 1937’de Dersim’de olanlar, 1915’de Anadolu’nun genelinde meydana gelenlerden ayrı ve bağımsız olarak düşünülemez. İlk olarak, Ermeni soykırımı ve Dersim katliamı aynı etnik arındırma ve Türkleştirme politikalarının ürünüdür. İkinci olarak, devletin gözünde Dersim’i şüpheli hale getiren önemli gelişmelerden birisi de, 1915 soykırımından kaçan Ermenilerin burada kendilerine korunaklı bir sığınak bulmuş olmalarıydı.

Dersim halkı, soykırımdan kaçan Ermenilere kucak açmıştı. Bu olgu Dersim’i devlet nezdinde “tekinsiz” bir yer haline getirmişti. Dersim katliamında ileri sürülen sebepler, “Dersim’de isyan” ise de, asıl olan buradaki yaşayan farklı kimliklerdeki insanların asimilasyona gösterdikleri şiddetli dirençtir. Dersim katliamında katledilenler, buranın Kürt, Zaza, Kızılbaş/Alevi ve Ermeni halklarıdır.

Zamanın başbakanının ve AKP hükümetinin Dersim katliamını “tanımaları” bütün bu süreklilik göz önüne alındığında gerçek bir yüzleşme olarak değerlendirilemez. Nasıl, 1915’i tanımadan onun küçük bir tekrarı olan Dersim katliamını (1937-1938) tanıdığınızı öne sürebilirsiniz? Asıl olan, gerçekten bir katliamla yüzleşmek değil, siyasi rakip CHP’yi “itibarsızlaştırma” çabasıdır. Dersim katliamında CHP ve Atatürk’ün rolleri tartışmaya açılarak, Siyasal İslamcı iktidar, seküler anlayışla, despot, katliamcı çizgiyi insanların kafasında birleştirmeye çalışmıştır.

Türkiye’de sadece sözünü ettiğim Ermeni Soykırımı ile değil, tarihteki utanç verici hiçbir olayla gerçek bir yüzleşme yaşanmamıştır. Bugün çok kolay bir şekilde, nefret söylemlerinin kırılğan gruplara karşı kullanılabilmesi; hedef gösterilen insanların kolayca linç uğrayabilmesi, aşırı sağcı, ırkçı söylemlerin ana akım siyasi söylemler gibi kabul görmesinin nedeni bu tarihsel, toplumsal ve kültürel arka plandır.

Örneğin Sivas katliamıyla yüzleşmiş bir Türkiye’de ana muhalefet partisinin lideri Kemal Kılıçdaroğlu, 21 Nisan 2019 günü Ankara civarındaki bir köyde linç girişimine uğrar mıydı? Siyasi polemikler sırasında sık sık, negatif bir özellik olarak, Kemal Kılıçdaroğlu’nun Dersimli ve Alevi oluşuna atıfta bulunmaktadır. Elbetteki Kılıçdaroğlu’nun maruz kaldığı linç girişiminde çok sert geçen yerel seçim kampanyası ve yine aşırı milliyetçi grupların organize kışkırtıcılığı¹⁰⁰ baş rolü oynasa da, Kılıçdaroğlu’nun Alevi kimliği nedeniyle Sünni topluma muteber olmayan bir kişi olarak sunulması da şüphesiz ki bir etkidir.

99 Milliyet, “Erdoğan Dersim için özür diledi”, 23.11.2011, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-dersim-icin-ozur-diledi-siyaset-1466430/>

100 Gazete Manifesto, “CHP Genel Başkan Yardımcısı Kaya: Saldırının organizasyonunda Ülkü Ocakları var”, 22.04.2019, <https://gazetemaniesto.com/2019/chp-genel-baskan-yardimcisi-kaya-saldirinin-organizasyonunda-ulkü-ocaklari-var-258538/>

Ana muhalefet partisi liderinin, yarım saat boyunca tartaklanması, sığındığı evin etrafının linççi grup tarafından sarılarak, bir saat evin içinde mahzur kalması, kalabalıktan bazı insanların “evi yakın” diye bağrımları, Türkiye tarihini bilen herkesin aklına Sivas katliamını getirmiştir. Yine aynı şekilde Kılıçdaroğlu’na saldıranlar büyük bir yargısal hoş görüyle karşılaşmış, hiçbir şüpheli tutuklanmamıştır¹⁰¹.

Geçmişle yüzleşmemenin önemli göstergelerinden birisi de, katliamların adlarıyla değil, yaşanan korkunç trajedilerin ağırlığını gözlerden saklayan ibarelerle anılmasıdır. Örneğin, Ülkücü-milliyetçi kesimler ve muhafazakar kesimlerin ciddi bir bölümü, Maraş, Sivas katliamlarını “olay” kelimesiyle anmaktadır¹⁰². Yukarıda geçmişi anlatırken aktarmaya çalıştığım gibi, gerek 1978’de Maraş’da olanlar ve gerekse 1993 yılında apaçık bir şekilde katliamdır.

Bu katliamlar, karanlık bazı odakların kışkırtma ve zemini hazırlama gibi eylemleri bulursa da, sivil halk tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu katliamların “olay” ve “olaylar” gibi kelimelerle anılmaları, gerçeklerle yüzleşmekten kaçınmak için bir sulandırma ve bulanıklaştırma çabasından başka bir şey değildir. Bu katliamları, bu şekilde ibarelerle sulandırmaya çalışanlar, aynı zamanda bu katliamları, iki grubun çatışması olarak sunabilmekte, mağdurları kışkırtıcı/provokatörler olarak gösterebilmektedirler.

Katliamlarla yüzleşmeme, kendisini çok farklı tutum ve tavırlarla ortaya koyabilmektedir. AKP hükümetinin Alevi Çalıştayları için çağırdığı katılımcıların bazılarının kimlikleri, mağdurların hassasiyetlerine derin bir hürmetsizliği ifade ediyordu. Örneğin, Maraş Katliamının 1 numaralı sanığı Ökkeş Şendiller sonradan milletvekili olmuş, bu milletvekili 6. Alevi Çalıştayı’na davet edilmiştir¹⁰³.

Alevilerden ve Çalıştay’a davetli aydınlardan gelen büyük tepki nedeniyle Şendiller bu çalışmaya katılmaktan vazgeçmiştir¹⁰⁴. Ökkeş Şendiller’in bu çalışmaya katılmasını, “Yahudi Konferansına Hitler Çağırılır mı” diyerek protesto eden beş Alevi aktivisti ve Alevi kurum başkanları, Ökkeş Şendiller’in hakaret gerekçesiyle açtığı davayı kaybetmiş ve Şendiller’e tazminat ödemek zorunda kalmıştır¹⁰⁵.

Uzun yıllar boyunca Maraş katliamının kurbanları Maraşta anılmadı. Katliam kurbanlarına ilişkin ilk anma toplantısı 2010 yılında yapılabildi. Ancak, katledilenleri anmak için Maraş’a gelen Aleviler Ülkücü bir grubun karşı gösterisiyle karşılaştılar. Karşı gösteri yapanlar, “burası Maraş buradan çıkış yok” sloganını attılar¹⁰⁶.

Bu slogan, sadece Maraş katliamını anmak için kente gelenlere bir gözdağı niteliğinde değildir; ama aynı zamanda katliama bir göndermede bulunmaktadır ve aynı katliamcı ruhun halen yaşamakta olduğunu göstermektedir. Geçmişini hatırlamak isteyenlerin karşısında, o geçmişe sahip çıkanlar boy

101 Orhan Kemal Cengiz, “Why did the Turkish judiciary take lynching attempt so lightly?”, Al Monitor, 29 April 2019, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/04/turkey-why-judiciary-take-the-lynch-attempt-so-lightly.html#ixzz5mkQJ9MuV>

102 Akit, “Maraş Olaylarının yıl dönümü”, 21 Aralık 2018, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/maras-olaylarinin-yil-donumu-571599.html> ; Yeni Şafak, “Maraş olaylarının yıldönümü de gergin”, 24 Aralık 2012, <https://www.yenisafak.com/gundem/maras-olaylarinin-yildonumu-de-gergin-438092> ; Yeniçağ

103 Ali Balkız, “31 Yıl Sonra Maraş Katliamı Dosyaları Yeniden Açılsın”, Biahaber, 24 Aralık 2009, <http://bianet.org/bianet/siyaset/119074-31-yil-sonra-maras-katliami-dosyalari-yeniden-acilsin>

104 Alevi Haber, “Ökkeş Şendiller Alevi Çalıştayı’na katılmayacak”, 16 Aralık 2009, <http://www.alevihaber.com/okkes-sendiller-alevi-calistayina-katilmayacak-18891h.htm>

105 Demokrat Haber, Aleviler’e Ökkeş Şendiller’e hakareten ceza, 16 Nisan 2013, <https://www.demokrathaber.org/guncel/aleviler-okkes-sendillere-hakareten-ceza-h17505.html>

106 Kaya Akyıldız, “Eğer bunlar insansa”, Birikim, 6 Ocak 2011, http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/967/eger-bunlar-insansa#.XMW5C_BLPA

göstermekte ve o geçmişe açıkça sahip çıkmaktadır.

Maraş Katliamının 2012 yılı anmasında şehir dışından gelen tüm araçlar durdurulup arama yapıldı¹⁰⁷. Yani sadece aşırı sağcı bazı gruplar değil, devlet de, bu anmalardan rahatsızdı ve şehir dışından gelenlere karşı şüpheli bir bakış vardı. 2013'de son kez anma serbestti ama şehir dışından gelenler içeri alınmadı¹⁰⁸.

Önceki anma toplantılarında, taşkınlık ve tehditkar tutumlar, karşı gösteri yapan sağcı-milliyetçi gruplardan gelmesine ve anmayı gerçekleştirenlerin toplantı/gösteri haklarını son derece barışçıl bir şekilde kullanmalarına rağmen, 2014 yılından itibaren anma etkinlikleri yasaklandı. Valiliğin anma etkinliğini yasaklamasının nedeni, "istenen toplantı ve yürüyüşü tertip edenlerin de iyi niyetini aşıp, kontrolden çıkarak suça evrilebileceği"ydi¹⁰⁹.

2017 yılında da yasak vardı, ancak katılımcılarının ısrarı üzerine anma gerçekleştirilebildi. Bu anmanın sokakta yapılabildiği son yılı¹¹⁰. 2018'de yani Katliamın 40. Yılında anılması yasaktı: "huzur ve güven ortamı ile milli güvenlik ve kamu düzeninin bozulmaması, başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması ve suç işlenmesinin önlenmesi amacıyla" 12 Aralıktan 31 Aralığa kadar her türlü toplantı ve gösteri yasaklandı¹¹¹. Bu yasakta, 19-26 Aralık 1978 tarihlerinde meydana gelen Maraş katliamı ve onun anılması konularına bir atıf bulunmasa ve yasak sanki şehirde genel bir güvenlik tedbiri getirilmiş gibi formüle edilmiş olsa da, tek amacın anma etkinliğinin yasaklanması olduğu açıktır.

2018 yılında, Valilikle yapılan uzun pazarlıkların ardından Maraş'ta Narlı Cem Evi'nde anma toplantısı yapılabildi¹¹². Böylece, anma toplantısı, şehrin sokaklarından bir Cemevi'nin sınırları içerisine çekilmiş oldu. Anma toplantısının, korkunç bir katliamın mağdurlarının anıldığı, herkesin saygı duyması gereken bir etkinlik olarak muamele görmediği çok açıktır.

Devlet, bu anma etkinliğine zorla tahammül edilen bir taşkınlık gibi işlem yapıyor. Güvenliği sağlamanın, karşı göstericilerin saldırgan tutumlarını ve ortaya çıkardıkları tehdidi bertaraf etmenin devletin görevi olduğu unutuluyor. 1978'in kurbanlarını anmak, Cemevi'nin duvarları arasına hapsedilerek, Alevilerin bir "iç işine" dönüştürülüyor.

Yüzleşmemenin bir başka boyutu da, katliam sanıklarının devlet nezdinde ve toplumsal düzeyde yararlandıkları hoşgörü ve dayanışmadır.

1993 yılındaki Sivas Katliamından mahkum olup cezaları kesinleşen ve firarda olan bazı sanıkların, her tarafta arandıkları bir sırada, bazılarının belediyede işe girdiği, evlendiği, çocuk sahibi olduğu, kiminin SSK'dan emekli maaşı almaya devam ettikleri ve kiminin de bu firari dönemde askerliğini yapıp geri geldiği anlaşılmıştır¹¹³.

107 Kazete, "Maraş Katliamını Anmak Yasak", 23.12.2012, <https://kazete.com.tr/haber/maras-katliamini-anmak-yasak-380>

108 Haberler.com, "Kahramanmaraş'ta yoğun güvenlik önlemleri", 21 Aralık 2013, <https://www.haberler.com/kahramanmaras-ta-yogun-guvenlik-onlemleri-2-5452647-haberi/>

109 Agos, Maraş Katliamı anması yasaklandı, 19.12.2014, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/9990/maras-katliami-anmasi-yasaklandi>

110 Evrensel, "Maraş Katliamı anması engellemeye rağmen yapıldı", 23 Aralık 2017, <https://www.evrensel.net/haber/341418/maras-katliami-anmasi-engellemeye-ragmen-yapildi>

111 Diken, Maraş Katliamının 40'inci yılında kentte anma yasaklandı, 21.12.2018, <http://www.diken.com.tr/maras-katliaminin-40inci-yilinda-kentte-anma-yasaklandi/>

112 Birgün, "Maraş Katliamı, valilik yasağına rağmen anıldı", 22 Aralık 2018, <https://www.birgun.net/haber-detay/maras-katliami-valilik-yasagina-ragmen-anildi-241079.html>

113 Ali Balkız, "31 Yıl Sonra Maraş Katliamı Dosyaları Yeniden Açılış", 24 Aralık 2009,

Katliam sanıklarının devletin ve toplumun içinden belli bir destek ve koruma almadan hayatlarını bu şekilde sürdüremeyecekleri açıktır.

Sivas katliamı sanıklarının avukatlığını yapan kişilerin siyaset alanında kapladıkları yer de son derece dikkat çekici ve düşündürücüdür. Sivas katliamı sanıklarının avukatlığını yapan Şevket Kazan sonradan adalet bakanı olmuş ve bakanken katliam sanıklarını cezaevinde ziyaret etmiştir¹¹⁴.

Sivas Katliamı sanıklarının savunan avukatlardan 26'sı AKP hükümeti zamanında, bakan, milletvekili ve yüksek bürokrat yapılmıştır¹¹⁵. Elbette savunma hakkı kutsaldır ama bir katliam davasının avukatlarının bu kadar büyük bir kısmının bir siyasi hareketin iktidarı sırasında devlet ve bürokrasi içinde bu denli yüksek yerlere getirilmiş olması oldukça düşündürücüdür.

Yüzleşme konusunda ayrı bir faslı da Türkiye medyası için açmak gerekiyor. Türkiye'de bütün katliam ve pogromlardan önce kurbanların şeytanlaştırılması ve hedef haline getirilmeleri medya aracılığıyla sağlanmıştır. Örneğin, 6-7 Eylül 1955 olayları öncesi Türkiye medyasında gayrimüslimleri hedef olarak gösteren sayısız haber çıkmıştır¹¹⁶.

Sivas Katliamı öncesinde çok sayıda kışkırtıcı yayın yapıldığı gibi, katliamın ardından yapılan yayınlarda da, vahşeti küçümseyen, katliamı Aziz Nesin başta olmak üzere Pir Sultan Abdal anma etkinliklerine katılanların kışkırtıcı sözlerine bağlayan yayınlar yapılmıştır. Örneğin sağ görüşlü Tercüman gazetesi, Aziz Nesin'in Türkçeye çevirdiği "Şeytan Ayetleri" kitabına nazire yaparak "Şeytan Aziz" başlıklı bir baş yazı yayınlamıştır¹¹⁷. Ana akım medyanın sembolü kabul edilen Hürriyet Gazetesi Sivas Katliamını "Sivasta Aziz Nesin İsyanı: 35 Ölü başlığıyla haberleştirmiştir"¹¹⁸.

Hrant Dink, Türkiye ana akım medyası tarafından şeytanlaştırıldıktan sonra, vurulup öldürülmüştür. Türkiye medyası fiziksel linçlerin kışkırtıcısı ve manevi linçlerin de faili olma yönünde oynadığı utanç verici rollerle hiçbir zaman hesaplaşmamıştır.

Son dönemde, Ermeni soykırımının özgürce konuşulması konusunda da kaygı verici gelişmeler yaşanmaktadır. Türk Ceza Kanununun "Türklüğe hakareti" düzenleyen meşhur 301. maddesinin tekrar aykırı bulunan görüşlerin baskılanması için kullanıldığına tanık oluyoruz.

2007 yılında Hrant Dink öldürüldükten sonra, yaygın görüş, onun 301. Maddeden mahkum edilmesinin, hedef haline getirilmesinde büyük etkisinin olduğu yönündeydi. Hrant Dink'in Diaspora Ermenilerini Türk nefretinden kurtulmaya çağırın sözleri, tam tersine çevrilmiş, sanki o Ermenileri Türklerden nefret etmeye davet ediyormuş gibi bir algı yaratılmıştı. Hrant Dink, bu çarpıtmalar sonucu Ceza Yasasının 301. Maddesine göre cezaya çarptırılmış ve Türk milliyetçilerinin hedefi haline getirilmişti.

Hrant Dink'in öldürülmesi 301. Madde üzerine büyük tartışmalara yol açmış, Avrupa Birliği'nin

<http://bianet.org/bianet/siyaset/119074-31-yil-sonra-maras-katliami-dosyalari-yeniden-acilsin>

114 Evrensel, "Doğan: Yüreklere Madımak ateşi sönmedi", 01 Temmuz 2016, <https://www.evrensel.net/haber/284072/dogan-yureklere-deki-madimak-atesi-sonmedi>

115 Mesut Karip, "Sivas Katliamında sanıkları savunan avukatlar şimdi ne yapıyor?", 14 Mart 2012, <http://blog.milliyet.com.tr/sivas-katliami-nda-saniklari-savunan-avukatlar-simdi-ne-yapiyor-/Blog/?BlogNo=353491>

116 Elif Akgül, "6-7 Eylül olaylarında basın", Bianet, 06 Eylül 2013, <https://m.bianet.org/bianet/toplum/149700-6-7-eylul-olaylarinda-basinin-rolu>

117 Ümit Alan, "Sivas katliamı zamanasımına giderken medya", Birgün gazetesi, 7 Mart 2012, <https://www.birgun.net/haber-detay/sivas-katliami-zamanasimina-giderken-medya-19746.html>

118 Biamag, "18 Yıl Önce Gazetelerde 'Madımak'", <https://m.bianet.org/biamag/diger/131199-18-yil-once-gazetelerde-madimak>

de etkisiyle madde değiştirilmiş, bu maddeden soruşturulma açılması Adalet Bakanının iznine bağlanmıştı.

Uzun yıllar boyunca, bu izin mekanizması ciddi bir filtre gibi kullanıldı ve savcılardan gelen soruşturma izinlerinin çoğu geri çevrildi. Ancak son yıllarda insan hakları savunucularına¹¹⁹, Diyarbakır Barosu'na¹²⁰ ve HDP milletvekili Garo Paylan'a¹²¹ karşı 301. maddeden yürütülen soruşturmalar kaygı verici yeni bir trende işaret ediyor.

Garo Paylan'ın değişik vesilelerle yaptığı konuşmalar 2 ayrı soruşturmaya konu yapılmıştır. Adalet Bakanlığı Paylan'ın 301. maddeden soruşturulmasına onay vermiş, bunun üzerine savcılık TBMM'ye fezleke göndermiştir. Garo Paylan'ın soruşturmaya uğrayan sözleri aşağıdaki gibidir¹²²:

“Hrant Dink'ten sonra demokratikleşmenin ardından, Ak Parti, kurulduktan sonra insanlar sonunda Ermeni kökenli olduklarını kabul etme cesareti buldular.

Ben Dikranakert'te Ermeni kilisesini yenilemekten sorumlu komitedeydim.

Biz yenilerken insanlar aniden geldiler ve kayıp miraslarından bahsettiler. Yüzlerce Ermeni olmayan kişi topluluğumuz için çok büyük bir adım olan kilisenin açılışına katıldı. Halen bu saklı Ermeniler hakkında çok fazla önyargılı düşünceler bulunmaktadır.

Patrik yardımcısı ‘Hristiyan olmayan kişi Ermeni olamaz’ diyor. Bu doğru değildir. Bu İslamlaştırılmış Ermenileri toplumumuzda ağırlamamız gerektiğini söylüyorum çünkü 4 kuşak önce İslamiyet'e dönüştürülmüş kişiler için aniden bir gecede Hristiyan olmak o kadar da kolay değildir.

3 kuşaktır, Türkiye'nin Ermenileri sessiz kaldılar. Soykırımdan sağ kurtulmuş olan kendi büyükanmem de sessiz kalmamı söyledi.

Soykırım hakkında konuşmamı istemedi. Bir gün Hrant Dink ortaya çıktı ve korkunç bir şeyin olduğunu Türklerin ve Ermenilerin iyileştirilmesi gerektiğini söyledi.

Dink'in suikastının ardından yeni Ermeni kuşağı, ideolojilerini sürdürme cesareti buldular. Ne yazık ki bu son iki yılda bu milliyetçi koalisyon ile birlikte Türk olmayanları sessizliğe iten – eski standart – oluşturulmuş yeni bir standart var. Bunun dışında onlar hapis ve ölümle tehdit edilmektedir.

Korku faktörü önde. Ve diğer azınlıklar ile birlikte Ermeniler için bu korku faktörünün üç katına çıkarıldığı anlaşılmaktadır ve bu sebeple onlar sessizliği seçiyorlar. Benim gibi bazı Ermeniler biraz ses çıkarmaya çalışıyorlar.

İnsanlara sessiz kalmanın güvenli olmadığını söylemeye çalışıyorum. Konuşmak için yeterince cesur ve öldürülmüş olan Hrant Dink aynı zamanda hiçbir politik geçmişi olmayan ve Ermeniler konusunda hiçbir şey söylememiş ve öldürülmüş genç sessiz adam Sevag Balıkcı örneğini veriyorum. Soykırımın birçok kurbanı da sessizdi.

Benim siyasette olmamın nedeni budur. Bu benim partimin amacıdır. Ermeni soykırımını tanımak ve soykırım kurbanlarının torunlarından özür dilemek”.

119 Bianet, “İnsan Hakları Örgütlerine 301 Soruşturması”, 04 Ocak 2017, <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/182381-insan-haklari-orgutlerine-301-sorusturmasi>

120 Ayça Söylemez, “Diyarbakır Barosunun Basın Açıklamalarına ‘301 Soruşturması’”, Bianet, 02 Ocak 2019, <https://bianet.org/bianet/insan-haklari/204091-diyarbakir-barosunun-basin-aciklamalarina-301-sorusturmasi>

121 Bianet, “HDP Vekili Paylan: 301. Madde Geri Dönüyor”, 16 Ocak 2019, http://bianet.org/bianet/siyaset/204509-hdp-vekili-paylan-301-madde-geri-donuyor?bia_source=mailchimp

122 Bianet, “HDP Vekili Garo Paylan'a 301 Fezlekesi”, 17 Mayıs 2018, <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/197256-hdp-vekili-garo-paylan-a-301-fezlekesi>

Bu sözlerin 2018 yılında, Türklüğe hakaret nedeniyle soruşturmaya uğraması ve Adalet Bakanlığı'nın bu soruşturmaya izin vermesi Ermeni Soykırımı konusuna ilişkin her türlü fikir açıklaması karşısında ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Eğer bu sözler de bir suç varsa, "Ermeni soykırımı" başlığını taşıyan yüzlerce makale ve kitap da soruşturma ve hapis tehdidi altında bulunmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, Taner Akçam'ın Ermeni soykırımına ilişkin tezleri nedeniyle soruşturulması konu alan başvuruya ilişkin 2012 yılında verdiği kararda¹²³ şu görüşleri ifade etmişti:

"Adalet Bakanlığının (TCK) 301'inci madde kapsamındaki cezai soruşturmalarda bir ön denetim yapmasına ve madde, dikkate değer bir zaman zarfı için bu tarz davalarda uygulanmamasına rağmen Mahkeme, her halükarda, eğer örneğin mevcut hükümetin veya yeni kurulacak bir hükümetin siyasi iradesinin değişmesi halinde, bu maddenin gelecekte bu tarz vakalarda yeniden uygulanabileceğini göz önünde bulundurur..."

Nitekim, AİHM'nin dediği gibi, "siyasi iradenin" konuya ilişkin yaklaşımının değişmesi sonucunda 301. madde tehlikeli bir şekilde Türkiye gündemine geri dönmüş, başta Ermeni Soykırımı olmak üzere, Türkiye'de genel kabul gören görüşlerin dışında fikir beyan edenlerin üzerinde bir tehdit aracı olarak sallanmaya başlamıştır.

123 ECHR, Case of Altuğ Taner Akçam v. Turkey, Application No. 27520/07, para. 78 [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":\["001-107206"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

3. BÖLÜM:

DİNİ CEMAATLERİN VE KURUMLARIN TANINMAMASI

3A) YASAL MEVZUAT SORUNU

Türkiye’de dini azınlıklardan konu açıldığı zaman hemen Lozan Anlaşmasına atıfta bulunulmaktadır. 1923 yılında imzalanan Lozan Anlaşmasından sonra Türkiye Avrupa Konseyi üyesi oldu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin yargı yetkisini tanıdı, Medeni ve Sosyal Haklar Sözleşmesi dahil Birleşmiş Milletlerin pek çok önemli sözleşmesini imzaladı ve onayladı. Üstelik Anayasa’nın 90. Maddesine göre¹²⁴, bu uluslararası anlaşmaların insan haklarıyla ilgili olanlarıyla, Türk hukuk sistemi arasında bir çelişki olursa, çelişen hükümler değil, ilgili uluslararası anlaşmanın hükümleri uygulanacaktır.

Burada, azınlıklarla ilgili bir istisna getirilmediğine göre, tartışmasız bir şekilde, dini azınlıkları ilgilendiren konularda da, Türk hukuk mevzuatıyla uluslararası sözleşmeler arasında bir çelişki olduğunda bu uluslararası hukuk kurallarının uygulanması gerekir.

Hal böyle olmakla birlikte, gerek uygulamada ve gerekse mahkeme kararlarında, sanki bütün bu gelişmeler yaşanmamış, azınlıkları ilgilendiren hukuk mevzuatı 1923 yılında takılıp kalmış gibi, hemen daima ve sadece Lozan Anlaşmasına atıflar yapıldığını görüyoruz.

Aslında, Lozan Anlaşmasına yapılan atıflar, hukuk sistemindeki büyük boşluğu perdelemek, bu konuda Türk hukuk sistemi içinde bir mevzuat varmış izlenimi yaratmak için kullanılıyor. Lozan Anlaşmasının, azınlıkların haklarını düzenleyen 37’den 43’e kadar olan maddeleri¹²⁵ Türkiye’de ger-

124 ANAYASA MADDE 90.– Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak anlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır. Ekonomik, ticarî veya teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı aşmayan anlaşmalar, Devlet Maliyesi bakımından bir yüklenme getirmemek, kişi hallerine ve Türklerin yabancı memleketlerdeki mülkiyet haklarına dokunmamak şartıyla, yayımlanma ile yürürlüğe konabilir. Bu takdirde bu anlaşmalar, yayımlarından başlayarak iki ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgisine sunulur. Milletlerarası bir anlaşmaya dayanan uygulama anlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticarî, teknik veya idarî anlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisince uygun bulunması zorunluğu yoktur; ancak, bu fıkraya göre yapılan ekonomik, ticarî veya özel kişilerin haklarını ilgilendiren anlaşmalar, yayımlanmadan yürürlüğe konulamaz. Türk kanunlarına değişiklik getiren her türlü anlaşmaların yapılmasında birinci fıkra hükmü uygulanır. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası anlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek: 7.5.2004-5170/7 md.) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır.

125 MADDE 37. Türkiye 38. ile 44. Maddelerde yer alan hükümlerin temel yasa olarak kabul edileceğini ve hiçbir yasa, yönetmelik ya da resmi uygulamanın bu hükümlerle çelişmeyeceğini; hiçbir yasa, yönetmelik ya da resmi uygulamanın bunlardan üstün olamayacağını taahhüt eder. MADDE 38. Türk hükümeti doğuş, milliyet, dil, ırk ya da din farkı gözetilmeksizin Türkiye’de yaşayan herkesin hayat ve özgürlüğünün tam olarak korunmasını teminat altına almayı taahhüt eder. Türkiye’de yaşayan herkes kamu güvenliği ve ahlaka aykırı olmadıkça ister halk arasında (public) ister özel yaşamında her tür itikat, din ve inancın gereğini yerine getirmekte özgür olacaktır. Gayrimüslim azınlıklar, bütün Türk uyruklular için ülkenin bir bölümü ya da tamamında Türk hükümetince ulusal savunma ve kamu düzeninin korunması gerekçesiyle alınan önlemlere tabi olarak, seyahat ve göç etmekte tam özgürlük sahibi olacaktır. MADDE 39. Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk uyruklular Müslümanlarla aynı yurttaşlık haklarına ve siyasal haklara sahip olacaktır. Türkiye’de yaşayan herkes, din farkı gözetilmeksizin yasa karşısında eşit olacaktır. Hiç bir Türk uyrukunun, örneğin kamuda işe alınma, kamu görevi yerine getirme ya da onurlandırılma ya da iş ve meslek edinme gibi yurttaşlık haklarından ve

çekte hiçbir zaman layıkıyla uygulanmamıştır.

İlk olarak keyfilik, Lozan Anlaşmasının kapsamına ilişkin yorumlardan kaynaklanıyor. Türkiye'de, hukuki kaynağının ne olduğu bilinmeyen resmi teze göre, Lozan Anlaşması, bütün Gayrimüslimleri değil, sadece Rum, Ermeni ve Yahudileri kapsamaktadır.

Bu yorum nedeniyledir ki, Süryaniler, Keldaniler, Nasturiler gibi daha küçük Gayrimüslim cemaatler Lozan'da belirtilen "her türlü okulları" kurmak hakkından hiçbir zaman yararlanamamışlardır. Aynı gerekçelerle 2003 yılına kadar Süryanilerin vakıfları tanınmamıştır¹²⁶.

Türkiye Cumhuriyeti Lozan'ın 37. Maddesinde belirtilen, Lozan'daki hakların "temel yasalar" olarak tanınmasını hiçbir zaman yerine getirmemiştir. Eğer öyle olsa, bu anlaşmanın nasıl uygulanacağını gösteren yasaların, yönetmeliklerin çıkarıldığına tanık olurduk. Bunlar yerine, hemen daima, Lozan Anlaşmasına soyut atıfların yapıldığına tanık olmaktadır.

Türkiye'de Anlaşmanın 38. Maddesindeki anlamda bir din hürriyeti hiçbir zaman bulunmamıştır. Müslümanlarla Gayrimüslimler arasında Anlaşmanın 39. Maddesindeki anlamda bir eşitlik hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Yine bu maddede özel olarak sözü edilen, kamuda işe alınmada eşitlik ne tarihte herhangi bir zamanda ve ne de bugün söz konusu olmuştur. Bugün dahi Gayrimüslim bir Türk vatandaşının polis veya asker olarak görev yapması hayal dahi edilemez.

Aşağıda detaylı olarak açıklamaya çalışacağım gibi, Anlaşmanın 40. maddesinde sözü edilen,

politik haklardan yararlanmasında din, itikat ve inanç farkı gözetilmeyecektir. Hiçbir Türk uyruklunun özel ilişkilerinde, ticarete, ibadette, basında ya da her tür yayında ya da halka açık toplantılarda herhangi bir dili serbestçe kullanmasına kısıtlama getirilmeyecektir. Resmi dilin mevcut olmasına bakılmaksızın Türkçe konuşmayan Türk uyruklulara mahkeme önünde kendi dillerini sözel olarak kullanmaları için yeterli olanak sağlanacaktır. **MADDE 40.** Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk uyruklular yasa karşısında ve gerçek yaşamda öteki Türk uyruklularla aynı muameleyi görecektir ve aynı güvenceye sahip olacaktır. Özel olarak, buralarda serbestçe kendi dillerini kullanmak ve kendi dinlerinin gereğini yerine getirmek hakkına sahip olarak, masraflarını kendileri karşılayarak, her tür hayır kurumu, dinsel ve toplumsal kurum, her türden okul ya da eğitim ve öğretim amaçlı başka kuruluş kurmak ve denetlemekte eşit hak sahibi olacaklardır. **MADDE 41.** Kamusal eğitim için Türk hükümeti gayrimüslim uyruklarının hatırı sayılır bir oranda yaşadıkları kent ve ilçelerde böylesi uyruklarının çocuklarına ilköğretim okullarında kendi dilleri aracılığıyla öğretim verilmesi için yeterli olanak sağlayacaktır. Bu hüküm Türk hükümetini bu okullarda Türkçe'yi mecburi dil kılmaktan ala koymayacaktır. Gayrimüslim uyruklarının hatırı sayılır bir oranda yaşadıkları kent ve ilçelerde bu azınlıkların eğitim, din ya da hayır amaçlı devlet, belediye ya da başka bütçelerden yararlanmaları ya da bu bütçelerin kullanılmasında hakkaniyetli bir pay almaları teminat altına alınacaktır. Söz konusu paylar, bu kurum ve kuruluşların yetkili temsilcilerine ödenecektir. **MADDE 42.** Türk hükümeti, gayrimüslim azınlıkların, aile içi ve kişisel anlaşmazlıklarını kendi adetlerine göre çözmelerine izin verecek önlemleri almayı taahhüt eder. Bu önlemler, eşit sayıda Türk hükümet temsilcisi ve söz konusu azınlıkların her birinin temsilcilerinin yer aldığı özel komisyonlarca ele alınacaktır. Görüş ayrılıklarında Milletler Cemiyeti Konseyi ve Türk Hükümeti aralarında anlaşarak Avrupalı bir avukatı hakem tayin edecektir. Türk hükümeti yukarıda söz edilen azınlıkların kilise, sinagog, mezarlık ve diğer dinsel kuruluşlarına tam koruma sağlamayı taahhüt eder. Halihazırda Türkiye'de mevcut sözü geçen azınlıkların inanç vakıflarına ve din ve hayır kurumlarına bütün olanak ve yetkiler tanınacak ve Türk hükümeti yeni din ve hayır kuruluşlarının kurulması için, bu türden diğer özel kurumlara garanti edilen gerekli olanakların hiçbirini reddetmeyecektir. **MADDE 43.** Gayrimüslim azınlıklara mensup Türk uyruklular inançlarının ya da dinsel telakkilerinin ihlaline yol açabilecek hiçbir eylemde bulunmaya zorlanmayacak ve kendi tatil günlerinde mahkemeye çıkmadıkları ya da herhangi bir yasal işlemi yerine getirmedikleri gerekçesiyle herhangi bir kısıtlamaya uğratılmayacaktır. Bununla birlikte bu hüküm böylesi Türk uyrukluları, kamu güvenliği gerekçesiyle bütün öteki Türk uyruklulara getirilen mecburiyetlerden bağışık kılmayacaktır. **MADDE 44.** Türkiye, bu bölümde yer alan önceki maddelerin Türkiye'nin gayrimüslim uyruklarıyla ilgili bölümlerinin uluslararası ilgiye mahzar mecburiyetler oluşturduğunu ve Milletler Cemiyetinin teminatı altında olduğunu kabul eder. Bunlar Milletler Cemiyeti Konseyinin çoğunluğunun onayı olmadıkça değiştirilemez. Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, ve Japonya, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin çoğunluğunca onaylanan bu maddelerin herhangi bir şekilde değiştirilmesine onay vermeyeceklerini kabul ederler. Türkiye ayrıca, Türk hükümetiyle anlaşmayı imzalayan devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti üyesi başka herhangi bir devlet arasında bu maddelerden kaynaklanan hukuksal ya da olgusal sorunlarda ortaya çıkacak herhangi bir görüş ayrılığının Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin 14. Maddesi uyarınca uluslararası bir anlaşmazlık olarak ele alınacağını kabul eder. Türk hükümeti, böylesi herhangi bir anlaşmazlığın, diğer taraf bunu isterse, Uluslararası Daimi Adalet Divanı'na ele alınacağını kabul eder. Daimi Divan kararı nihai olacak, hüküm, Sözleşme'nin 13. Maddesi ile aynı kuvvet ve etkiye sahip olacaktır. **MADDE 45.** Türkiye'nin gayrimüslim azınlıklarıyla ilgili olarak bu bölümdeki hükümlerde tanınan haklar aynı şekilde Yunanistan tarafından kendi topraklarındaki Müslüman azınlığa tanınacaktır.

126 Baskın Oran, "Etnik ve Dinsel Azınlıklar-Tarih, Teori, Hukuk", Literatür, 2018, s. 236

dini azınlıkların “kendi dinlerinin gereğini yerine getirmek hakkına sahip olarak...her tür hayır kurumu, dinsel ve toplumsal kurum” kurmak hakları hiçbir zaman olmamıştır.

Anlaşmanın 41. maddesi azınlık okullarının mali olarak desteklenmesi yükümünü getirmektedir. Buna göre, azınlıkların devlet ve belediye bütçelerinden hakkaniyetli bir pay almaları gerekir. Türkiye’de bu konuda hiçbir zaman istikrarlı bir politika izlenmemiş, bu okullara ya hiç bütçe ayrılmamış, ya da ayrıldığında bu mali destekler sınırlı miktarlarda kalmıştır¹²⁷. 2019 yılı itibariyle azınlık vakıflarına yapılan mali yardım tümünden kesilmiştir¹²⁸.

Anlaşmanın 42. Maddesiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti, dini azınlıklar için “aile içi ve kişisel anlaşmazlıklarını kendi adetlerine göre çözmelerine izin verecek önlemleri almayı” taahhüt etmiştir. Yani, Lozan anlaşmasının 42. Maddesinde azınlıklara kendi dini kurallarına uygun bir hukukun (özel hukuk) uygulanması garanti edilmiştir.

Fakat Rıfat Bali’nin de belirttiği gibi, 1926 yılında Medeni Kanunun yürürlüğe girmesinin ardından “Azınlıklar görünürde kendi serbest iradeleriyle, ancak gerçekte siyasi makamların telkinleriyle 42. Maddeden feragat” etmişlerdir¹²⁹. Uluslararası anlaşma ile tanınan bir haktan bir deklarasyonla nasıl vazgeçebileceği hukuken tartışmalı olmakla birlikte, sonuç değişmemiştir. Türkiye’de yaşayan gayrimüslimler Lozan’a rağmen, özel hukuk alanında diğer bütün Türk vatandaşlarıyla aynı hukuki mevzuata tabidirler.

Lozan Anlaşmasına ve son çeyrek yüzyılda imzalanıp onaylanan uluslararası anlaşmalara rağmen Türkiye’de dini azınlıklar sınırları belirgin bir hukuki çerçeveye hiçbir zaman sahip olamadılar. Bu çalışmanın değişik bölümlerinde belirttiğim üzere, şüphesiz ki, başta AB ile girişilen ilişkilerin sonucu olmak üzere, son yirmi yılda dini azınlıkların hakları konusunda belli ilerlemeler sağlandı.

Ama bu ilerlemelerin geçmişle net bir kopuşu getirdiği söylenemez. Aşağıda ayrıntılı olarak aktarmaya çalışacağım üzere, dini kurumların tüzel kişilik sorunları devam ediyor; halen daha cemaat vakıfları kendi yöneticilerini seçecekleri bir yasal mevzuata sahip değiller; patrik ve hahambaşılık seçimlerinde devlet müdahalesi devam ediyor; gayrimüslimlerin ve Alevilerin ibadet yerleri açmak için kendilerine dayanak yapabilecekleri, net ve somut olarak uygulanan bir yasal mevzuat yok.

Aslında aşağıda değişik veçhelerini tartışacağım bu sorun, dini azınlıklara ilişkin hakların gerçek bir tanımaya konu olmamasından kaynaklanıyor. Yasal boşluklar ve hukuki kesinlikten yoksun mevzuat dini azınlıkları “güvencesiz” ve her zaman devlete tabi kılmayı amaçlıyor.

Alevilerin durumu için ise ayrı bir parantez açmak gerekiyor. İlk bakışta Alevilerin yaşadıkları sorunlarla bugünkü siyasi iktidarın dini/ideolojik aidiyetleri arasındaki çatışmanın birincil derecede rol oynadığı izlenimi doğabilirse de, daha dikkatli bir şekilde bakınca sorunların derine giden, tarihsel nedenleri olduğu da görülecektir. Gerçekten de, Cemal Salman’ın dikkat çektiği üzere, 1924 yılında Diyanet İşleri Başkanlığının kurulması ve 1925 yılında Tekke ve Zaviyelerin kapatılması, “dini hüküm ve kurumların devlet işlerine, devletin de dini alanın düzenlenmesine karıştırılmadığı ideal bir laiklik uygulamasını değil, özellikle örgütlü din alanının devlet kontrolüne alındığı bir modeli işaret eder...”¹³⁰

127 Teşviklerin düzensizliği konusunda bkz. Uygur Gültekin, “Azınlık okullarında teşvik dibe vurdu”, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/16571/azinlik-okullarinda-tesvik-dibe-vurdu>

128 Rum cemaatinin önde gelen kişilerinden biriyle 11 Nisan günü telefonla yapılan görüşme.

129 Rıfat N. Bali, “Cunhuriyet döneminde Azınlık Politikaları”, Birikim, Sayı 115, 1998, s. 81

130 Cemal Salman, “Lamekandan Cihana Göç Kimlik Alevilik”, Dipnot, 2018, s.109

Cemal Salman, aynı şekilde Tekke ve Zaviyelerin yasaklanmasının Alevilik üzerindeki yıkıcı etkilerine de şöyle dikkat çekmektedir: Alevilikte “tekkeler ve dedelik kurumu, diğer tarikatlarda olduğundan farklı ve daha fazla işlev üstlenmiştir. Aleviliğin bütün varoluş temasının temelinde duran cem ve cemi mümkün kılan dedelik kurumunun yasaklanması, aslında Aleviliğin şahdamarlarını kesmekle eşdeğerdir.”¹³¹

Gerçekten de, bugün bile Cem evlerinin tanınmaması için Tekke ve Zaviyelerin Kaldırılmasına ilişkin yasa gerekçe olarak gösteriliyor.

3B) TÜZEL KİŞİLİK SORUNU

Türkiye’de Patrikhanelerin ve Hahambaşılığın bir tüzel kişiliği bulunmuyor. Azınlıklara ait vakıflar, farklı bir kategoride işlem görüyor; bunlara diğer vakıflara tanınan haklar (örneğin, kendi yöneticilerini seçmek için bir Vakıf senedi hazırlama hakkı) tanınmıyor. Öte yandan 2004 yılında yapılan değişikliklerle dini cemaatlerin dernek kurmasına olanak tanınmışsa da, bu derneklerin dini azınlıkların tüzel kişilik sorununu çözdüğünü söylemek mümkün değil.

Tüzel kişilik eksikliği nedeniyle, dini kurumların ibadetleri, din adamı yetiştirmeleri, mezarlık açmaları vd. gibi pek çok eylem ve işlemleri, çok farklı amaçlar için konulmuş farklı farklı yasalara tabi bulunuyor¹³².

Avrupa Birliği Komisyonunun Türkiye’ye ilişkin olarak, 2008 yılında yaptığı şu tespitler, bu raporun yazıldığı 2019 yılı itibariyle de tamamıyla geçerlidir. AB Komisyon’un da belirttiği gibi:

Gayrimüslim topluluklar-dini grupların örgütlü yapıları olarak- halen daha tüzel kişilik eksikliğinden kaynaklanan problemlerle karşı karşıya bulunmaktadır. Din adamlarının eğitimi konusundaki kısıtlamalar devam etmektedir. Türk mevzuatı, bu cemaatler için özel yüksek din eğitimi imkanı tanımamakta, resmi eğitim sisteminde de bu yönde bir imkan bulunmamaktadır. Heybeliada Rum Ortodoks Ruhban Okulu hala kapalı durumdadır. Türkiye’de çalışmak isteyen yabancı uyruklu din adamlarının çalışma izni almak konusunda zorluklarla karşılaştığı yönünde raporlar mevcuttur. Ekümenik Patrik, “ekümeniklik” dini sıfatını her zaman kullanamamaktadır. Başbakan Erdoğan, Ocak 2008’de “ekümeniklik” sıfatının kullanımının devletin karar verdiği bir konu olmaması gerektiğini açıklamıştır... Tüm gayrimüslim azınlıkların ve Alevilerin herhangi bir kısıtlama olmaksızın faaliyet göstermelerine imkan tanıyacak şekilde AİHS ile uyumlu bir yasal çerçevenin oluşturulması gerekmektedir. Türkiye’nin dini özgürlüğe tam saygıyı destekleyen bir ortamın oluşturulması ve farklı dini cemaatlerle diyalogun geliştirilmesi yönünde tutarlı girişimlerin devam ettirilmesi yönünde daha çok çaba sarf etmesi gerekmektedir”¹³³.

Aradan geçen 11 yıl boyunca AB Komisyonunun belirttiği sorun ve eksiklikler alanında hiçbir ilerleme kaydedilemedi. Bunun temel nedeni, gayrimüslimleri kendi vatandaşı olarak görmeyen, onları ulusal güvenlik için tehdit olarak gören zihniyetin bir biçimde devam ediyor olmasıdır. Aleviler yönünden ise, Cemevleri’yle ilgili aşağıdaki bölümde ayrıntılı olarak tartışılacağı üzere, vatandaşlarının farklılığını tanımayan, onların inanç ve din anlayışlarını tarif etmeyi muhataplarına bırakmayan ve kendisi tanımlamaya çalışan devlet zihniyetinin devam ettiğine tanıklık ediyoruz.

131 Cemal Salman, “Lamekandan Cihana Göç Kimlik Alevilik”, Dipnot, 2018, s.110

132 Orhan Kemal Cengiz, **Türkiye’nin Dini Azınlıkları**, Radikal, aktaran İnsan Hakları Gündemi Derneği, <http://rightsagenda.org/turkiyenin-dini-azinliklari/>

133 Commission Staff Working Document, “**Turkey 2008 Progress Report**”, Brussels, 05.11.2008, SEC(2008) 2699 final, s.19

AB Komisyonu, yukarıdaki alıntıda Türkiye’de AİHS’le uyumlu bir yasal mevzuatın gerekliliğinden söz ediyor. Peki AİHS’le uyumlu yasal mevzuatla kastedilen nedir? Bunun için AİHS’nin konuya ilişkin temel birkaç kararına aşağıda değineceğim. Bunlardan ilki, AİHM’nin Hasan ve Chaush/Bulgaristan başvurusunda verdiği karardır. AİHM bu davada şu görüşleri ifade ediyor:

“Mahkeme, dini toplulukların bütün dünyada geleneksel olarak örgütlü yapılar olarak var olduğunu hatırlatır. Bu topluluklar, genellikle mensuplarınca ilâhi kaynaklı olarak görülen kurallara uyarlar...Dini topluluğun örgütlenmesi söz konusu olduğunda, **AİHS’in 9. Maddesi, örgütlenme çalışmalarını haklı görülemeyecek Devlet müdahalesine karşı koruyan 11. Maddenin ışığında yorumlanmalıdır.** Bu açıdan bakıldığında, din özgürlüğü hakkı topluluğun istikrar içinde, keyfi Devlet müdahalesinden arınmış biçimde yaşamını sürdürmesine izin verileceği beklentisini kapsar. Gerçekten de **dini toplulukların özerk varoluşu, demokratik bir toplumda çoğulculuk için vazgeçilmez bir nitelik taşır** ve bu yüzden 9. Maddenin sağladığı korumanın merkezinde yer alır. Yalnızca topluluğun kendisinin örgütlenmesini değil, aynı zamanda bütün faal mensuplarının din özgürlüğü hakkında etkili biçimde yararlanmasını da ilgilendirir. Topluluğun örgütlenme süreci AİHS’in 9. Maddesince korunmuyor olsaydı, bireyin din özgürlüğünün tüm diğer veçheleri tehlikeye düşerdi.¹³⁴”

Bu karardan da görüleceği üzere, AİHM dini toplulukların örgütlenme çalışmalarını, örgütlenme hakkını düzenleyen AİHS madde 11¹³⁵ altında değerlendiriyor. Bu nedenle de, dini toplulukların örgütlenme özgürlüklerine getirilen bütün müdahaleler, AİHM’nin 11. Madde çerçevesinde ürettiği kriterlere göre değerlendirilmelidir. Yani, bu alana yönelik yapılacak bir müdahale için, iç hukukta **net ve öngörülebilir kurallar** olması gerekir. Bu yasal mevzuata dayanarak yapılacak bir müdahalenin **meşru bir amacının** bulunmalıdır ve söz konusu; müdahale **demokratik toplumda gerekli ve ölçülü** olmalıdır.

Bu kriterleri göz önüne alarak Patrik seçimlerine yapılan müdahalelere, cemaat vakıflarının bir türlü çıkmayan “yönetmelik” nedeniyle yöneticilerini seçememeleri vd gibi müdahalelere bakıldığında daha “yasallık” unsurunda ciddi bir problem ortaya çıktığı görülüyor. Türkiye Cumhuriyeti devleti hangi yasal mevzuata dayanarak dini cemaatlerin iç işlerine bu denli açık müdahalelerde bulunabilmektedir? Vele ki, Patrik seçimleri için uzun yıllar önce çıkarılmış yönergeler; cemaat vakıfları için bir türlü çıkarılmayan yönetmelikler bu yasallık testini geçsin, bu müdahalelerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 11. Maddesindeki anlamda bir meşru amacı taşıdığı söylenebilir mi?

Türkiye’deki mevcut durumun AİHM’nin sözünü ettiği “özerk varoluş” açısından da çok sorunlu olduğu açıktır. Bu açıdan bakıldığında din özgürlüğü alanında hem dini azınlıkları ve hem de Müslümanlığın Sünni mezhebi dahil herkesi ilgilendiren bir sorun olduğundan söz edilebilir. Ancak, bu özerklik eksikliği Müslüman çoğunluk bakımından Diyanete devlet bütçesinden ayrılan muazzam mali destekle belki bir ölçüde telafi ediliyor olsa da, Gayri Müslimler ve Aleviler açısından duruma bakıldığında, tamamen dezavantajlı bir varoluş biçiminin söz konusu olduğunu görüyoruz. Gerçekten de, tüm camiler ve bu camilere atanan imamlar, devlet tarafından finanse edilirken, Gayrimüslimler ve Aleviler, ibadet yerlerini ve din adamlarını kendi öz kaynaklarıyla finanse etmek zorundadırlar.

Aleviler söz konusu olduğunda, onların inanışlarının ayrı bir din veya inanç olarak kabul edilip

134 ECHR, **Hasan and Chaush v. Bulgaria** (Application no. 30985/96), para, 62.

135 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 11. Madde:

1. Herkes barışçıl olarak toplanma ve dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, çıkarlarını korumak amacıyla başkalarıyla birlikte sendikalar kurma ve sendikalara üye olma hakkını da içerir.

2. Bu hakların kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplum içinde ulusal güvenliğin, kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olanlar dışındaki sınırlamalara tabi tutulamaz. Bu madde,

edilmeyeceği bile, devletin bir kurumuna, sadece Sünni inancı mensup din adamlarının görev aldığı Diyanet'e sorulmaktadır. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserinin de belirttiği gibi devletlerin insan haklarına yönelik müdahaleleri hiçbir şekilde eşitlik ilkesine aykırı ve ayrımcı şekilde gerçekleştirilemez¹³⁶, Aleviliğin bir inanç olup olmadığının, Sünni bir kuruma sorulmasının bu ilkeyi açıkça ihlal ettiği şüphesizdir.

AİHM **Metropolitan Kilisesi** davasında da tüzel kişilik eksikliği ve tanımama nedeniyle Moldova'ya eleştirirken, Türkiye'deki durumun AİHS ile uyumunu test etmek için kullanılacak bazı kriterleri de koyuyor:

“Mevcut davada, Mahkeme, başvuru Kilise'nin tanınmaması nedeniyle fonksiyonlarını icra edemediğini gözlemlemiştir. Bilhassa, Kilisenin rahipleri ayinleri icra edememekte, üyeleri dini ibadetlerini yerine getirmek için bir araya gelememekte; tüzel kişilik yoksunluğu nedeniyle mülklerine ilişkin bir hukuki korumadan yararlanamamaktadır.

Bu nedenlerle Mahkeme, hükümetin başvuru Kiliseyi tanımamasının (...) Kilisenin ve diğer başvuru Sözlüşmenin 9. Maddesinde garanti altına alınan din özgürlüğüne müdahale teşkil ettiği sonucuna ulaşmıştır.”¹³⁷

Türkiye'de de Patrikhanelerin tüzel kişiliğinin bulunmaması, Cemaat vakıflarının yöneticilerini seçmek için bile devletin hazırlayacağı yönetmeliğe mahkum edilecek türde zayıf bir tüzel kişiliğe hapsedilmesi ve keza Vakıflar ve Dernekler yasaları çerçevesinde örgütlenen dini yapıların, bu yasaların dini kurumların ihtiyaçlarını karşılamak üzere dizayn edilmemiş olmaları nedenleriyle gündelik hayatın her adımında çeşitli güçlüklerle karşılaştıkları açıktır.

Türkiye'den farklı olarak Avrupa ülkeleri tarafından yaygın olarak kabul edilen sisteme göre, dini yapılar, vakıf veya dernek gibi dolaylı yollardan örgütlenmeye zorlanmamaktadırlar. Kilise veya cemaat dini kuruluş olarak kendini kaydettirebilmekte, bu şekilde yargıya müracaat edebilmekte; bu şekilde mülkiyet hakkına sahip olmakta; Kilise olarak adam çalıştırmakta vd, yani tüm fonksiyonlarını bir dini kurum olarak icra edebilmektedir¹³⁸.

Avrupa Konseyi Venedik Komisyonunun da ifade ettiği gibi Türk hukukundaki temel problem dini toplulukların kendileri olarak kayıt olup tüzel kişilik kazanamamasıdır. “Hukuk sisteminde, bunun için açık düzenlemeler yoktur ve bugüne kadar hiçbir dini topluluk tüzel kişilik kazanamamıştır. Bunun yerine dini topluluklar dernekler ve vakıflar eliyle, dolaylı bir şekilde fonksiyonlarını icra etmek durumundadır”¹³⁹.

Venedik Komisyonu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin konuyla ilgili içtihatlarını inceleyerek hazırladığı sözünü ettiğim bu raporda, Gayri Müslim topluluklara tüzel kişilik kazanma hakkı tanımayan Türk hukuk sisteminin, bu topluluklara Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Din özgürlüğünü düzenleyen 9. ve örgütlenme özgürlüğünü düzenleyen 11. maddesiyle verilen hakları ihlal ettiği sonucuna ulaşmıştır¹⁴⁰.

136 Office of the High Commissioner for Human Rights, **General Comment 22**, <https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/general%20comment%2022.pdf>, para 8.

137 ECHR, “**Case of Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldavia**”, Application no. 45701/99, 13 December 2001, para.105

138 Venice Commission, “**Opinion on the legal Status of Religious Communities in Turkey and the Right of the Orthodox Patriarchate of Istanbul to use the adjective “Ecumenical”**”, 15 March, para.16

139 Venice Commission, para.32

140 Venice Commission, para. 58

Yani Venedik Komisyonu, dini toplulukların örgütlenme hakkı söz konusu olduğunda Türkiye'deki hukuk sisteminin bir bütün olarak başarısızlık gösterdiğini söylüyor. Bu tespite katılmamak mümkün değil. Fakat, neden Venedik Komisyonunun yaptıklarına benzer tespitler yapan AİHM tarafından verilmiş bir mahkumiyet kararına rastlamıyoruz? Tabii herhangi bir mesele somut olarak önüne gelmeden AİHM'nin ne sonuca varacağını peşin peşin olarak söyleyebilmek mümkün değil. Ancak, dini azınlıkların bu kadar uzun yıllardır devam eden sorunlarına rağmen tüzel kişilik ve onun çevresinde dönen problemlere ilişkin AİHM'den pek fazla bir karar çıkmamış olması nasıl açıklanabilir?

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nden Türkiye'de dini azınlıkların tüzel kişilik sorunlarına ilişkin çıkan ilk karar Protestan Kurtuluş Kilisesi'nin kurduğu Vakfın, "Bir cemaati destekleyen bir vakfın kurulamayacağı" gerekçesiyle tescil edilmemesini konu alıyordu. Bu raporun yazarının başvuru temsil ettiği bu davada AİHM Türkiye'yi 2009 yılında mahkum etmiş¹⁴¹, AİHS'nin 11. Maddesinin vakıf kurma hakkını da kapsamına aldığını, hükümetin müdahalesinin "demokratik bir toplumda" gerekli olmadığı ve bu nedenle takdir yetkisini aştığı sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye'de dini cemaatlerin "tüzel kişilik sorunlarını" konu alan AİHM kararları çok sınırlıdır ve bunların hiç birisi "Lozan azınlıkları" tarafından götürülmemiştir. İşin ilginç yanı, Rum ve Ermeni cemaatlerinin "mülkiyet kayıplarını" konu alan çok sayıda davası AİHM'ye gitmiş ve pozitif kararlar alınmışken, asıl büyük ve pek çok sorunun kaynağında duran tüzel kişilik probleminden kaynaklanan meseleleri dava etmemiş olmalarıdır. Bunun tek istisnası, Ermeni cemaatinin bazı üyelerinin, yine "bireysel başvuru" mekanizmasını kullanarak Anayasa Mahkemesine açtıkları ve aşağıda ele alacağım davadır.

Tüzel kişilik sorunu dini azınlıklar için hayati önemde olmasına rağmen yakın bir zamana kadar bu konuda hukuki bir mücadele yürütülmemiş olmasının nedeni, kanımca öğrenilmiş bir çaresizlikten kaynaklanmaktadır. Hukuk yollarına başvururken, devleti kızdıracığından endişe edilen meselelerin yargıya taşınmasından kaçınılmıştır. Ekümenik Patriğin, Ekümenik sıfatını kullanmasının çeşitli engellerle karşılaşması; Patrik seçimlerine müdahaleler; Cemaat Vakıflarının bir türlü çıkmayan yönetmelik nedeniyle uzun yıllardır yöneticilerini seçememeleri; Heybeliada Ruhban Okulunun bir türlü açılmaması ve daha pek çok benzeri konu yargıya taşınabileceken, bu konular söz konusu olduğunda "Lozan Azınlıkları" adeta görünmez bir duvara gelip dayanmış gibi daha ileri gitmemişlerdir.

Çok derine işlemiş, felç edici bir korkudur söz konusu olan. Bu korku nedeniyledir ki, gerçekte hiçbir hakkı geri vermeyen, hatta fırsatını bulduğu her durumda ani hamlelerle bu azınlıklardan bir şeyleri koparıp alan müesses nizamla azınlıklar arasındaki ilişki uyumlu bir "dansa" dönüştürmüştür.

Azınlıklar, sadece ellerinden alınanlar için mücadele etmiş, üzerlerindeki kısıtlamaları kaldıracak veya yeni haklar elde etmelerine vesile olacak adımları atmaktan kaçınmışlardır. Böylece, aradan geçen uzun yıllara rağmen azınlıkların haklarını "Lozan Antlaşması'nın" hayali duvarları arasına sıkıştırmaya çalışan devlet, karşısında, bu hayali duvarlara saygılı, bu görünmez duvarları aşmamaya çalışan cemaatler bulmuştur.

Bunları, asla bu korkuları küçümsemek için söylemiyorum. Geçmişte bu kadar çok defa zulme uğramış grupların bir refleks olarak, belli "karşılaşmalardan" kaçınmaları son derece insani ve anlaşılabilir bir tutumdur. Ancak bu tutumlar da, azınlıkların haklarının ilerletilmesi önünde ciddi bir engel olarak durmaktadır.

141 ECHR, AFFAIRE ÖZBEK ET AUTRES c. TURQUIE (Requête no 35570/02)

Tüzel kişilik eksikliği dini cemaatlerin gündelik iş ve işlemleri için ciddi tahditler ortaya koyuyor. Venedik Komisyonu, tüzel kişilik eksikliğini dini cemaatlere getirdiği kısıtlılıklara şu tür örnekler veriyor: Tüzel kişilik eksikliğini bir sonucu olarak, dini cemaatler mahkemelere kendileri olarak değil, ancak onlar adına hareket eden vakıflar aracılığıyla veya bireysel vatandaşlar olarak hareket eden topluluk üyeleri aracılığıyla müracaatta bulunabiliyorlar¹⁴².

Yine Venedik Komisyonuna göre, tüzel kişilik eksikliğini yarattığı en önemli problemlerden birisi de, dini cemaatlerin tarihsel olarak kendilerine ait olan mülkleri kaybediyor olmalarıdır. Çünkü, vakıf sistemi altında, mülkler dini cemaate değil vakıflara aittir. Bu vakıflar bir şekilde fonksiyonlarını kaybettiğinde, mülkler devlete geçmektedir. Venedik komisyonu bu uygulamanın da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin mülkiyet hakkını düzenleyen 1 Nolu Protokolün 1. Maddesini ihlal eden bir “el koyma” hali olduğunu belirtmektedir¹⁴³.

Yukarıda da belirttiğim gibi, Venedik Komisyonu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarıyla uyumlu olması için Türk hukukunda reformlar yapılması ve dini cemaatlerin tüzel kişiliğe kavuşturulması gerektiğini ifade ediyor.

Komisyonla göre Türkiye’de dini cemaatlerin tüzel kişiliğe kavuşturulması birkaç şekilde gerçekleştirilebilir: İlk alternatif, Avrupa ülkelerindeki modellere benzer bir şekilde, dini cemaatler için ayrı bir tüzel kişilik yaratılmasıdır. İkinci yol da, dini cemaatlerin yapısına ve karakteristik özelliklerine karşılık gelecek ve kendilerini cemaat olarak kayıt ettirebilmelerine izin verecek şekilde Dernekler yasasında ayrı bir bölüm oluşturulmasıdır. Komisyonla göre, hangi yol seçilirse seçilsin, dini cemaatlerin herhangi bir aracı olmadan doğrudan mahkemeye ulaşma ve doğrudan mülkiyet edinme hakları teminat altına alınmalıdır.¹⁴⁴

Uzun yıllar Vakıflar Meclisinde Gayrimüslim Vakıfları temsil eden Laki Vingas da, konuyu içeren bilen bir kişi olarak, tüzel kişilik sorununun farklı cephelerine dikkat çekiyor:

“ ‘Tüzel kişilik’ denince, gündeme tarihsel olarak hafızalara yerleşmiş Rum ve Ermeni patrikhaneleri ve hahambaşılığın kişilik ihtiyaçları gelmektedir. Halbuki, Süryani patrikhaneleri, Latin Katolik kiliseleri ve kurumları, mazbut vakıflar, Protestan kiliseleri gibi asırlardan beri bu ülkede var olan toplumlar ve kurumlar da tüzel kişiliklerinin tanınmasından mahrumdur.”¹⁴⁵

Ermeni Cemaatinin avukatlarından Sebu Aslangil’in şu sözleri, tüzel kişilik sorunuyla, yaşanan diğer sorunlar arasındaki ilişkiye ışık tutar nitelikte:

“Cemaat vakıflarının ‘mazbutaya’ alınmasına yakından bakıldığında, tüzel kişilik sorunu ve mülkiyet haklarına müdahalenin kol kola gittiği görülüyor...her ne kadar gayrimüslim vakıflarının örgütlenmesi, Vakıflar yasası açısından her bir semtte ya da kilisedeki örgütlenme gibi gözükse de, sonuç itibarıyla bir Ermeni’nin, bulunduğu her yerde, bu vakfa ihtiyacı vardır. Dolayısıyla bir Ermeni vakfının, yöneticisi bulunmadığı savıyla mazbutaya alınması, zaten baştan aşağı mülkiyet hakkının ihlali şeklinde kabul edilmelidir”¹⁴⁶

142 Venice Commission, para.68

143 Venice Commission, Para 69.

144 Venice Commission, Para.75

145 Laki Vingas, “‘Yok hükmünde’ olmamak adına”, Yok Hükmünde, Müslüman olmayan cemaatlerin tüzel kişilik ve temsil sorunu, Aras, 2016, s.14

146 Sebu Aslangil, “Her cemaatin bir iç yönetmeliği olmalı”, Yok Hükmünde, Müslüman olmayan cemaatlerin tüzel kişilik ve temsil sorunu, Aras, 2016, s.130

3C) PATRİKLİK VE HAHAMBAŞILIK MAKAMLARININ SINIRLI TANINMASI

Türkiye’de dini azınlıkların tüzel kişilik hakkından mahrum olmalarının en çarpıcı örnekleri, patriklik ve hahambaşılık makamlarının durumuna bakınca ortaya çıkıyor. Dini cemaatler, tam olarak ihtiyaçlarını karşılamasa, bünyelerine tam uyumlu olmasa bile dernek ya da vakıf olarak bir tüzel kişilik kazanabiliyorlar. Ancak, söz konusu olan yüzlerce yıllık tarihi ve son derece kompleks iç yapıları olan Patriklik ve Hahambaşılık makamları olunca, dernek ve Vakıf şeklinde örgütlenmenin imkansızlığı açıkça ortaya çıkıyor.

Bu patrikliklerin dernek olarak örgütlenip, örneğin genel kurul yapmalarını, burada Yönetim kurulu ve denetleme kurulu seçmeleri düşünülebilir mi? Ya da, vakıf olarak örgütlenip, bir mahkeme kararıyla kendilerini tescil ettirmeleri söz konusu olabilir mi? Bu örnekleri tüzel kişilik eksikliğinin arz ettiği vahameti göstermek için veriyorum. Dini cemaatler için bile oldukça zorlama niteliğinde olan vakıf ve dernek tüzel kişilikleri, söz konusu olan bu cemaatlerin üst kurumları olunca bütün anlamlarını yitirmekte, tamamen ihtimal dışında kalmaktadırlar.

Dolayısıyla, iş Patrikhane ve Hahambaşılığa gelince, derme çatma bir tüzel kişilik kazanılabilemesi bile söz konusu değildir. Bu hukuki durum, Türkiye’nin bu makamları gerçek anlamda “tanınmasından” kaynaklanıyor. Bu kurumların varlığına “katlanılmakta”, tanıyormuş gibi yapılan hukuki işlemler de, sadece bu kurumların iç işlerine karışmak için kullanılmaktadır.

Patriklik ve hahambaşılık makamlarının gerçek bir tanımaya muhatap olmamasının gündelik hayatın içinde pek çok sonucu ortaya çıkıyor. Türkiye’nin Patriklik makamlarını tanımamasının bir sonucu olarak, bu üst kurumlar herhangi bir mülkiyet hakkına sahip değildir. Herhangi bir yeri kurumsal olarak mülkiyetlerine geçiremezler. Önceki patriklerin gömüldüğü mezarlıklar bile yasal olarak patrikhaneye ait değildir. Kilise mülkleri Patrikhane den bağımsız bir şekilde hareket eden azınlık vakıflarının mülkiyetindedir¹⁴⁷.

Ali Elbeyoğlu, Patrikhanelerin tüzel kişiliğinin bulunmamasının sonuçlarını şöyle anlatıyor:

“Patrikhanelerin binaları, kendilerine ait değildir. Yardım toplama, dini ve idari personelin maaşını verme hakları yoktur. Hiçbir resmi program, konferans, seminer düzenleyemezler. Dini ve sosyal organizasyonlar yapamazlar. Milyonların gönlünde vardılar, ama ülke dışında hak ettikleri itibarı gördükleri halde, Türkiye’de yoktur.

Bu büyük dini kurumlar, tüm faaliyetlerini başkaları üzerinden, muvazaalı olarak yapmak zorundadırlar. Muvazaalı yapılan işlem, hukuk alanında yok hükmündedir. Devlet, patrik seçme usullerini belirlemiş, bu usullerle seçilen patriği tanıırken, patrikhane tanımamıştır.. Patrikhane diye bir şey yok, ama cemaatlerinin üzerinde hiçbir etkileri olmayan, sembolik patrikler var. Sorun patrikhanelerin tüzel kişiliği değil, sorun patrikhanelerin var olup olmadığıdır”¹⁴⁸.

Fiili olarak meydana gelen bazı gelişmeler de yukarıda anlatılan tabloyu ortadan kaldırmıyor. Örneğin, Büyükkada Yetimhanesi¹⁴⁹ AİHM kararı gereği iade edilmiş ve fiili bir durum yaratılarak, tapuda “Fener Rum Patrikhanesi” adına tescil edilmiştir. Çünkü, daha önce yetimhanenin maliki olan

147 Order of Saint Andrew, Archons of the Ecumenical Patriarchate, “The Status of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople”, The Organization for Security and Cooperation in Europe, 12 September 2018, s. 3

148 Ali Elbeyoğlu, “Sanasaryan Han Örneği: Patrikhanelerin Tüzel Kişiliklerinin Tanınmamasının Yol Açtığı Sorunlar”, Yok Hükmünde, Müslüman olmayan cemaatlerin tüzel kişilik ve temsil sorunu, Aras, 2016, s.154

149 Y.N: Büyükkada yetimhanesi Avrupa’nın en büyük, dünyanın da ikinci büyük ahşap binasıdır.

Büyükada Rum Yetimhanesi vakfının yönetimi Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne (mazbutaya alınmıştı) geçmişti.

Öyle anlaşılmaktadır ki, bu fiili durum da çok kolay bir şekilde oluşmamıştır. Adalet Bakanlığı Adalar Cumhuriyet Başsavcılığı'na bir yazı yazarak “Yetimhane'nin Fener Rum Patrikhanesi adına yeniden tapu siciline kaydettirilmesi haricinde bir alternatif bulunmadığını”¹⁵⁰ belirtmiştir. Burada bir tanıma değil, başka çare bulunamadığı için durumun idare edilmesi söz konusudur.

Seçilmesi hükümet iznine bağlı olan patrik ve haham başı, iş mülkiyet ve diğer hakları kullanmaya gelince yok hükmünde sayılmaktadırlar. Yani, onların haklarını kısıtlamak için bir hukuki çerçeve vardır ama haklarını kullanabilecekleri bir yasal dayanak yoktur.

3D) PATRİKLİK SEÇİMLERİNE MÜDAHALE

Cumhuriyet tarihi boyunca beş defa Ermeni patriği seçimi yapıldı. Yetkili makamlar bu seçimlerin tamamında zamanlamaya veya usul kurallarına dikkat çekerek müdahalede bulundu.

Son Patrik Mutafyan'ın 2008'de frontotempal demans hastalığına yakalanmasının ardından Ermeni toplumu için uzun yıllara yayılan bir belirsizlik dönemi başladı.

O günden bu yana Ermeni cemaatinin yeni bir patrik seçmesi bir şekilde engellendi ve mümkün olmadı. İstanbul Valiliği eli ile (ki bunu tabi ki hükümetin en yüksek düzeyde iradesinin bir yansıması olarak okumak gerekir) yapılan müdahalenin özü şudur: Patrik yaşarken yeni bir Patrik seçilemez. Patrikhanenin ve cemaatin kendi iç işleyiş kuralları bulunması ve bunları özgürce belirleyebilmeleri gerekirken, idarenin olmayan kurallara, hukuki boşluklara ve keyfi yorumlara dayanarak aşırı derecede müdahil olabildiğini görüyoruz.

Çıkarılan engellemelerin bir sonucu olarak, Patrik seçimi uzun yıllar boyunca ertelendi ve bunun yerine makam, arkasında seçimin verdiği meşruiyet ve güç bulunmayan bir Patrik Genel Vekili tarafından dolduruldu. Patrik seçiminin yıllar boyunca ertelenmesi, Ermeni cemaati için önem taşıyan kararların alınmasını engelledi, Patrikhaneyi rutin işleri yürüten bir kuruma dönüştürdü¹⁵¹.

Ermeni Kilisesinin uzun yıllardır bir Patrik seçmesini engelleyen müdahalelere yakından bakıldığında, idarenin Patrik seçimine ilişkin “kuralları” tamamen kendi istediği sonucu elde edebilecek şekilde yorumladığı görülüyor.

Örneğin, 1998 yılı Patrik seçiminde idarenin müdahale ederken kullandığı gerekçe ile, Mutafyan'ın rahatsızlığının ardından seçimleri engellemek için kullandığı gerekçe mukayese edildiğinde hayret uyandırıcı bir zıtlık ortaya çıkabilmektedir.

1998 yılında Mesrop Mutafyan patrik vekilidir. Patrik Karekin Kazancıyan hayattayken onu vekil tayin etmiştir. Mutafyan bu vekillik statüsüne dayanarak, Debağah seçimine gerek duymaksızın, Müteşebbis Heyet oluşturulup İstanbul valiliğine seçim için başvuru yapılmasına öncülük eder. İstanbul valiliği bu seçim başvurusunu reddeder. Gerekçesi ilginçtir. Valilik,

150 Prof.Dr.Hasan Fendoğlu, “Büyükada Rum Yetimhanesi”,

http://www.hasantahsinfendoglu.com/dokumanlar/makaleler/BUYUKADA_RUM_YETIMHANESI.pdf

151 Mine Yıldırım, “Turkey: Why can't Armenians elect a Patriarch?”, Forum 18 News Service, http://www.forum18.org/archive.php?article_id=2352

“Patrik Vekili diye bir unvan olmayacağını, kilise örf ve adetleri gereğince, en yaşlı ve kıdemli ruhaninin yetkili olduğunu ve seçim başvurularını işleme koymayacağını” belirtir¹⁵².

Mutafyan’ın hastalanıp iş göremez hale gelmesi üzerine 2010 yılında İstanbul valiliğine yapılan seçim başvurusu ise bambaşka bir gerekçeyle reddedilir. Valilik, bir Patrik sağken yeni Patrik seçilemeyeceğini, ancak bir “Patrik Genel Vekili” seçilebileceğini belirtir. 1998’de seçimi engellemek için böyle bir kurum yoktur denen, “Patrik genel vekilliği”, 2010 yılındaki seçimi engellemek için bir anda “var” haline gelmiştir.

Sonuçta, her zaman olduğu gibi, Valiliğin, yani hükümetin istediği olur ve Ermeni toplumu yeni bir Patrik seçemez hale getirilir. Uzun zamandan bu yana Ermeni Patrikhanesi “Patrik Genel Vekili” tarafından yönetiliyor. (Raporun yazımının tamamlanmasının ardından 11 Aralık 2019 günü 85. İstanbul Ermeni Patrikliğine Episkopos Sahak Maşalyan seçildi.)

Patrik seçmek için 2016 yılında yapılan bir başka girişim de, benzer şekilde hüsrarla sonuçlandı. 2016 yılında Patrikhanenin Ruhaniler Meclisi bir karar alarak Patrik Mutafyan’ı emekli, Patriklik makamını da münhal (boş) ilan etti. Böylece, Patrik seçim süreci de başlamış oldu. 2017 yılında Ruhaniler Meclisi, Patrik seçimi sürecini yönetmek üzere Başepiskopos Karekin Bekçiyen’i Patrik Kaymakamı (Değabah) seçti. Ardından bir Müteşebbis Heyeti oluşturup İstanbul Valiliğine yeni Patrik Seçimi için müracaatta bulunuldu.

İstanbul Valiliğinin 2018 yılında bu talebe verdiği cevap, Patrik seçimlerine ilişkin devletin bakış açısını anlamak için oldukça zihin açıcı bir metin ortaya koymaktadır¹⁵³. İstanbul Valiliği söz konusu yazısında şu görüşleri dile getirmiştir:

“...1961 tarihli Patrik Seçim Talimatnamesi sonrasında yapılan seçimlerde ve Patrik seçimlerindeki uygulamada patriğin ölümü, istifası ve diğer nedenlerle boşalması durumunda yeni patrik seçiminin mümkün olduğu, Patrik makamının boşalmasına imkan sağlayan diğer nedenler arasında ise sağlık sorunlarının sayılamayacağına dair yargı kararları bulunduğu, tüm bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde, patriklik makamının boşalması durumunda ancak bir Patrik Kaymakamı’nın seçilebileceğinin aşikar olduğu; Karekin Bekçiyen’in Patrik Kaymakamı seçilmesine ilişkin tüm işlemlerin hukuken mutlak butlan olduğu, bu itibarla geçerliliği bulunmayan sözde Patriklik Kaymakamı’nın Patrik Genel Vekilliği’ne ilişkin aldığı iddia ettiği tüm kararların da mutlak butlan ile geçersiz olduğu...”.

Burada sorulması gereken ilk soru, bir dini cemaatin kendi liderini seçmesinin, neden bu denli sert bir devlet müdahalesi ile karşılaştığıdır. Şüphesiz ki, bu denli büyük bir müdahale alanının oluşmasında Ermeni cemaatinin kendi içindeki çekişmelerin, farklı grupların siyasi iktidardan farklı taleplerinin bulunmasının da bir rolü bulunmaktadır.

Ama neden kendisini laik olarak tanımlayan bir devlet bir cemaatin işlerine bu denli müdahil olmaktadır? Ortada, ceza hukukunun alanına giren bir fiil mi vardır? Eğer öyle olsa, herhalde savcılar harekete geçerdi.

Devlet, seçilecek olan Patriğe kamu gücü kullanacak yetkiler mi tanımaktadır ki, bu seçimlerin

152 Uygur Gültekin, “1998 müdahalesi istifayla çözülmüştü”, Agos, 23.03.2017,

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/18043/1998-mudahalesi-istifayla-cozumustu>

153 Agos, “Valilik’ten Patrikhane’ye mektup: Bekçiyen’i tanımıyoruz”, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/20164/valilik-ten-patrikhane-ye-mektup-bekciyan-i-tanimiyoruz>

nasıl yapılacağına bu denli açıktan müdahale etmektedir? Kamu hukuku açısından bakıldığında Patriğin dini kisve giymesine ve ibadetleri yönetmesine izin vermek dışında kendisine hangi yetki tanınmıştır ki, bu seçimlerde cemaat dışında kalan kamunun bir menfaati söz konusu olsun ve bu kamu menfaati adına devlet kurumları hareket etsin.

Devlet burada Ermeni cemaatine, ileri derecede demans hastası olan bir kişinin Patriklik makamını doldurduğunu söylerken hangi kriterlere dayanıyor? Örneğin, böylesi rahatsızlığı olan bir kişi, herhangi bir kamu kurumunun yöneticisi olabilir mi? Yoksa malulen emekli mi edilir? Devlet, muhtemelen “fiil ve hukuki işlem ehliyetlerine” sahip olmadığını belirterek, kamu görevinden yasaklayacağı bir kişinin bir cemaatin başında kalmasını nasıl dayatabilir?

Aynı şekilde, bir dini cemaatin kendi iç ilişkileri içinde seçtiği bir temsilcisine, hangi yetkiye, hangi hukuk kurallarına dayanılarak “Sözde Patrik Kaymakamı” denilebilmektedir?

İçişleri Bakanlığının Ermeni Patrikliği seçimine müdahalesine uluslararası insan hakları hukuku çerçevesinden bakılırsa açık ve ağır bir ihlal söz konusu olduğu görülecektir. Bir kere bu müdahalenin yasal bir dayanağı bulunmuyor. Bu müdahaleye temel olacak, uluslararası hukukun anladığı manada bir yasa ortada bulunmuyor.

Gerçekten de, AİHM'nin de belirttiği gibi bir müdahalenin “hukuken öngörülmüş”, yani yasal, bir müdahale kabul edilmesi için, diğer şeylerin yanı sıra, söz konusu yasa, yeteri derece açık ve kesin bir dile sahip olmalıdır. Aynı şekilde, AİHM'ye göre “bir norm, vatandaşların davranışlarını düzenlemelerine olanak vermeye yetecek bir kesinlikle formüle edilmemiş”¹⁵⁴ ortada bir “yasanın” var olduğundan söz edilemez.

Sorulması gereken ilk soru, Patrikhaneleri seçim yapmak için Valilikten ya da başka herhangi bir makamdan izin almakla yükümlendiren bir mevzuatın bulunup bulunmadığıdır. Mine Yıldırım'ın isabetle belirttiği gibi, Patrikhane ya da Hahambaşılığın seçim yapmak için izin alması gerektiğini belirten ya da bu izinin hangi kurallara göre alınacağını belirten bir yasa mevcut değildir¹⁵⁵.

Bu yasal boşluğa rağmen, Patriklik ve Hahambaşılık seçimlerinde, seçimin mümkün olup olmadığına ve seçimin ne zaman yapılabileceğine istisnasız her defasında hükümet karar vermektedir¹⁵⁶.

Patrikhanelerin hukuki işleri düzenlenirken, Osmanlı dönemindeki Nizamnameler ve Bakanlar Kurulu tarafından yapılan çeşitli düzenlemelere göndermede bulunuluyor. Türkiye Cumhuriyetinde, Osmanlı döneminde çıkarılmış bütün hukuk düzenlemeleri ortadan kaldırılmışken, Rumlar için 1862 tarihli Rum Millet Nizamnamesinin, Ermeniler için 1863 tarihli Ermeni Milleti Nizamnamesinin ve Yahudiler için de 1865 tarihli Yahudi Milleti Nizamnamesinin yürürlükte kalmaya devam ettiği öne sürülebilir mi?

Örneğin, 1863 tarihli Ermeni Nizamnamesine göre, ancak iki kuşaktan beri Osmanlı tebası olanlar Ermeni patriği olarak seçilebilirler. Cumhuriyet döneminde seçilen hiçbir patrik Osmanlı tebası olmadığına göre, daha ilk baştan seçilme koşullarında bir sorun oluşuyor demektir.

154 European Court of Human Rights, “Case of Sunday Times, v. The United Kingdom”, Application no. 6538/74, 26 April 1979, para.49

155 Mine Yıldırım, “TURKEY: Why state interference in the election of Chief Rabbi, Greek Orthodox and Armenian Patriarchs?”, Forum 18 News Service, 11 August, 2010, s. 1,

156 Mine Yıldırım, a.g.e, s.2

Kaldı ki, bir an için, söz konusu Patrik seçimleri için Nizamnamenin, yasal veya teamül çerçevesinde hukuki bir enstrüman olduğu kabul edilecek olur ise, Valiliğin yukarıdaki yoruma nasıl ulaştığı yine de anlaşılamamaktadır. 1863 Ermeni Nizamnamesinin 2. Maddesine göre, “Patriğin ölümü ve istifası ya da çeşitli nedenlerle Patriklik makamının boşalması durumunda...” yeni Patriğin seçilmesinden söz edilmektedir. Maddedeki “çeşitli nedenler” sözünün hayatın olağan akışı içinde ön görülmesi mümkün olmayan sayısız olasılığa bir göndermede bulunduğu açıktır.

Valiliğin atıfta bulunduğu 1961 tarihli Patriklik Seçim Talimatnamesi ise¹⁵⁷, hangi koşullarda Patrik seçimine gidileceğini değil, bu seçim süreci başladıktan sonra nasıl bir usul izleneceğini düzenliyor. Kısacası valiliğin seçime müdahalesi, ulusalüstü insan hakları hukukunun anladığı manada bir “yasal dayanaktan” yoksun görünmektedir.

Bir an için Valiliğin Patrik seçimine müdahalesinin hukuki bir dayanağı olduğunu kabul etsek bile, bu müdahalenin Din ve Vicdan hürriyetini düzenleyen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 9. Maddesindeki manada “meşru bir amacının” olduğu söylenebilir mi?

Sözleşmenin 9. Maddesi, din ve vicdan hürriyeti kısıtlanırken başvurulabilecek sınırlı sayıdaki gerekçeleri şöyle belirtiyor: “din özgürlüğü”...ancak “kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir”.

Ermeni Patrikhanesinin, Patriklik makamının boşaldığını düşünerek başlattığı bir seçim süreci, kamu düzenini mi, genel sağlığı mı, ahlakı mı, başkalarının hak ve özgürlüklerini mi tehdit ediyor? Bunların hiç birisinin ihlal yada tehdit edilmediği açıktır. Dolayısıyla, Valiliğin bu seçime yönelik müdahalesi açıkça “meşru bir amaçtan” yoksundur.

Aslında gerek patriklik seçimi ve gerekse dini cemaatleri ilgilendiren pek çok konu dava konusu yapılabilecekken, hukuk yollarını kullanma konusunda genel bir çekimserlik gözlemleniyor¹⁵⁸.

Bir taraftan devlet, yasal boşlukları dini cemaatlerin işlerine müdahale etmek için kullanırken, diğer taraftan da, bu cemaatlerin ellerinde mevcut yasal enstrümanları etkin bir şekilde kullanmadıklarını görüyoruz.

Cemaatlerin ellerinden alınan mallar konusunda, iç hukuk ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önündeki yargı süreçleri etkin bir şekilde kullanılırken, Patriklerin yetkileri, seçim süreçleri vd. gibi, statüye ilişkin konularda hukuki bir çekişme içine girilmesinden çekinildiği görülüyor.

ANAYASA MAHKEMESİ KARARI

Patrik seçimine ilişkin olarak yukarıdaki satırları yazmamın ardından Anayasa Mahkemesi patrik seçimlerine yönelik müdahalelerin konu edildiği bir bireysel başvuruyu¹⁵⁹ karara bağladı, söz konusu karar 10 Temmuz 2019 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlandı.

Anayasa Mahkemesi söz konusu kararı her ne kadar temkinli bir dille kaleme almışsa da, başvurucuların din ve vicdan hürriyetlerinin ihlal edildiğine hükmetmiştir. Bu karara konu olan bireysel başvuru, yukarıda sözünü ettiğim, hukuk yollarını kullanma konusundaki çekingenliğin aşıldığına

157 <https://hyetert.org/2009/07/04/patrik-secimi/>

158 Uygur Gültekin, “Seçim Yapılması İçin En Uygun Zamandır”, Agos, 20.02.2018, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/20246/se-cim-yapilmasi-icin-en-uygun-zamandi>

159 Anayasa Mahkemesi Kararı, “Levon Berç Kuzukoğlu ve Ohannes Garbis Balmumciyan Başvurusu”, (Başvuru No: 2014/17354)

işaret etmektedir. Yine bu anlamda dini azınlıkların, statülerine ilişkin hak ihlalleri konusunda hukuki yollara başvurmalarının son derece başarılı bazı sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir.

Söz konusu kararda AYM ilk olarak, başvuruçuların “din ve inanç özgürlüklerine idarece yapılan müdahalenin hukuki temellerini tespit etmenin kolay olmadığını”¹⁶⁰ belirtmiştir. “...Anayasa'nın 13. Maddesine göre temel hakların sınırlandırılması için mutlaka kanuna ihtiyaç vardır. Başvuruçuların din ve inanç özgürlüğünü sınırlandıran söz konusu yetkinin dayanağı olacak şekilde Anayasanın 13. Maddesinin aradığı anlamda kamu gücünü kullanan organların keyfi davranışlarının önüne geçen ve kişilerin hukuku bilmelerine yardımcı olacak, erişilebilir, öngörülebilir ve kesin nitelikte bir kanun hükmünün bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır”¹⁶¹.

Anayasa Mahkemesi'nin bu tespiti yaptıktan sonra konuyu daha fazla incelememesi gerekirdi. Çünkü, apaçık bir şekilde ortadadır ki, eğer bir yasal dayanak mevcut değil ise, devletin temel hak ve özgürlüklere yönelik her türlü müdahalesi hukuka aykırıdır. Ancak nedeni çok net anlaşılamamakla birlikte AYM, patrik seçimlerine yönelik müdahalelerin yasal dayanağının bulunmadığını tespit ettikten sonra da, önündeki meseleyi başka açılardan incelemeye devam etmiştir.

İncelemesini sürdürmesini de şu şekilde gerekçelendirmiştir: “Müdahalenin kanuni dayanağı olmadığı yönündeki değerlendirmeye karşın başvurunun koşullarında Nizamname'nin ve Talimatname'nin ilgili normlarının nihai bir hükme değil müdahalenin demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun olup olmadığının değerlendirilmesine ihtiyaç olduğu kanaatine varılmıştır”¹⁶².

AYM patrik seçimine yapılan müdahalelerin demokratik bir toplumda gerekli olup olmadığını irdelerken de şu tespitlerde bulunmuştur:

“Somut olayda Ermeni patriğinin hangi hallerde seçileceğine açıkça İçişleri Bakanlığı karar vermiştir. Oysa acil bir toplumsal ihtiyacı karşılama hali dışında yeni bir dini liderin hangi hallerde seçileceğine veya dini liderin seçim usulüne devlet karar veremez...”¹⁶³

“Demokratik toplum anlayışının bir sonucu olarak dini bir topluluğun liderinin seçimine ve dolayısıyla dini cemaatlerin iç işlerine bir müdahalede bulunuluyorsa bu müdahalenin demokratik bir toplumda zorlayıcı toplumsal ihtiyaçlardan kaynaklandığının ortaya konabilmesi gerekir. Buna karşın somut olayda idare yeni patrik seçimini engellerken Nizamname'de somutlaştığı anlaşılan Ermeni geleneklerinin ruhuna ve Ermeni cemaatinin iradesine baskın gelen zorlayıcı toplumsal ihtiyacı ortaya koyabilmiş değildir...Dolayısıyla Türkiye Ermenileri patrikliği seçimi yapılması taleplerinin reddedilmesi nedeniyle başvuruçuların din özgürlüğüne yapılan müdahalenin demokratik toplum düzeninin gereklerine uygun bir müdahale olarak değerlendirilemeyeceği kanaatine ulaşılmıştır.”¹⁶⁴

Anayasa Mahkemesi bu önemli tespitlerinin yanı sıra, Ermeni cemaatinde patrik seçimine ilişkin görüş ayrılıkları ve bu çerçevede farklı aktörlerin devletten farklı taleplerde bulunmasının da, cemaatin iç işlerine karışmanın bir gerekçesi olamayacağını da şu sözlerle ifade etmiştir:

“Yargı organları ve kamu gücünü kullanan organlar aynı inancın mensupları arasında görülen somut olaydaki gibi farklılıkları din özgürlüğü bakımından tek başına çözümlenmek için yeterince

160 AYM, Levon Berç, a.g.k, s. 20

161 AYM, Levon Berç, a.g.k, s. 21

162 AYM, Levon Berç, a.g.k, s. 22

163 AYM, Levon Berç, a.g.k, para. 29

164 AYM, Levon Berç, a.g.k, para. 130

donanımlı da değildir. Dolayısıyla devletin yapması gereken farklı grupların menfaatlerini uzlaştırmak için tedbirler almak ve girişimlerde bulunmaktır... Eldeki başvuruda ise idare, meselenin diyalog yoluyla çözümlenmesi imkanını araştırmamıştır. Daha genel olarak devlet Ermeni gelenek ve görenekleri ile dinsel gerekliliklerine uygun bir biçimde çözümlenmesi için politikalar geliştirmemiştir. Bunun yerine idare, kendi çözüm önerisini uygulatarak Ermeni cemaatinin inanç uygulamaları hangi tarzda hareket edilmesinin daha yerinde olduğunu belirlemiş olmaktadır”.

Anayasa Mahkemesi'nin müdahalenin yasal dayanağı olmadığını tespit ettikten sonra, incelemesini devam ettirmesi, iyi niyetli bir okumayla, daha ileri tespitler yapma arzusuna bağlanabilir. Nitekim, son olarak alıntılan paragrafta görüldüğü gibi yüksek mahkeme, idareyi Ermenilerin içindeki görüş ayrılıklarını müdahale aracı olarak kullanmamak için uyarmaktadır.

Ancak, Anayasa Mahkemesinin son yıllarda oynadığı statükocu rolü de göz önüne alan “şüpheli” bir yaklaşım, mahkemenin patrikhane, patrik seçimi ve genel olarak dini azınlıkları ilgilendiren konularda var olan muazzam yasal boşluğu bütün çıplaklığıyla telaffuz etmek istemediği, deyim yerindeyse, bu konuyu geçiştirdiğini de ileri sürebilir.

Ancak, her nereden bakılırsa bakılsın, AYM'nin bu kararı, Ermeni cemaatinin özerk yapısını tanıması, patrik seçimini bu cemaatin iç meselesi olarak tescil etmesi ve bu seçimlere yapılan müdahalelerin yasal dayanaktan yoksun olduğunu tespit etmesi nedenleriyle oldukça önemlidir.

AYM KARARI SONRASI

Sözünü ettiğim AYM kararından önce, 8 Mart 2019 günü Türkiye Ermenileri 84. Patriği Mutafyan'ın hayatını kaybetmesi üzerine, yeni bir patrik seçilip seçilemeyeceğine ilişkin tartışmalara sona ermişti. Türkiye Ermenilerinin 85. Patriğinin seçimi için süreç işlemeye başlamıştı.

Anayasa Mahkemesi'nin bu kararından sonra, hükümetin artık, Ermeni toplumunun içişlerine müdahale konusunda daha dikkatli davranması ve kaynağını yasalardan almayan bir müdahalede bulunmaktan kaçınması gerekirdi.

Ancak, İçişleri Bakanlığı'nın hazırlayıp 23 Eylül 2019 günü Ermeni Patrikhanesine gönderdiği 32 maddelik, “2019 Yılı Patrik Seçim Talimatnamesi” işlerin eskisi gibi devam ettirilmek istendiğine delalet ediyor.

Talimatnamenin 25. Maddesinin C bendinde patrik seçimi için, önceki talimatnamelerde yeri olmayan, yeni bir koşul getiriliyor. Buna göre, Ermeni Patrik adayının “İstanbul Ermeni Patrikhanesine mahsus episkoposlar sınıfına dahil” olması gerekmektedir.

Aynı maddenin A bendinde Patrik seçilebilmek için aranan “babadan Türk olmak” koşulu (din özgürlüğü açısından yine tartışmalı bir hüküm olmakla birlikte) Ermeni toplumu tarafından kabul görmüş bir kural gibi görünmektedir. Bu kurala göre, babası Türk vatandaşı olan patrik adayları seçime girebilmektedir. Ancak bu son talimatnamede getirilen “İstanbul Ermeni Patrikhanesine mahsus episkoposlar sınıfına dahil olma” koşulu içinden Patriğin seçilebileceği aday havuzunu ciddi bir şekilde daraltıyor.

Nitekim Agos'un haberine göre¹⁶⁵, çoğunluğu yurt dışında yaşayan 13 doğal patrik adayı varken,

165 Agos, “Tepki çeken talimatname”, 27 Eylül 2019, s. 3

bu yeni getirilen “kuralla”, aday olabileceklerin sayısı 3’e iniyor.

Anayasa Mahkemesi’nin yukarıdaki kararı ve bu kararda belirttiği, patrik seçimlerine müdahalelerin yasal bir dayanağının bulunmadığı yönündeki tespit ortadayken, İçişleri Bakanlığı’nın bu yeni talimatnamede getirdiği “coğrafi sınırın” hukuka uygun olmadığı açıktır.

3E) KİLİSE DERNEKLERİ

Dini azınlıklara yapılan saldırılara bakıldığında, bu saldırıların öncesinde hemen her zaman onları şeytanlaştıran bir kampanyanın da yapıldığı görülebilir. Hristiyanlar ve özellikle Protestanlar söz konusu olduğunda, bu kampanyaların değişmez temalarından birisi de “korsan kiliseler”dir. Buna göre, yasa dışı amaçları olan bir grup Hristiyan, Türkiye’de mevcut yasalara aykırı ve gizli şekilde ibadet yeri kurmuştur; buralarda insanların beynini yıkayarak onları Hristiyan yapmaya çalışmaktadırlar.

Ancak aşağıda, ibadet yerlerine ilişkin problemler tartışılırken daha ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışacağım gibi, Türkiye’de yeni bir ibadet yeri açmanın “kuralları” hiçbir zaman açık ve net olmadı ve yasalara uyarak ibadet yeri açmaya çalışanlar da, büyük bir boşluk ve belirsizlikle karşılaştılar.

İşte Kilise dernekleri, tüzel kişilik sorunuyla, ibadet yeri ihtiyacının kesiştiği bir yerde duruyor. Her iki soruna da, yarım yarım ama tatminkar olmaktan uzak bir şekilde yanıt veriyor.

2004 yılına kadar Türkiye’de herhangi bir dini topluluğun dernek olarak örgütlenmesi mümkün değildi. Çünkü önceki (2908 sayılı) Dernekler kanununa göre, “Bölge, ırk, sosyal sınıf, din ve mezhep esasına veya adına dayanarak faaliyette” bulunulamazdı.

Ancak sonradan, Avrupa birliğinden gelen eleştirilere yanıt vermek amacıyla 5253 sayılı Dernekler yasası hazırlanıp yürürlüğe sokuldu ve diğer başka pek çok kısıtlamanın yanı sıra, Derneklerin din ve mezhep esasına dayanarak kurulmasını yasaklayan hüküm de kaldırıldı.

Bu yasağın kalkmasından sonra başta Protestanlar olmak üzere, Lozan dışı kabul edilen, bazı dini cemaatler süratle dernekleşme yönüne gittiler. Dini azınlıkları ilgilendiren pek çok diğer konuda olduğu gibi, burada da, yine müphem bir alana adım atmış oluyoruz.

Bu derneklerle Kiliselerin tüzel kişilikleri tanınmış mı oldu? Hayır. Aslında Cami yapma derneklerinden ilham alınarak açılan bu yeni alanda, bu dernekleri kuranların bir ibadet yeri kurmak yönündeki “amaçları” devletten tarafından “meşru” olarak kabul edilmiş oldu. Ancak bu “tanıma” kilisenin kendisini tanımak anlamına gelmediği gibi, sonradan bu derneklerin kilise kurmak için yapacakları hiçbir işin de başarıyla sonuçlanmasını garanti etmiyordu. Bu dernekler “kilise” veya “ibadet yeri” olarak kabul edilmemektedir¹⁶⁶.

Derneklerin kilise kurmak yönündeki amacı, tüzükleri onaylanarak, meşru bir yapıya kavuşturulurken, ibadet yeri kurmalarının önüne bin bir engel çıkarılarak, tam anlamıyla yasal bir çerçeveye kavuşmaları da engelleniyordu.

Böylece, kamu makamları, bu derneklere diledikleri anda müdahale edebilecek ve icabında bu derneklerin çatılarının altında gerçekleştirilen ibadetleri, istediği anda, yasa dışı ilan edebilecekti.

166 Protestan Kiliseler Derneği, “**Kilise Dernekleri Rehberi**”, <http://www.protestankiliseler.org/kilise-dernekleri-rehberi.pdf>, s.8

Ancak yine de, bütün eksikliklerine rağmen, dernekleşmenin dini cemaatlere bazı kolaylıklara da sağladığı görülüyor.

Protestan Kiliseler Derneği, “Kilise Dernekleri Rehberi” isimli çalışmasında, cemaatlerinin dernek olarak örgütlenmesinin kendilerine sağladığı yararlarla, diğer bazı başka şeylerin yanı sıra, şu örnekleri veriyor¹⁶⁷. Dernekler,

- “Polis veya jandarmanın yerine sivil bir kurum olan Dernekler Müdürlüğü’nün sorumluluğundadır.

- Dernek merkezinde veya dışında herhangi bir kapalı alan toplantısı için izin alma zorunluluğu bulunmamaktadır.

- ...gerçek kişilerin oluşturduğu bir topluluğun yardım toplama, yurt dışından maddi destek sağlama, kapalı alanlarda toplantı organize etme, konferans düzenleme gibi faaliyetler gerçekleştirilmesi izne ve daha kapsamlı hukuki koşullara tabi iken, dernek olarak bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi çok daha kolay olabilmektedir.

- ...derneklerin bir binasının ve merkezinin bulunması, burada ücret karşılığında bir kişi istihdam edebilmesi, yayın bastırabilmesi, tanıtıcı web sayfasına sahip olup bu web sayfası üzerinden derneği tanıtıcı ve bilgilendirici faaliyetlerde bulunabilmesi gibi imkânlar da dernek olmanın avantajlarıdır. Dernek kurularak tüzel kişilik kazanılmasıyla birlikte devlet tarafından kilise kurmak ve ibadet etmek bir hak olarak tanınmış olmaktadır. Dernekler mevzuatında derneklerin merkez dışında şube ya da temsilcilik açmaları da mümkündür.”

Dernek statüsüne kavuşmak, kapılarının önüne “...Protestan kilisesi” diye bir tabela asmak, bu dini cemaatler için kısmen de olsa devlet katında bir tanınma anlamına geliyor ve yine belki bir ölçüde de olsa “korsan kilise” yaftasını ortadan kaldırıyor. Ama öbür taraftan, “amaçları” devlet tarafından “meşru” olarak kabul edilen bu dernekler neredeyse hiçbir zaman bu amaçlarına ulaşıp, devletin tanıdığı ibadet yeri olamıyorlar.

3F) CEMAAT VAKIFLARININ SORUNLARI

A) CEMAAT VAKIFLARININ YÖNETİCİLERİNİ SEÇEMEMELERİ

Cemaat vakıfları, medeni kanunun tanıdığı diğer vakıflardan farklı kendine özgü bir yapı oluşturuyor. Bunlar Osmanlı döneminde padişah fermanlarıyla kurulan vakıflardır. Günümüzde kurulan vakıflar gibi, vakfiyeleri yoktur; onlar gibi tüzüklerini özgürce düzenleyip, kendi ilişkilerini nasıl düzenleyeceklerini belirleyemezler.

Rita Ender’in bildirdiğine göre¹⁶⁸, Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı 167 Cemaat Vakfı (Rum, Ermeni, Musevi, Suryani, Keldani, Gürcü, Bulgar Vakıfları) bulunuyor.

Daha önceleri sadece el konulan mallarıyla gündeme gelen cemaat vakıfları bugün bir türlü çıkmayan Seçim Yönetmeliği ile gündemdedir. Medeni Kanun çerçevesinde kurulan diğer vakıflardan farklı olarak cemaat vakıfları yöneticilerini hangi usul ve esaslara göre seçeceklerini kendileri belirleyemezler. Onların bu işleri nasıl yapacakları devlet tarafından bir yönetmelikle belirleniyor. Laki Vingas sorunun ne olduğunu şu veciz sözlerle dile getiriyor: “Türkiye’de bizimkinin dışında hiçbir

167 Protestan Kiliseler Derneği, “Kilise Dernekleri Rehberi”, <http://www.protestankiliseler.org/kilise-dernekleri-rehberi.pdf>, s.9-10

168 Rita Ender, “Merhume ve merhumların başlıklarından Hahambaşılık ve Patrikhanelerin Tüzel Kişiliklerine”, Yok Hükümünde, Müslüman olmayan cemaatlerin tüzel kişilik ve temsil sorunu, Aras, 2016, s.29

tüzel kişilik grubu yok ki, kendi seçme ve seçilme hürriyeti, bir kamu yönetmeliğiyle belirlensin.”¹⁶⁹

Ancak, 2013 yılında Cemaat Vakıflarının seçim yönetmeliğinin iptal edilmesi ve yerine yeni bir yönetmelik çıkarılmaması süre giden bir kriz hali yaratmış durumda. Bu vakıfların yeni yönetmeliğinin bir türlü çıkmaması nedeniyle seçim yapamamaları, onları değiştiremez yöneticilere mahkum ediyor.

Aynı şekilde, belki de hepsi bu görevleri sürdürme konusunda aynı düzeyde istekli olmayan yöneticiler, bir türlü devredemedikleri bir göreve mahkum oluyorlar. Vakıflar seçim yapmak için Vakıflar Genel Müdürlüğüne başvurduklarında, Yönetmeliğin hazırlanma aşamasında olduğuna ilişkin bir cevap alıyorlar. Yani, aslında idare “ben üzerime düşeni yapmadığım için sen, seçim yapamazsın” diyor. Cemaat Vakıfları da, misilleme korkusuyla, bu seçim yapamama halini hukuk yoluna taşımaktan çekiniyorlar.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, web sitesinde “Cemaat Vakıf Sorgulama” başlığı altında bu vakıflardan aşağıdaki şekilde söz ediyor:

“Cemaat Vakıfları, Cumhuriyet öncesinde gayrimüslim Türk vatandaşlarının oluşturduğu hayır kurumlarıdır. 1936 yılında; düzenledikleri beyannameler ile Vakıflar Genel Müdürlüğündeki kütüğe tescil ve kayıtları yapılmıştır. Böylece, cemaatlere ait bu hayır kurumları ‘vakıf’ olarak kabul edilmiştir...”

Türk Medeni Kanununa göre belli bir cemaati desteklemek amacıyla vakıf kurulması mümkün olmadığından; yeni cemaat vakfı kurulması da hukuken mümkün değildir.”¹⁷⁰

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün web sitesinden aktardığım birkaç cümlelik bu açıklama Cemaat Vakıflarının nasıl bir cendere içine sokulduğunu gösteriyor. Yeni cemaat vakıflarının kurulması engellenerek, bir süre sonra kendini yönetemez hale gelen cemaat vakıflarına Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından el konuluyor.

Cemaat Vakıflarının yöneticilerini seçmelerini onların kendi serbest iradeleriyle hazırlayacakları yönetmeliğe değil de, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün hazırlayacağı bir yönetmeliğe bağlamak ama o yönetmeliği de bir türlü çıkarmamak aynı amaca hizmet etmektedir.

HDP milletvekili Tuma Çelik'in Cemaat Vakıflarının seçimlerini yapabilmeleri için neden yeni bir yönetmelik çıkarılmadığına ilişkin olarak TBMM'de Temmuz 2018 tarihinde sorduğu soru önergesi¹⁷¹ bu raporun yazıldığı tarih itibarıyla henüz cevaplanmamıştır. Çelik bu soru önergesinde şu görüşleri ifade etmişti:

“AKP Hükümet Programlarında ‘Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan gayrimüslim azınlıkları herhangi bir ayrımcılığa maruz bırakmayacak şekilde bütün hukuki ve fiili tedbirleri almaya devam edeceğiz’ denilmesine rağmen ve AKP Hükümetlerinin ve ilgili kurumların sürekli olarak yeni bir düzenleme yapılacağına dair açıklamalar yapmasına karşın yaklaşık olarak 6 yıldır bu konuda herhangi bir aşama kaydedilmemiştir.”

169 Uygur Gültekin, **Azınlıklar üzerinde vesayet var**, Agos, 21.07.2014,

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/7630/azinliklar-uzerinde-vesayet-var>

170 <https://www.vgm.gov.tr/vakif-islemleri/vakiflar-hakkinda/cemaat-vakiflari>

171 Bianet, “**HDP’li Çelik: Azınlık Vakıfları İçin Neden Seçim Yapılmıyor?**”, 27 Temmuz 2018, <https://m.bianet.org/bianet/azinliklar/199539-hdp-li-celik-azinlik-vakiflari-icin-neden-secim-yapilmiyor>

Laki Vingas'ın 2014 yılında ifade ettiği şu görüşler, cemaat vakıflarının mallarını iade etmenin, onlara kendi yöneticilerini seçme hakkı verilmemesi karşısında nasıl anlamını yitirdiğini oldukça veciz bir şekilde ifade etmektedir:

“Yönetmelik konusu hükümetin iyileştirme anlayışı çerçevesinde sarf edilen bütün gayretleri gölgeliyor. ‘Sizin mülkiyetinizi iade ediyorum’ diyorlar ama mülkiyetinizi sahiplenme, yönetme ve seçme seçilme sistemini kurma iradesini vermiyorlar. Nerede kaldı milli irade, halk iradesi? Bu irade ancak seçim yoluyla tescil edilir. Bizim en büyük sıkıntımız bu.”¹⁷²

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 11 Mart 2019 bölge müdürlüklerine gönderdiği bir yazı¹⁷³, yönetmelik eksikliğinin istisnai ve geçici bir durum olmaktan çıkıp, kurulu düzenin köşe taşlarından birisi haline geldiğini gösteriyor. Bu yazıda, ölen cemaat yöneticileri için seçim yerine atama talimatı verilmiştir.

B) VAKIFLARIN EL KONULAN MALLARININ İADESİ

Gayrimüslimlere ait “cemaat vakıfları” Osmanlı İmparatorluğu zamanında padişah fermanlarıyla kurulmuşlardır; bugün anladığımız anlamda “tüzükleri” yoktur. Cemaat vakıflarının mallarına el konulması da, işte bu “tüzük yokluğunun” suiistimal edilmesiyle ve yüksek yargı kararlarıyla gerçekleştirilmiştir.

Türkiye’de 1935 yılında yeni Vakıflar Kanunu yayınlanmış, bu yasaya dayanarak, 1936 tarihinde bütün vakıflardan ellerindeki mal varlıklarını açıklamaları istenmiştir. Bu uygulamaya azınlık sorunlarına ilişkin yazın alanında yaygın olarak “1936 beyannamesi”¹⁷⁴ olarak atıfta bulunmaktadır.

1974 yılında Kıbrısta yaşanan gerilimler sonucunda Türkiye’de cemaat vakıflarına yaklaşımda değişiklikler meydana gelmiş, bu dönemde Vakıflar Genel Müdürlüğü, bu vakıflardan taşınmazların kendilerine ait olduğunu vakıf senedi ile belgelemelerini istemiştir. Bu vakıfların vakıf senetleri bulunmadığından 1936 yılında verdikleri mal beyanları vakıf senedi olarak kabul edilmiş, bu beyannameye yer verilmeyen taşınmazlara el konulmaya başlanmıştır.¹⁷⁵

Bu görüş Yargıtay tarafından da benimsenmiş, 1974 yılından başlamak üzere, bu vakıfların 1936 yılından sonra iktisap ettikleri mallara el konulmuştur.

2011 yılında çıkarılan bir kanun hükmünde kararname ile Vakıflar Kanununa geçici 11. Madde eklendi. Bu şekilde cemaat vakıflarının el konulan mallarının iadesinin yolu açıldı. Ancak başvuru için cemaatin kendisine ait olduğunu öne sürdüğü taşınmazın 1936 beyannamesinde kayıtlı olması şartı arandı.¹⁷⁶

Vakıflar Kanunu'nun 11. Maddesinin uygulanmasında, madde metninde yer alan 1936 beyan-

172 Uygur Gültekin, “Azınlıklar üzerinde vesayet var”, Agos, 21.07.2014,

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/7630/azinliklar-uzerinde-vesayet-var>

173 Melike Çapan, “Azınlık cemaati seçimleri için geçici genelge: Seçim yok, atama var”, <https://www.artigercek.com/haberler/azinlik-cemaati-secimleri-icin-gecici-genelge-secim-yok-atama-var>

174 İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi, “Azınlık Hakları” içinde Av. Diran Bakar, “Uygulamadan Ayrımcılık Örnekleri ve Azınlık Vakıflarının Sorunları”, İstanbul Barosu, 2002, s.269,

175 Lale Ayhan İzmirli, “Çözülemeyen Problem: Cemaat (Azınlık) Vakıflarının taşınmaz mal edinmesi”, Tesam Akademi Dergisi, Ocak 2018, s.108

176 Rita Ender, “Merhume ve merhumların bağışlarından Hahambaşılık ve Patrikhanelerin Tüzel Kişiliklerine”, Yok Hükümünde, Müslüman olmayan cemaatlerin tüzel kişilik ve temsil sorunu, Aras, 2016, s.29

namesinin aranması şartı, fiili imkansızlıklar karşısında çözümsüzlüğe yol açtı. Örneğin, Hatay ve İskenderun'daki vakıflar, 1936 yılında Türkiye'ye dahil değillerdi. Gökçeada vakıfları, 1936'da beyanname vermemişlerdi.¹⁷⁷

Av. Sebu Aslangil de bu konuda daha temel bir soruna dikkat çekmektedir. Ona göre, gayrimüslim cemaatler korkudan dolayı 1936 yılında kendilerinden mal beyanı istendiğinde, bütün mal varlıklarını açıklamaktan çekindiler. Bu yüzden, azınlık mallarının kayıtlı olduğu 1912 tarihli cetvellerle, 1936 yılındaki beyannamelerin kıyaslanması sonucunda, azınlıkların ellerindeki malların ancak onda birini beyan ettikleri sonucuna ulaşılabilir.¹⁷⁸

Andon Parizyanos'un da belirttiği gibi, İyileştirme 1974'deki Yargıtay Genel Kurulu kararı ile el konulan ve 1936'dan sonra edinilen malların iade edilmeleri şeklinde olmuştur. Ancak, üçüncü kişilere satılanlara, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlananlara bir çözüm getirmemiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkü iade ederken, Hazinesinin aynı anda, bu iadeyi dava etmesi, Cemaat Vakıfları bakımından emek ve zaman kaybına sebep olmuştur.¹⁷⁹

3G) HEYBELİADA RUHBAN OKULU SORUNU

Dini Cemaatlerin otonom yapılarını tanımamanın sonuçlarından birisi de, onların tüm iş ve işlemlerin ayrı ayrı ve genellikle dini cemaatin ihtiyaçları ve sorunlarıyla hiç alakası olmayan yasal düzenlemelere tabi tutulmasıdır. Bu bağlamda, Dini cemaatlerin kendi din görevlilerini yetiştirmesinin önündeki engellere çarpıcı bir örnek Heybeli Ada Ruhban okulunun neredeyse yarım yüzyıla yakın bir süredir kapalı olması ve bir türlü açılmamasıdır.

Günümüz Türkiye'sinde artık bir avuç kalmış Rum Ortodokslar da, çok Türkiye'ye özgü bir şekilde Godot'yu bekliyor gibi görünüyorlar. Ekümenik Patrikhaneye bağlı olan Heybeliada Ruhban Okulu (HRO) 1971 yılından beri kapalı. Tam 47 yıldır neredeyse her gün bu okulun açılmasına dair haberin geleceğini bekliyor Rum Ortodoks toplumu. Ama o haber bir türlü gelmek bilmiyor.

Bu beklemenin ne kadar yorucu ve yıpratıcı olduğunu anlamak için biraz geçmişe gitmek ve bu okulun Rum Ortodokslar için ne anlama geldiğine bakmak gerekiyor.

Sadece Türkiye'deki Ortodoksların değil, Ekümenik Patrikliğe¹⁸⁰ bağlı dünyadaki yüzlerce kilisenin din adamı ihtiyacını karşılayan Heybeliada Ruhban okulu, adını aldığı Marmara'daki Heybeliada'da 1844 yılında kuruldu. Türkiye'de Anayasa Mahkemesinin verdiği bir kararın ardından kapatıldığı 1971 yılına kadar 930 mezun verdi. Bu mezunlardan 12 tanesi Patrik olmuştur. Yani neredeyse bütün Patrikler bu okuldan yetişmiştir. Dolayısıyla da HRO sadece Rahip yetiştiren bir okul değil, Ekümenik Patrikliğin manevi önderliğine giden yolun önemli kilometre taşlarından birisidir. Bu okulun kapatılması, Ekümenik Patrikhaneyi bir ölüm kalım savaşının kenarına getirip bırakıyor; onu besleyen hayat damarlarından birisini koparıyor.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılıp, yerine Türkiye Cumhuriyetinin kurulması Ekümenik Patrik-

177 Laki Vingas, “‘Yok hükmünde’ olmamak adına”, Yok Hükmünde, Müslüman olmayan cemaatlerin tüzel kişilik ve temsil sorunu, Aras, 2016, s.20

178 Sebu Aslangil, “Her cemaatin bir iç yönetmeliği olmalı”, Yok Hükmünde, Müslüman olmayan cemaatlerin tüzel kişilik ve temsil sorunu, Aras, 2016, s.12

179 Andon Parizyanos, “Vakıflarla İlgili Konuların Son On Yılda (2008-2018) Gidişatı Hakkında RUMVADER Yönetim Kurulu Başkanı Andon Parizyanos'un Görüşleri”, Cemaat Vakıfları Çalışma Raporu, 2018, s.13

180 <http://www.patriarchate.org>

hane için bugünkü kötü duruma giden uzun yolun başlangıcı oldu. Bütün Cumhuriyet tarihi boyunca Patrikhane, mallarına el konularak, her konuda yaratılan bin bir bürokratik güçlkle sürekli olarak dolaylı bir şekilde Türkiye'yi terk etmeye zorlanmıştır.

Cumhuriyeti kuran kadroların gözünde Patrikhane, 1. Dünya savaşının ardından İstanbul'u işgal eden kuvvetlerle işbirliği yapan bir 'iç düşman'dı. Türkiye'nin kurucu anlaşması olan Lozan antlaşmasının görüşmelerine bakıldığında Türkiye'nin, asıl olarak, Patrikhanenin ülke dışına taşınmasını istediği görülür. Görüşmelerin sonunda istemeye istemeye de olsa Patrikhanenin Türkiye'de kalması kabul edilecek, ancak bu kurumun canlanmasına olanak tanıyacak hiç bir gelişmeye de izin verilmeyecekti.

Patrikhaneyi boğmaya yönelik en önemli adımlardan bir tanesi de 1971 yılında Heybeliada Ruhban Okulunun kapatılmasıyla atılmış oldu. O yıl Anayasa Mahkemesi, Ruhban Okulu'nun hukuki dayanağını oluşturan 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Yasasının özel yüksek okul kurulmasına olanak tanıyan hükümlerinin Anayasa'ya aykırı olduğunu söyleyerek iptal etmiştir. 1965 yılında yürürlüğe giren yasanın neden 6 yıl sonra iptal edildiği sorusunun cevabı ise, şüphesiz ki politiktir. Türkiye o yıllarda Kıbrıs sorunu üzerinden Yunanistan'la büyük bir gerilim yaşıyordu ve Anayasa Mahkemesi HRO'nun kapatılmasına yol açacak bu kararıyla Türkiye'nin misilleme adımının atılmasına zemin hazırlamıştır.

Halbuki Türkiye'nin tarafı olduğu Lozan Antlaşmasınının 40. ve 42. Maddeleri çok açık bir şekilde Türkiye'yi Gayrimüslimlere, Müslümanlarla aynı hakları verme ve din ve ibadet işlerinde her türlü kolaylığı sağlamak yükümlülüğü getirmiştir¹⁸¹. Türkiye gayrimüslimlere yönelik pek çok tasarrufunda olduğu gibi Ruhban Okulunu kapatarak bir kere daha Lozan anlaşmasını çiğnemiştir.

Kapandığı günden bu yana Ortodokslar her geçen gün artan bir umutla okulun yeniden açılmasını bekliyorlar. Bu umutlu bekleyiş, AK Partinin iktidara geldiği 2002 yılından bu yana her geçen gün daha da güç kazanmıştır. İşin ilginç yanı AK Parti hiç bir zaman okulu açmayacağını söylemedi, gerek kapalı kapılar ardında ve gerekse kamuoyu önünde Ruhban okulunun yeniden açılabileceğini çeşitli defalar dile getirdiler. Bu umut verici konuşmalar 2003 yılında, o zamanın Milli Eğitim Bakanı ve AK Parti'nin en etkili isimlerinden birisi olan Hüseyin Çelik'in Ruhban Okulunun açılması gerektiğini söylediği günlere kadar geriye gidiyor¹⁸².

Türkiye'nin müttefiki ABD de neredeyse her fırsatta Ruhban Okulunun açılması için Türkiye'ye çağrıda bulunmuştur. Başkan Bill Clinton 1999'da HRO'yu ziyaret etmiş ve dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e okulun tekrar açılması gerektiğine ilişkin görüşlerini bildirmişti¹⁸³.

Amerikan Kongresi 2002'den bu yana yayınladığı¹⁸⁴ çeşitli karar metinleriyle Türkiye'den okulun açılmasını istiyor. Başkan Obama 2009 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada HRO'nun açılmasının önemine dikkat çekmişti¹⁸⁵. Sadece ABD değil, Avrupa Birliği ve pek çok Avrupa ülkesi de tek tek ve defalarca Türkiye'den okulun açılmasını talep etti.

Ama okul bir türlü açılmıyor. Dönemin başbakanı Tayyip Erdoğan'ın 2013 yılında gazetelere yansıyan bir demecinden neden okulun bir türlü açılmadığını anlıyoruz. Erdoğan Ruhban okulunun

181 <http://www.hri.org/docs/lausanne/part1.html>

182 <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/10/31/364989.asp>

183 <http://www.milliyet.com.tr/1999/11/17/haber/hab03.html>

184 <https://bulk.resource.org/gpo.gov/bills/107/hc345ih.txt.pdf>

185 http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Obama-To-The-Turkish-Parliament

açılması için Atina'da iki tane cami açılmasını istemiştir¹⁸⁶. HRO eski baş rahibi Metropolit Elpidophoros Lambriniadis “İstanbul'da ikamet eden Yunan vatandaşı olsaydık, bu talep daha anlamlı olabilirdi. Ancak biz, Türk vatandaşıyız” diyerek¹⁸⁷ başbakanın talebinin anlamsızlığının altını çizmiştir.

2019 yılı Şubat ayında Yunanistan başbakanı Çıpras'ın Türkiye'yi ziyareti vesilesiyle, Ekümenik Patrik Bartholomeos “Osmanlı döneminde açılan bir okulun Cumhuriyet döneminde kapanması ve yarım asra yakın süredir kapalı kalması üzücüdür. Bu konudaki umutlarımızı sürdürüyoruz” demiştir¹⁸⁸.

Ancak bu raporun yazıldığı tarih itibariyle, Ruhban Okulu'nun yeniden açılacağı yönünde hiçbir somut adım görünmemektedir.

186 <http://yenisafak.com.tr/politika-haber/ruhban-okulu-onunde-engel-var-29.03.2013-505857>

187 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/21160706.asp>

188 <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ciprasta-heybeliada-ruhban-okulu-cagrasi-41107916>

4. BÖLÜM

İBADET YERİ SORUNU

4A) İBADET YERİ AÇAMAMAK

Süryani Cemaatinin İstanbul'da inşa etmek için izin aldıkları Süryani Kilisesiyle ilgili haberlerin Türk medyasında yer alma biçimine bakan birisi, bu kilise açma işine ilişkin olarak Türkiye'de tuhaf bir durum olduğunu hemen fark edebilir. Örneğin, bu gelişmeyi, Sabah gazetesi 8 Ocak 2019 tarihli haberinde şu başlıkla duyurmuştu: “Cumhuriyet tarihinin sıfırdan inşa edilecek ilk kilisesine ruhsat çıktı”¹⁸⁹. Hürriyet gazetesi aynı haberi “Cumhuriyet’in ilk kilisesi” başlığıyla¹⁹⁰ verirken NTV haber sitesi de “Cumhuriyet tarihinin ilk kilisesinin ruhsatı verildi” başlığını tercih ediyordu¹⁹¹.

Bu haberleri, başka bir açıdan okuduğunuzda ise, Cumhuriyet tarihi boyunca dini azınlıklara hiçbir zaman ibadet yeri ruhsatı verilmediğini anlıyorsunuz; ki birkaç istisna hariç bu doğrudur. Türkiye'deki anlayışa göre, gayrimüslimlerin ibadet yerleri Lozan “azınlıklarının” kullanagelmekte oldukları kilise ve sinagoglarla sınırlıdır.

Bir zaman öncesine kadar yasal mevzuat da bu anlayışı yansıtmaktaydı. Gerçekten 2003 yılı değişikliklerine kadar İmar kanunu, imar planları yapılırken “cami” yerlerinin ayrılacağını söylüyordu. İmar yasası ve diğer mevzuatta yapılan değişikliklerin “ibadet yerleriyle” ilgili problemleri çözebildiği söylenemez. Çünkü bu değişikliklerden sonra, teorik olarak yeni ve farklı ibadet yerlerini açmak mümkün olmuşsa da pratikte bunun gerçekleşmediğini görüyoruz.

İmar Kanununun Ek 2. Maddesine göre: “İmar planlarının tanziminde, planlanan beldenin ve bölgenin şartları ile müstakbel ihtiyaçları göz önünde tutularak lüzumlu ibadet yerleri ayrılır.

İl, ilçe ve kasabalarda mülki idare amirinin izni alınmak ve imar mevzuatına uygun olmak şartıyla ibadethane yapılabilir. İbadet yeri, imar mevzuatına aykırı olarak başka maksatlara tahsis edilemez”.

Madde metninden görüleceği üzere, burada üç kademeli bir işlem söz konusudur. İlk olarak belediye imar planını yaparken belli yerleri ibadet yeri olarak tahsis edecektir. İkinci olarak bir ibadet grubu belediyeye başvurarak, imar planında ibadet yeri olarak görünen bu yerin kendilerine tahsis edilmesini talep edecektir. Eğer belediye kendilerine bir yer tahsis ederse, ardından mülki amirin izni

189 <https://www.sabah.com.tr/yasam/2019/01/08/cumhuriyet-tarihinin-sifirdan-insa-edilecek-ilk-kilisesine-ruhsat-cikti>

190 <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cumhuriyetin-ilk-kilisesi-41077271>

191 https://www.ntv.com.tr/turkiye/cumhuriyet-tarihinin-ilk-kilisesinin-ruhsati-verildi,T_de4QY1_0OaCI-hufJutw

almacaktır.

Protestan Kiliseler Derneği'nin "Türkiye'de ibadet yeri kurma hakkı kayıp bir hak mı" başlıklı raporunda, İmar yasasının yayınlandığı tarihten 2014 yılı sonuna kadar olan dönemde yaşananlar şöyle tasvir ediliyor:

"Belediyelerin kent imar planlarında ibadet yerleri belirlenmiş olsa da, belediyelere başvuran gayrimüslim azınlıklar, belediyelerin sadece cami için yer ayırdığını, Hristiyanların kiliseleri ve Yehova'nın Şahitleri'nin ibadet salonları için yer ayırmadıklarını ifade ediyorlar. Sonuçlar da bu iddialarla tutarlı; Yehova'nın Şahitleri'nin 22 ibadet yerinin hiçbirinin resmi ibadet yeri statüsü bulunmamaktadır ve belediyelere yapılan başvurulara 'bölgemizde mevcut camiler dışında başka bir dini alan ayrılmamıştır' yanıtı alınmaktadır. Protestanların deneyimi de farklı değil; 10'un üzerinde başvurudan sadece biri başarılı oldu. Protestanlar ve Yehova'nın Şahitleri göreceli olarak yeni gruplar olduğu ve bu nedenle tarihsel ibadet yerlerine sahip olmadıkları için ve başvuruları sürekli reddedildiği için, deneyimleri Türkiye'de ibadet yeri kurulmasıyla ilgili olarak önemli ipuçları sunmaktadır. Belediyelerin, kent imar planlarını hazırlarken bu toplulukların taleplerini dikkate almamalarının sonucu olarak söz konusu cemaatler ibadet yeri statüsüne sahip olmayan ibadet yerlerini kullanmaya devam etmek zorunda kalmaktadır. İmar planlarında sistematik olarak sadece camilere yer verilmesi ve diğer ibadet yerlerine ilişkin başvuruların çok azının başarılı olması, ibadet yeri kurma hakkının kullanılması sırasında din veya inanç temelli ayrımcılık sorununu ortaya çıkarmaktadır"¹⁹².

Sema Kılıçer de 1998-2015 yılları arasında Avrupa Birliği Komisyonunun Türkiye ilerleme raporlarının "din özgürlüğüyle" ilgili bölümlerini analiz ettiği makalesinde¹⁹³ Diyarbakır ve Van hariç hiçbir belediyenin Protestanlara ve Yehova Şahitlerine ibadet yeri tahsis etmediğini belirtmiştir. Diyarbakır ve Van'da dini azınlıkların kendi olanaklarıyla satın aldıkları ibadet yerleri, buraların belediye encümenleri tarafından "ibadethane" olarak onay alabilmişse¹⁹⁴ de, bu raporun yazıldığı tarih itibariyle, bu kiliseler de Valiliklerden ruhsat alamadı. Protestanların bildirdiğine göre şu ana kadar İstanbul Protestan Kilisesi Vakfı dışında hiçbir dini grup ibadet yeri ruhsatı alamadı; bu vakfın ruhsat alma süreci de, İstanbul ve Türkiye'deki diğer Protestan Kiliseleri tarafından tekrarı mümkün olmayan münferit ve istisnai bir gelişmeyi temsil ediyor.

Yukarıda kısaca anlatmaya çalıştığım tablo, ibadet yeri açılması söz konusu olduğunda, bürokrasinin ve ülkenin pek çok yerinde "muhalif" siyasi partiler tarafından yönetilen belediyelerin de benzeri bir zihniyet dünyasına sahip olduklarını gösteriyor. Van ve Diyarbakır'ın HDP'nin elinde bulunan belediyeleri, gayrimüslimleri yok sayan bu yaygın zihniyette bir gedik açarken, CHP'li belediyelerin Cemevleri için gösterdikleri esnekliği, söz konusu olan Protestanlar ve Yehova Şahitleri olduğunda bir kenara bıraktığı anlaşılıyor.

Protestan Kiliseler Derneği'nin ibadet yerlerine ilişkin raporunda Kurtuluş Protestan Kilisesinin CHP'nin kalesi durumundaki Çankaya belediyesiyle yaşadığı "köşe kapmaca", "muhalif" belediye-

192 Protestan Kiliseler Derneği, "Türkiye'de İbadet Yeri Kurma Hakkı Kayıp Bir Hak mı?", <http://www.protestankiliseler.org/ibadetYeriRaporu.pdf>, s.15-16

193 Sema Kılıçer, "An overview of the European Commission's Progress Reports on Turkey 1998-2015 regarding the freedom of religion and belief", s. 7

194 Protestanlar, 8 Nisan 2019 tarihli görüşme

lerin de, söz konu olan dini azınlıklar olduğunda, nasıl devlet reflekslerine büründüğünü çarpıcı bir şekilde gözler önüne seriyor:

“...ilk olarak 15.05.2006 tarihinde...Kurtuluş Kiliseleri Derneği olarak ibadethane ihtiyacıyla ilgili Ankara Büyükşehir Belediyesi’ne dilekçe verildi. Dilekçede, kullanılan ibadethanenin hem alan hem de güvenlik açısından yetersizliği nedeniyle sıkıntı çekildiği belirtilerek ibadet yeri talebinde bulunuldu.

Başvurusuna yanıt alamayan Kurtuluş Kiliseleri Derneği, 2007 yılında ve sonrasında bir çok kez yeni dilekçeler vererek başvuruları hakkında bilgi talebinde bulundu...16 Nisan 2007 tarihli yanıtla ‘cemaatinize uygun bir yer tespit edilememiştir’ açıklaması yapıldı.

2013 yılında yeniden, bu kez, Çankaya Belediyesi’ne Emlak Dairesi’ndeki görevlilerin ilçedeki ibadethane yerleriyle ilgili verdikleri klasörlerdeki bilgileri temel alarak başvuru yapıldı.

Bu sefer de başvuru konusu yer, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından alınmış olduğu için başvuru reddedildi. Sonra bir başka yer için başvuru yapıldı. Bu yer boş ve kimse tarafından kullanılmamakta ve bu yerle ilgili başka bir talep bulunmamaktaydı. Fakat bu kez de yerin hazineye ait olduğu gerekçesiyle başvuru reddedildi.¹⁹⁵”

Bu raporun yazıldığı 2019 yılı itibariyle, Kurtuluş Kiliseleri Derneğine, üzerine ibadet yeri inşa edebilecekleri bir alan tahsis edilmemiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Yehova Şahitlerinin ibadet yerlerini kullanamama ve yeni ibadet yerine sahip olamamaları nedeniyle yaptıkları başvuruda¹⁹⁶, Türk makamlarının ibadet yerleriyle ilgili yasal mevzuatı, “katı” ve “yasaklayıcı” bir şekilde kullandıklarına dikkat çekmiştir. Yine AIHM’nin Yehova Şahitleri’nin açtıkları bu davada, Türkiye’deki mahkemelerin ve yasal mevzuatın küçük cemaatlerin ibadet yeri ihtiyacını tamamıyla göz ardı ettiği; bu gurupların ihtiyaçlarını karşılamak için basit bir odanın yeterli olabileceği yönündeki tespitleri dikkat çekicidir.

Gerçekten de, Türkiye’de insanların toplu olarak buldukları neredeyse her binada bir mescit yeri tahsis edildiği göz önüne alınırsa, dini azınlıkların ibadet yerleri için getirilen kısıtlamaların sadece din ve inanç özgürlüğünü ihlal etmediği, ama aynı zamanda ayrımcılık yasağıyla da bağdaşmaz nitelikte olduğu da görülecektir. Devletler, çoğunluğun mensubu bulunduğu dini mezheplerle, azınlıkların mensup oldukları cemaat ve mezhepler arasında ayrımcılık yapamazlar. Burada sözünü ettiğim, devletin ibadet yeri sağlaması anlamında (daha ileri düzeyde olan) “pozitif” bir yükümlülük değil, dini cemaatlerin kendilerini sağladıkları ibadet yerlerine müdahale etmeme anlamında (en temel nitelikteki) “negatif” bir yükümlülüktür.

Aşağıda Cemevi sorununu ayrı bir başlık altında tartışacağım. Ancak Protestanlar, Yehova şahitleri gibi, Lozan kapsamı dışında kabul edilen dini azınlıkların ibadet yeri probleminin ve uygulamada karşılaştıkları sorunların potansiyel olarak Türkiye’nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile üstlendi-

195 Protestan Kiliseler Derneği, “Türkiye’de İbadet Yeri Kurma Hakkı Kayıp Bir Hak mı?”, <http://www.protestankiliseler.org/ibadetYeriRaporu.pdf>, s.20-21

196 ECHR, *Association for Solidarity with Jehovah Witnesses and Others v. Turkey* (application nos. 36915/10 and 8606/13)

ği yükümlülüklerle uyumlu olmadığı ve bütün bu vakaların AİHM önünde “ihlal tespitleriyle” sonuçlanan başvurulara yol açabileceği açıktır.

Türkiye’de yakın zamanda meydana gelen bazı gelişmelerin dini azınlıklar tarafından da bazı adımlar atılmasına neden olduğu görülüyor. Kamuoyunda “İmar Barışı” olarak bilinen hükümet tasarrufları dini azınlıklar tarafından da yeni bazı başvurular yapılmasına vesile olmuştur. Protestan Kiliseleri Derneği’nden bir yetkili¹⁹⁷, İmar Barışından sonra bazı Protestan Kiliselerinin Tapu Müdürlüklerine başvurarak tapuda “cins değişikliği” talep ettiklerini ve binalarını “ibadethane” olarak kaydettirdiklerini belirtti. Bu başvurularda beyanın esas alındığını ve başvuru yapanların şu ana kadar bir zorlukla karşılaşmadıklarını sözlerine ekledi.

Aslında tapuda yapılan bu değişiklik, normal prosedürde, en son aşamayı temsil ediyor. Yani, belediyenin yer tahsisi, ardından Valiliğin “ruhsat” vermesi ve sonunda da tapuda değişiklik yoluna gidilmesi aşamaları geliyor. Ancak, dini azınlıkların, uygulamada kendilerine açmaya çalıştıkları bu yolun, kalıcı bir hak elde etmeye yol açıp açmayacağını henüz bilmiyoruz. Tapuda binalarını “ibadet” yeri olarak kaydettirmeleri, hukuki bir kazanım gibi görünse de, bunun gerçek bir statüye dönüşüp dönüşmeyeceği ve kamu makamlarınca bir tanımaya yol açıp açmayacağı henüz belirsizliğini koruyor.

4B) TARİHİ İBADET YERLERİNİ MÜZEYE VE CAMİYE ÇEVİRME

Tarihsel olarak Türkiye’de Gayrimüslim cemaatlere ait ibadet yerleri, sıklıkla, müzeye ve zaman zamanda camiye dönüştürülüyor.

Van’ın Ahtamar adasında bulunan Surp Haç Kilisesi ve yine Trabzon’daki Sümela manastırı, bugün Müze statüsündeki ibadet yerleridir. Bunlar senenin sadece bir günü için ibadete açıktır. Herhalde senede bir gün inanç turizmi için yeterli olarak görülmüş olmalı. Daha fazlası da, muhtemeldir ki, devlet aklı tarafından “sakıncalı” olarak addediliyor olmalı. Bu yerler eğer senede bir günden fazla ibadete açılırsa, müzeden çok, kilise ve manastır olarak görülebilir diye korkuluyor olabilir.

Diğer bazı tarihsel ibadet yerleri ise, Surp Haç Kilisesi ve Sümela manastırı kadar bile şanslı görünmüyorlar. Çünkü bunlar (Surp Haç ve Sümela) sembolik de olsa kendi kimliklerini koruyabilen kültürel-dini yapılardır. Halbuki Ayasofya kiliseleri örneğinde gördüğümüz gibi, tarihsel olarak Hristiyanlara ait dini yapılar, camiye dönüştürülüyor ve böylece, geçmişleriyle ve tarihsel olarak ait oldukları cemaatlerle bütün sembolik bağları koparılıyor.

6. yüzyılda inşa edilen İznik’deki Ayasofya kilisesi, Osmanlı döneminde cami olarak kullanıldıktan sonra, 1935 yılında müzeye çevrilmiş, 2012 yılında tekrar camiye dönüştürülmüştür¹⁹⁸. Aynı şekilde, 13. yüzyılda inşa edilen, Osmanlı döneminde camiye çevrilen, 1964 yılında müze statüsüne kavuşturulan Trabzon’daki Ayasofya kilisesi de 2013 yılında tekrar camiye dönüştürüldü¹⁹⁹.

197 Protestanlar, 8 Nisan 2019 tarihli görüşme

198 Kerry Kolasa-Sikiaridi, “**Hagia Sophia in İznik: Historical Church Turned Mosque**”, <https://eu.greekreporter.com/2018/06/14/hagia-sophia-in-iznik-historical-church-turned-mosque/>

199 Caroline Eden, “**Turkey’s other Hagia Sophia, in Trabzon**”,

<https://www.theguardian.com/travel/2017/oct/25/turkey-other-hagia-sophia-trabzon-church-mosque>

Bu iki Ayasofya da Rum cemaati için önemli olsa da, İstanbul'daki büyük Ayasofya'nın Rum cemaati için muazzam büyük manevi değeri olduğuna şüphe yoktur. Büyük Ayasofya, bir asırdan fazla bir zamandır Ekümenik Patrikhane için kutsal değeri olan bir ibadethane yeri olmaya devam etti²⁰⁰. Bizans İmparatorlarının taç giydiği, Osmanlı padişahlarının da bir güç sembolü olarak kullandıkları ve Fatih'in İstanbul'u fethinin ardından kiliseden camiye dönüştürdüğü Ayasofya, 1934 yılında Atatürk'ün talimatıyla bu dini-siyasi referanslardan uzaklaştırılarak bir müze haline getirilmişti.

Bu raporun yazıldığı sırada, büyük Ayasofya'nın da, camiye dönüştürülmesi yeniden gündemdedi. İçerdiği derin sembolizm ve siyasi-ideolojik göndermeler nedeniyle, Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi tartışmalarına biraz daha yakından bakmak gerekiyor.

İslamcı akımları yakından izleyen Ruşen Çakır'ın da ifade ettiği gibi²⁰¹, AKP iktidara gelinceye kadar muhafazakâr-İslamcı kesimlerin toplumsal gösterilerde dile getirdikleri üç ana talep bulunuyordu. Bunlar başörtüsü yasağının kaldırılması, İmam Hatiplere ilişkin kısıtlamalara son verilmesi ve Ayasofya'nın cami olarak ibadete açılmasıdır.

AKP'nin uzun iktidar döneminde, başörtüsü ve İmam hatiplere ilişkin bütün talepler yerine getirilmişken, Ayasofya'nın cami olarak ibadete açılması ise gerçekleşmedi. Bu talep zaman zaman Erdoğan'ın gündemine de gelmiş ama o, değişik zamanlarda değişik gerekçelerle bu talebin karşılanmasının mümkün olmadığını belirtmişti. Örneğin, 2014 yılında İstanbul'da Ortaköy camisinin açılışında, "Ayasofya açılsın" sloganları üzerine, Erdoğan "Yan tarafta Sultanahmet (camisi) var. Önce orayı bir dolduralım. Ondan sonra gerisi gelir"²⁰² demiştir. Erdoğan civardaki camilerin bile dolmadığını belirterek bu talebi reddetmiştir.

Ancak, Yeni Zelanda'da 49 kişinin hayatını kaybettiği cami katliamlarında saldırganın üzerinde spesifik olarak Erdoğan'a ve Ayasofya'ya atıfta bulunan²⁰³ notlar çıkmasının ardından, Ayasofya tekrar İslamcı-muhafazakar kesimlerin gündemine geldi. Ayasofya'nın cami olarak açılması talebi, Erdoğan'ın katıldığı seçim mitinglerinde dile getirildi.

16 Mart 2019 günü Tekirdağ mitinginde, kalabalıktan bir kişinin Ayasofya'nın ibadete açılması çağrısı yapması üzerine Erdoğan "Önce Sultanahmet'i bir doldurun, sonra ona bakarız...bu işin siyasi boyutu var...bu oyunlara gelmeyelim...biz neyin ne zaman yapılacağını çok iyi biliyoruz"²⁰⁴ demiştir.

Erdoğan'ın "siyasi boyutla" kastettiği Ayasofya'nın cami olarak açılmasının gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında çekeceği tepkidir. Nitekim sonraki bir mitinginde bu sözlerine biraz daha açıklık getirdi. 18 Mart günü katıldığı bir televizyon programında Ayasofya'nın cami olarak açılması

200 Greek Orthodox Archdiocese of America, "The Church of Hagia Sophia", <https://www.goarch.org/-/the-church-of-hagia-sophia>

201 <https://www.youtube.com/watch?v=sDbYdx1t8hs>

202 Haber Türk, "Başbakan Erdoğan'dan Ayasofya cevabı", 06.06.2014 <https://www.haberturk.com/gundem/haber/955305-basbakan-erdogandan-ayasofya-cevabi>

203 The National Herald, "New Zealand Killer's Weapon Had "Turkofagos" and "Hagia Sophia Will Be Liberated" Written On It", <https://www.thenationalherald.com/235490/new-zealand-killers-weapon-had-tourkofagos-and-hagia-sophia-will-be-liberated-written-on-it/>

204 <https://onedio.com/haber/gundem-ayasofya-cumhurbaskani-erdogan-dan-8-gunde-3-ayri-aciklama-866465>

taleplerine atıfla da şunları söylemiştir²⁰⁵: “Bunları da aşmak bizim için sorun değil aşarız ama getirisi, götürüsü nedir? Bunu da burada açıklamam doğru olmaz. Bunun bir götürüsü var. O, bizim için faturası çok daha ağırdır. Unutmayalım dünyanın çok çeşitli ülkelerinde bizim binlerce camimiz var. Acaba bunu söyleyenler, bu camilerin başına ne gelir düşünüyor mu?...Kusura bakmasınlar bunlar dünyayı tanımıyorlar, muhataplarını bilmiyorlar...İslam dünyasının yükünü çekiyoruz...Onun için hassas olacağız, dikkatli olacağız”.

Yukarıdaki konuşmalarının ardından sadece altı gün sonra, 24 Mart gecesi, yine katıldığı bir başka TV programında Erdoğan bu defa bambaşka şeyler söyleyecekti: “Ayasofya müze statüsünden çıkarılabilir. Seçimden sonra Ayasofya'nın girişi ücretsiz olabilir. Adını Ayasofya Müzesi değil, Ayasofya Camisi yaparız, ücretsiz ziyarete açılır”²⁰⁶.

Erdoğan'ın bu son sözlerinde “ibadete açma” ibaresi açıkça telaffuz edilmese bile, “adını Ayasofya Camisi yaparız” diyerek, müzenin statüsünün değiştirilebileceği ima ediliyordu. Şüphesiz ki, Ayasofya'nın adı “cami” olduktan sonra, artık bir şekilde ibadete açılmasının önündeki engeller de kalkmış olacaktır.

Bu raporun yazıldığı gün itibariyle İstanbul'daki Ayasofya'nın “cami statüsüne” dönüştürülüp dönüştürülmeyeceği veya ibadete açılıp açılmayacağı kesinlik kazanmamıştı. Bu konuda atılacak her türlü adımın baçta Ekümenik Patrikhane ve İstanbul'un Rum cemaati olmak üzere bütün Hristiyan alemi için, oldukça negatif bir anlamı olduğu açıktır.

Nitekim Ekümenik Patrik Bartholomeos, gerek küçük gerekse Büyük Ayasofya'nın cami olarak açılmaları yönünde getirilen önerilere karşı olduklarını müteaddit defalar belirtmişti. Trabzon'daki Ayasofya'nın müzeden camiye dönüştürülmesi gündeme geldiğinde, yeterince cami bulunduğunu, böyle bir ihtiyacın bulunmadığını, Ayasofya'nın müze olarak kalmaya devam etmesi gerektiğini ifade etmişti²⁰⁷.

Büyük Ayasofya'nın açılması gündeme geldiğinde ise Ekümenik Patriğin daha sert bir karşı çıkış gösterdiği görülüyor. Büyük Ayasofya için, “müze olarak kalmalı, eğer ibadete açılacaksa kilise olarak açılmalı” demiştir.²⁰⁸

Türkiye'de ibadet yerlerinin, onların tarihi mirasçılara ait olduğu yönünde bir bakış açısı bulunmuyor. Tam aksine, büyük Ayasofya'nın cami olarak ibadete açılması yönündeki taleplerde görüldüğü gibi, bu ibadet yerleri, Müslümanların doğal mülkleri olarak değerlendiriliyor.

4C) CEMEVİ SORUNU

Alevilerin cem ibadetlerini gerçekleştirdikleri Cemevleri halen yasal bir statüye kavuşmuş de-

205 <https://onedio.com/haber/gundem-ayasofya-cumhurbaskani-erdogan-dan-8-gunde-3-ayri-aciklama-866465>

206 <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/son-dakika-erdogandan-ayasofya-muzesi-aciklamasi-4112632/>

207 NAT da Polis, Bartholomew I: Do not transform Hagia Sophia in Trabzon into a mosque, <http://www.asianews.it/news-en-Bartholomew-I-Do-not-transform-Hagia-Sophia-in-Trabzon-into-a-mosque-25568.html>

208 NAT da Polis Ecumenical Patriarch says no to Hagia Sophia as a mosque, yes to Christian worship, <http://www.asianews.it/news-en/Ecumenical-Patriarch-says-no-to-Hagia-Sophia-as-a-mosque,-yes-to-Christian-worship-30483.html>

ğildir. Bazıları için şaşırtıcı görünse de, bu tanımama hali bütün Cumhuriyet tarihi boyunca devam etmiştir. Tekke ve Zaviyelerin kaldırılmasına ilişkin 1925 tarihli yasa, her ne kadar “irticayla mücadele” için getirilmişse de, hem doğrudan Alevi dergahlarının kapanmasına neden olmuş ve hem de “dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık” gibi kurumları yasaklayarak, Alevilerin ibadetlerini dini önderden yoksun bırakmış ve imkansız hale getirmiştir.

Tekke ve Zaviyelerin kaldırılmasına ilişkin yasa “devrim yasalarından” birisi olarak kabul ediliyor; Anayasa’nın 174. Maddesine göre de bu yasaların Anayasaya aykırı olduğu öne sürülememektedir. Ancak söz konusu yasanın Anayasaya aykırı olduğunun öne sürülemeyecek olması, değiştirilemeyeceği anlamına gelmiyor²⁰⁹.

Bugün de, Cemevlerinin ibadet yeri olarak tanınmamasına iki temel gerekçe gösteriliyor. Bunlardan birisi yukarıda da sözünü ettiğim Tekke ve Zaviyelerin kaldırılmasına ilişkin yasadır. İkincisi de, Müslümanların ibadet yerinin cami olduğuna ilişkin “tespittir”²¹⁰.

Siyasi mirası neredeyse tamamen “Kemalizmle” ve “Kemalist devrimlerle” hesaplaşma üzerine kurulu AK Parti hükümetinin bugün hala, örneğin AİHM’e verdiği savunmalarda²¹¹, Cemevlerine yasal statü tanımamasını Tekke ve Zaviyelerin kaldırılmasına ilişkin yasayla gerekçelendirmesi ilginçtir.

Sadece ibadet yerlerinin tanınmaması nedeniyle değil, aynı zamanda kamu olanaklarından yararlanma, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın vatandaşlara hizmet verirken gerçekleştirdiği ayrımcılık ve genel olarak “Aleviliğin” tanınmaması üzerine İzzettin Doğan ve Arkadaşlarının AİHM’ye gerçekleştirdikleri başvuru Türkiye’nin ayrımcı uygulamalarının ağır bir şekilde mahkum edilmesiyle sonuçlandı.

Bu raporun yazıldığı tarih itibariyle AK Parti hükümeti bu kararın gereğini yerine getirmiş değildir. Karar, içerdiği tespitler ve ulaştığı sonuçlar itibariyle Türkiye’de din-devlet ilişkilerini kökünden değiştirmeye zorlayabilecek niteliktedir.

AİHM din özgürlüğüyle ilgili pek çok önemli kararında yaptığı gibi, İzzettin Doğan ve Diğerleri kararında da, dini cemaatlerin özerk yapısına dikkat çekti. Buna göre, bir cemaatin hangi dini inanışa ait olduğunu devlet değil o cemaatin en yüksel ruhani yetkilileri karar verir.²¹²

AİHM’nin bu tespitiyle, hükümetin, bu güne kadar yaptığı üzere, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın görüşüne dayanarak “Aleviliğin”, ayrı bir dini inanış olmadığını öne sürme imkanı ortadan kalkmıştır. Çünkü Aleviler, çok net bir şekilde kendi inançlarının Sünni İslam inanışından farklı olduğunu dile getirmektedirler.

Cemevlerinin ibadet yeri olarak tanınmamasının en önemli sonuçlarından birisi, imar planla-

209 Taha Akyol, **Tekkeler ve Aleviler**, Hürriyet, 14 Kasım 2013, <http://www.hurriyet.com.tr/tekkeler-ve-aleviler-25112971>

210 Norwegian Helsinki Committie, “**Alevi cem houses: Freedom of Religion or Belief in Turkey, an input for public discussion**”, A Norwegian Helsinki Committie Paper, No.3-2014, s.3

211 **ECHR, Case of İzzettin Doğan and Others v. Turkey, (Application no.62649/10), 24 April 2016, para. 84**

212 **ECHR, Case of İzzettin Doğan and Others v. Turkey, para. 121**

rında ibadet yeri olarak belirlenmiş yerlere Cemevlerinin yapılamamasında kendisini gösteriyor. Bu nedenle Cemevleri özel mülkiyetteki arazilerin üzerinde inşa edilmek zorunda kalınıyor²¹³.

Yine Aleviler ve Cemevi problemi söz konusu olduğunda, Cem ibadetine pratikte tolerans gösterildiği ve bu nedenle de din özgürlüğüne yönelik bir ihlal ortaya çıkmadığı yönündeki argüman da, AİHM'nin bu kararındaki saptamalarıyla çürütülmüştür. Gerçekten de AİHM, Aleviliğin resmen tanınmaması sonucu olarak bu topluluğun ibadetlerinin yerine getirebilmelerinin tamamen o bölgedeki yerel makamların iyi niyetine kaldığını, hükümet tarafından Alevilere gösterildiği iddia edilen toleransın, ilgililerine haklar temin eden bir tanınmanın yerine geçemeyeceğini belirtmiştir²¹⁴.

AİHM'ye göre, Aleviler gibi, tanınmayan dini azınlıkların durumlarını düzenleyen net bir yasal çerçevenin bulunmaması, ilave bazı hukuki, örgütsel ve mali problemlere neden olmaktadır. İlk olarak, ibadet yeri inşa edilebilip edilemeyeceği kesin olarak net değildir; bu merkezi ve yerel yetkililerin iyi niyetine kalmış bir durumdur. İkinci olarak söz konusu topluluklar kendi üyelerinden resmen yardım alamadıkları gibi devletten de destek alamazlar. Üçüncü olarak, bunlar tüzel kişilikten yoksun oldukları için, kendi başlarına mahkemelere erişimde bulunamazlar, bu erişim ancak vakıflar, dernekler ve topluluğun mensupları aracılığıyla mümkün olabilmektedir.²¹⁵

AİHM bu tespitleri yaptıktan sonra din özgürlüğünün ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır. Yine, Alevilerin maruz kaldıkları “farklı” muamelenin objektif ve makul nedenlere dayandırılmadığını belirten AİHM Sözleşmenin ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. Maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.

AİHM'nin Cemevleri'nin ibadet yeri olarak tanınmaması ve dolayısıyla da diğer ibadet yerlerine tanınan ayrıcalıklardan yararlanamamaları nedeniyle ayrımcılık yasağının ihlal edildiği sonucuna ulaştığı diğer önemli bir dava da, Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye (başvuru no: 32093/10) kararıdır²¹⁶.

Vakıf, ibadet yerlerinin elektrik faturası ödemekten muaf olmasına dayanarak Yeni Bosna'daki, Cemevi'ni de içine alan merkezlerinin elektrik faturası ödemekten muaf tutulması talebinde bulunmuştur. Talebin reddi; dava süreci ve Yargıtay'ın da Cemevinin ibadet yeri olmadığı, dolayısıyla elektrik faturası ödemekten muaf tutulamayacağı tespitlerini onaylaması sonucunda Vakıf AİHM'ye başvuruda bulunmuştur.

AİHM, bir devletin ibadet yerleri için imtiyazlı bir durum yaratması halinde, arzu eden tüm dini gruplara bu imtiyazdan faydalanması için adil bir imkan sunulması ve bu imtiyazdan faydalanmak için oluşturulan kriterlerin ayrımcı olmayan bir şekilde uygulanmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak, AİHM, bu uygulamadan dolayı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin din özgürlüğünü düzenleyen 9. Maddesiyle birlikte, ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. Maddesinin ihlal edildiğini belirtmiştir.

213 Mehmet Bardakçı, Annette Freyberg-Inan, Christoph Giesel and Olaf Leisse, “**Religious Minorities in Turkey**”, Macmillan Publishers, 2017, s. 103

214 **ECHR, Case of İzzettin Doğan and Others v. Turkey, para. 127**

215 **ECHR, Case of İzzettin Doğan and Others v. Turkey, para. 130**

216 [https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{"itemid":\["003-4952135-6065927"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{)

AİHM kararlarının gerekleri, bu raporun yazıldığı tarih itibariyle, hukuki değişiklikler anlamında yerine getirilmemiş ve Cemevleri halen daha resmen tanınmamıştır. Ancak Norveç Helsinki Komitesi İnanç Özgürlüğü Girişimi'nin bildirdiğine göre, yukarıda sözünü ettiğim AİHM kararı ilk derece mahkemeleri üzerinde bir etki yaratmış gibi görünmektedir: “yargı kararları ile bazı Cemevleri için AİHM kararı ışığında elektrik faturalarının Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinden ödenmesine karar verilmiştir. Örneğin, Tarsus’da bulunan Cem Vakfı Yenice Şubesi ile Sıtkı Baba Cemevi yöneticileri tarafından ‘cemevlerinin elektrik faturasının devlet tarafından ödenmesi’ konusunda açılan davada Tarsus 1. Asliye Hukuk Mahkemesi cemevlerinin ibadethane sayılmasına ve elektrik faturasının Diyanet İşleri bütçesinden ödenmesine karar vermiştir²¹⁷.”

Ancak, her Cemevinin ayrı ayrı dava açarak, ibadet yerlerine sunulan bir hizmetten yararlanmaları, AİHM kararının yerine getirildiği anlamına gelmemektedir. Açıktır ki, yukarıda atıfta bulunduğum AİHM kararları, gerek Cemevleri'nin ve gerekse Türkiye'nin “tanımadığı” diğer ibadet yerlerinin de, hiçbir mahkeme kararı veya bir mercinin takdir yetkisini kullanımını gerektirmeyecek şekilde bu hizmetlerden yararlanabilmesini gerektirmektedir.

217 Norveç Helsinki Komitesi İnanç Özgürlüğü Girişimi, “**Hak ve Eşitliğin Peşinde-Türkiye’de İnanç Özgürlüğü İzleme Raporu Ocak 2106-Mart 2019**”, s.19-20

V. BÖLÜM:

AYRIMCILIK VE NEFRET SÖYLEMİ

“Ermeni olduğum için kuşkusuz bundan önce birçok olumsuz ayrımcılıklar yaşadım. Sözgelimi 1986 yılında Denizli 12. Piyade Alayı’na kısa dönem askerlik (8 aylık) için gittiğimde, devremdeki tüm arkadaşlarıma yemin töreninden sonra erbaş rütbesi taktılar ve bir tek beni ayırıp er olarak bıraktılar. İki çocuk sahibi koca bir adamdım, umursamamam gerekiyordu belki. Üstelik bir tür rahatlık dahi sağlamıştı. Nöbet ya da daha zorlu görevler de verilmeyecekti. Amma velakin fena koymuştu bu ayrımcılık. Tören sonrasında herkes ailesiyle mutluluğunu paylaşırken, teneke barakanın arkasında, tek başıma iki saat boyunca ağladığımı hiç unutamıyorum.”²¹⁸, **Hrant Dink, 12 Ocak 2007**

“Evet, hiçbir halk yekpare bir bütün olamaz. Ermeni halkı şudur, şöyle bakar konulara, şöyle yaşar demem, diyemem. Fakat tabiki Türkiye’de kalan Ermeni toplumu (...) devletin yüz yıllık baskısına maruz kalmış ve bundan psikolojik olarak kötü etkilenmiş bir halktır. Bu baskı sürerken çok az gruptan ve çevreden yardım gördüler. Bir çok Ermeni kendini ön plana çıkarmak istemez, pozisyon alırken iki kez düşünür. Yani bir taksici adını sorduğunda bile gerçek adını söylesem mi diye düşünen insanlarız. Çünkü ondan sonra ne olacağını bilemezsin. Bu açıdan baktığımızda Ermeni halkının Türkiye’deki yaşayışı biraz varmış gibi ama var olmamış gibi yaşamak. Elbette bütün Ermeniler böyle yaşamıyor ama bir bölümüne sinen korkunun yersiz olmadığını söyleyebiliriz. Bu korkuyu parçalamak, doğru bildiğini söylemek isteyenler var. Hrant da onlardan birisiydi. Bu yüzden öldürüldü. Dolayısıyla şurada bir çıkmaz sokağa giriliyor. ‘Konuşursan başına bir iş gelir’ diyenlere ‘Hayır, başıma bir iş gelmeyecek’ denmesi mümkün değil. Sonuçta soykırımı uğramış, mallarına mülklerine el konulmuş, varlıkları inkâr edilmiş bir toplumdaki bahsediyoruz.”²¹⁹ **Yetvart Danzikyan, 19 Ocak 2019**

Türkiye’de hiçbir gayri Müslim devlet kurumlarında görev alamaz. Polis, subay veya hakim-savcı olamaz. Gayri Müslimlerin kabul edildikleri tek devlet birimi üniversitelerdir²²⁰.

Sayılarının az olması nedeniyle bu durum çok göze çarpmıyor ise de, söz konusu kamu kurumlarında çalışan bir tek gayri-Müslim’in bile bulunmaması “kurumsallaşmış” bir ayrımcılık dışında başka bir faktörle tatmin edici bir şekilde açıklanamaz.

2013 yılında meydana gelen bir olay, devletin, Türkiye’de yaşayan hangi vatandaşların gayri Müslim olduğunu nasıl bilebildiğini gözler önüne serdi.

Her şey İstanbul’da bir annenin çocuğunu Ermeni okuluna kaydettirme çabasıyla başlamıştır.²²¹ Bu Ermeni kadının ailesi, 1915’deki kıyımdan kurtulmak isteyen pek çok Ermeni’nin yaptığı gibi

218 <http://bianet.org/bianet/bianet/90517-neden-hedef-secildim>

219 <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2019/01/19/yetvart-danzikyan-devlet-ayan-beyan-dink-cinayetinin-icinde/>

220 Musevi bir gazeteci ile görüşme, 22 Ocak 2019, İstanbul

221 <http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=90-yildir-soy-kodu-ile-fislemisler&haberid=5479>

din değiştirip “Müslüman” olmuştu. Ancak Ermeni hanımefendi, atalarının kimliğine geri dönmek istemiş; vaftiz olup nüfus cüzdanına “Hristiyan” diye yazdırmıştır.

Nüfusunda yazan bu ibarenin yeterli olacağını düşünerek, çocuğunu Ermeni okuluna götürüp kayıt ettirmek istemiştir. Ancak, başvuruda bulunduktan sonra, bunun o kadar da kolay olmadığını, bazı bürokratik adımların izlenmesi gerektiğini öğrenmişlerdir. Kendilerine “Milli Eğitimden okula kayıt yaptırmanızda bir sakınca olmadığına dair resmi izin belgesi alın” denmiştir. Bunun üzerine anne Milli Eğitim Müdürlüğüne başvuruda bulunmuştur. İstanbul Şişli İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü yazılı olarak verdiği cevapta şunları belirtmiştir²²²:

“Söz konusu okullara kayıt olacak öğrencinin velisinin mahkeme kararı ile din, isim, mezhep değiştirip değiştirmediğinin bilinmesi, 1923 yılından bu yana ‘Vukuatlı’ nüfus kayıtlarının gizli soy kodunun da (nüfus kayıt örneğinde Ermeni vatandaşlarımızın soy kodu 2 dir) çıkartılması gerektiğinden ancak adı geçen öğrencinin velisinin ilgili nüfus ve vatandaşlık müdürlüğünden nüfus kayıt örneğinde gizli soy kodunun 2 olması halinde kaydının yapılabileceği hususunda gereğini rica ederim.”

Radikal gazetesinin bu haberin yayılmasının ardından yaptığı araştırma ve yetkililerle görüşmeler, yüz yıllık bir ayrımcılık hikayesini ortaya çıkardı²²³: Buna göre, Türkiye’de ‘soy koduyla’ fişleme 1924 yılında imzalanan Lozan Anlaşmasına kadar geriye gitmektedir. Nüfus idaresi tarafından Rumlara 1, Ermenilere 2, Yahudilere 3 kodları verilmektedir.

Radikal’in görüştüğü yetkililer bu soy kodlarının, azınlıklara ait “eğitim kurumlarına kimlerin” kayıt olacağını düzenlemeyi amaçladığını söylemişlerdir. Ancak yine Radikal’in yaptığı bir araştırma²²⁴ bu gerekçenin doğru olmadığını göstermiştir; çünkü görüşülen ilk yetkilinin söylediğinin aksine, Türkiye’de sadece Rum, Ermeni ve Yahudilere değil, aynı zamanda Süryanilerin 4 ve diğer Gayrimüslimlerin 5, gizli kodlarıyla fişlendiği anlaşılmıştır. 1,2,3 numaralarıyla kodlanan azınlıkların kendilerine ait olan okulları bulunduğu halde, 2013 yılı itibarıyla Süryanilerin ve diğer grupların okulları bulunmuyordu.

Ortaya çıkan, aslında bir biçimde hep şüphelenilen ama bir türlü belgelenemeyen bir olguydu. Türkiye’de orduda, yargıda, emniyet teşkilatında bir tane bile olsa gayrimüslim bulunmaması belki de bu şekilde teminat altına alınıyordu. Böylece Gayrimüslimler, din veya isim bile değiştirse, onların kökeni devlet tarafından net bir şekilde biliniyordu.

Yüzyıllık bu uygulama, belki de Türkiye tarihinde pek çok olaya yeniden ve tazelenmiş bir bakış açısıyla bakmayı sağlayabilirdi. Örneğin 1946’da çıkarılan ve büyük oranda gayrimüslimleri hedef alan Varlık Vergisi ancak bu sayede mi mümkün olabilmiştir? 1934 Trakya’da Yahudi kökenli vatandaşların, 1955’de ağırlıklı olarak Rum kökenli vatandaşların ev ve iş yerlerinin talan edildiği pogromlarda bu fişlemelerin bir etkisi var mıdır?

Bu kodlamalar 1915’de Türkiye’yi Ermenilerden arındıran İttihat ve Terakki yönetiminin bütün politikalarının 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti tarafından olduğu gibi devralındığını mı ortaya koymaktadır?

Ermeni kökenli milletvekili Garo Paylan’ın 2016 yılında Mecliste verdiği bir soru önermesine

222 Radikal, “Nüfus kayıtlarında ‘soy kodu’ ile fişleme, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/nufus-kayitlarinda-soy-kodu-ile-fisleme-1144436/>

223 http://www.radikal.com.tr/turkiye/iste_soy_kodlari_rumlar_1_ermeniler_2_yahudiler_3-1144444#

224 http://www.radikal.com.tr/turkiye/soy_kodu_osmanlidan_suryaniler_4_numara-1144612

verilen cevapta, “soy kodu” nun Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü’nün sisteminden kaldırıldığı, yani artık kullanılmadığı bildirilmişti²²⁵.

Türkiye bürokrasisinin bir asırlık bir uygulamadan böyle kolayca vazgeçmiş olabileceğini düşünmek çok yerinde olmayabilir. Soy kodunun kaldırıldığı yönündeki, haberlere ilişkin olarak insan hakları avukatı Cem Halavut’un değerlendirmeleri²²⁶ bu bakımdan dikkat çekicidir: “Soy kodu zaten gayri resmi bir uygulama olduğu için, bu uygulamanın son bulmasına ilişkin herhangi bir hukuki düzen olmaz, ancak bir genelgeyle uygulanmayacağı belirtilir. Soy kodu uygulamasından, bir çocuğun Ermeni okulunda kaydolmak istemesi sonucu ‘soy kodu 2’ olmadığı gerekçesiyle kabul görmeyince haberdar olmuştuk. Bu gibi bir olayın yeniden yaşanmayacak olması elbette sevindirici. Fakat bence devlet bu gibi bilgilere her zaman sahip, dolayısıyla bir daha asla ayrımcılık uygulanmayacak diyemeyiz.”

Türkiye’de dini azınlıkların maruz kaldıkları ayrımcılık, gayri Müslimlerin kamu görevine girememesi ile sınırlı değildir. İbadet yeri açmaktan, din görevlisi yetiştirmeye, devletin sağladığı din hizmetlerinden yararlanmaya kadar her konuda, hayatın pek çok farklı alanında dini azınlıklar ayrımcılıkla karşılaşır.

2019 yılı bütçesi 10.5 Milyar lira²²⁷ (Yaklaşık 1 Milyar 842 Milyon Amerikan Doları) olan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın hizmetlerinden sadece Türkiye’nin Sünni vatandaşları yararlanabiliyorlar. Kamu bütçesinden bu kadar muazzam pay alan bir kurumun, Alevileri ve Gayri-Müslimleri tamamen bu hizmet alanının dışında tutması, demokratik toplumda kabul edilemeyecek bir durumdur.

Türkiye’de ilkokul dördüncü sınıftan, orta öğrenimin sonuna kadar zorunlu din dersi uygulaması bulunuyor. Bu dersler de, yine aynı şekilde, İslam’ın Sünni anlayışını öğrencilere empoze etmek üzere dizayn edilmiştir.

Bir Alevi yurttaşın açtığı dava üzerine AİHM, 2007 yılında zorunlu din dersleri nedeniyle Türkiye’yi mahkum etti. Eylem Zengin²²⁸ başvurusunda ders kitaplarını inceleyen AİHM bu derslerin sadece Sünni inanca ilişkin bir eğitim sunduğunu, bu içerikteki bir dersin “demokratik bir toplumda gerekli olan tarafsızlık ve çoğulculuk” gereklerini yerine getirilmediğini belirtti.

Bu mahkumiyet üzerine ders kitaplarında çeşitli değişiklikler yapıldı, Alevilik dahil, Türkiye’de mevcut değişik inanç gruplarına ilişkin bilgiler bu kitaplara eklendi.

Ancak, bu değişiklikler Türkiye’nin 2014 yılında AİHM tarafından, yine aynı konuda mahkum edilmesini engelleyemedi. Mansur Yalçın ve Diğerleri²²⁹ davasında AİHM, Türkiye’nin din dersi müfredatını değiştirdiğini, Alevi’ler dahil olmak üzere diğer inanç gruplarına dair bazı eklemeler yapıldığını, ancak dersin Türkiye’de çoğunluğun İslam inancı ve uygulama biçimini yansıtan yapısının değişmediğini belirtti. AİHM Alevi başvuruçuların, bu din dersi nedeniyle çocukların okulda anlatılanlarla, ailenin değer yargıları arasında bir çatışma yaşayabileceği yönündeki kaygılarının yabana atılamayacağını belirtti. Dileyenlerin çocuklarını bu dersten muaf tutma konusunda uygun bir usulün bulunmaması karşısında bu çatışmanın giderilmesi olanağı görünmemekteydi.

225 T24, “Soy Kodları Kaldırılıyor mu?”, 25 Şubat 2016, <https://t24.com.tr/haber/soy-kodlari-kaldiriliyor-mu,329596>

226 Agos, “Soy kodu ‘şifahen’ kalktı”, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/14473/soy-kodu-sifahen-kalkti>

227 <https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/diyanetin-butcesi-istihbarati-5e-katladi-2678028/>

228 ECHR, **Hasan and Eylem Zengin v. Turkey** (application no. [\)](https://hudoc.echr.coe.int/eng-press#{)

229 ECHR, **Mansur Yalçın and Others v. Turkey**, no. 21163/11, 16.09.2014

AİHM'nin bu iki kararına rağmen bu raporun yazıldığı gün itibariyle, zorunlu din dersine ilişkin sorun devam ediyor. Milli Eğitim Müdürlükleri, bu dersten muaf olmak isteyenlerin “gayri Müslim” olduklarına dair bir belge getirmelerini istiyor. Bunu getirmeyenlerin başvurusunu reddediyor. Bu kararlara karşı bazı velilerin idare mahkemelerinde açtıkları davalar başarıyla sonuçlandı²³⁰; ancak bu idare mahkemesi kararları da genel uygulamada bir değişikliğe yol açmamıştır. Zorunlu din dersi uygulaması aynı sorunlu yapısıyla devam ediyor.

NEFRET SÖYLEMİ

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 1997 yılında Konseye üye devletlere yönelik 20 Nolu Tavsiye kararında Nefret Söylemi şöyle tarif ediliyor:

“Nefret söylemi, ırkçı nefreti, yabancı düşmanlığını, Anti-Semitizmi veya azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenli kişilere ve gruplara yönelik saldırgan milliyetçilik ve etnik merkezilik, ayrımcılık ve düşmanlık şeklinde ifade bulan, dinsel hoşgörüsüzlük dahil olmak üzere hoşgörüsüzlüğe dayalı başka nefret biçimlerini yayan, kışkırtan, teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifade biçimidir.²³¹”

AİHM nefret söylemini doğrudan doğruya tanımlamamakla birlikte, pek çok kararında, bu kavramın neleri içerdiğine değinmiştir. AİHM'e göre, demokratik toplumlarda, hoşgörüsüzlüğe dayalı nefreti yayan, kışkırtan, teşvik eden veya meşrulaştıran her türlü ifade biçiminin bir yaptırıma bağlanması ve hatta bunların engellenmesi gerekli olabilir²³².

Ancak Türkiye'deki bağlam içerisinde değerlendirdiğimizde, dini azınlıklar söz konusu olduğunda bu gerekliliğin yerine getirildiğini söylemek çok mümkün değildir. Üstelik Türkiye'nin yaşadığı sayısız acı tecrübe de bu konuda bir değişim için adımlar atılmasına yol açmamıştır. Yukarıda, Türkiye'de dini azınlıkların yaşadıkları travmaları tarihsel bir çerçevede özet olarak sunmaya çalışırken gösterdiğim gibi, bu azınlıklara yönelik saldırıların öncesinde hemen her zaman onları hedef alan yayımlar yapılmıştır. Yani, nefret saldırılarından önce, nefret sözleri yürürlüğe girmiştir.

Dini azınlıkların maruz kaldıkları saldırıları anlattığım bölümde, Malatya Zirve Yayınevi katliamı sanığı Emre Günaydın'ın yakalanmasının ardından Malatya'da 50 kilise bulunduğunu söylediğini aktarmıştım. Bırakın 50 Kiliseyi, bu cinayetin işlendiği 2008 yılında Malatya'daki Protestan Hristiyanların sayısı birkaç düzine insanı geçmiyordu.

Ancak, bu katliam öncesi gerek Türkiye'de gerekse Malatya yerinde Hristiyanlara karşı öylesine büyük bir öfke ve paranoaya dalgası yükseltilmişti ki, sanık Günaydın Malatya'da 50 kilisenin olduğuna inanabilmişti.

Türkiye'de dini azınlıkları hedef alan nefret söylemleri rutin bir şekilde devam ediyor. Hrant Dink Vakfı, her yıl Türkiye medyasını nefret söylemleri bakımından tarıyor ve ulaştığı sonuçları bir rapor haline getirerek kamuoyuyla paylaşıyor.

Hrant Dink Vakfı'nın 2019 yılında yayımlanan, 2018 yılını kapsayan raporuna göre, Türkiye basınında, Yahudilere karşı 1133, Ermenilere karşı 973, Suriyelilere karşı 918, Yunanlılara karşı 672

230 <https://t24.com.tr/haber/milli-egitim-zorunlu-din-dersinden-muafiyet-icin-gayrimuslimlik-belgesi-istedi-yargi-soramazsin-karari-verdi,777344>

231 <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680505d5b>

232 Gündüz v. Turkey, (Application No: 35071/97), para 40

kez nefret söylemi içeren ifadelerle göndermede bulunulmuştur.²³³

Bu nefret söylemlerinin hangi gazetelerde yaraldığına bakıldığında, çoğunluğu hükümet yanlısı gazeteler olmakla birlikte, kamuoyunda “muhalif” olarak bilinen Sözcü, Aydınlık, Yeniçağ gibi, sağ ve sol milliyetçi (ulusalcı) gazetelerin de sayfalarında sıklıkla yer verdikleri görülüyor.

Azınlık gruplarıyla yapılan görüşmeler, nefret söylemlerinin yargıya taşınması halinde, başarı şansının oldukça düşük olduğunu gösteriyor²³⁴. İşin ilginç yanı, hükümeti, devlet başkanını, “Türklük” ve “devlet” gibi soyut kavramları hedef alan eleştirilerde çok çabuk bir suç unsuru bulan savcılarının, söz konusu azınlıklar olduğunda onları hedef alan nefret söylemleri konusunda harekete geçmeye pek de istekli olmamalarıdır. Türkiye’de ifade özgürlüğüne ilişkin ters yüz edilmiş algının en açık görüldüğü alan burasıdır: Kırılgan grupları hedef alan nefret söylemleri yaptırımlarla karşılaşacağı yerde, demokratik bir toplumda ifade hürriyetinin kapsamında yer alan, devlete ve hükümete yönelik eleştiriler ciddi cezalarla karşılanabilmektedir.

233 <https://hrantdink.org/tr/asulis/faaliyetler/projeler/medyada-nefret-soylemi/2002-medyada-nefret-soylemi-ve-ayrimci-soylem-2018-raporu-yayimlandi>

234 Musevi bir gazeteci ile görüşme, 22 Ocak 2019, İstanbul

6. BÖLÜM:

MÜSLÜMANLAŞTIRILMIŞ HRİSTİYANLAR VE KİMLİK HAKKI

Ermeni soykırımından geri kalanlara “kılıç artıkları” deniyor. Bu ibare, bir kılıçtan geçirmenin yaşandığını, ama bunun ardından da sağ kalan bazı kişilerin bulunduğunu ima ediyor. 1915 Ermeni Soykırımından sağ kalanları nitelemek için bu söz halen daha kullanılsa da, son yirmi yılda başka bazı ibarelerin de kullanılmaya başlandığını görüyoruz.

Vercihan Ziflioğlu'nun “Araftaki Ermenilerin hikayesi” isimli çalışmasında belirttiği gibi, “Kripto Ermeniler”, “Müslüman Ermeniler”, “Müslümanlaştırılmış Ermeniler” gibi pek çok değişik ibare de kullanılmaya başlanmış durumdadır²³⁵. Bütün bu kavramların hepsi de, aynı toplumsal fenomene göndermede bulunuyorlar. Bir şekilde bu ülkede yaşanan acı olaylar nedeniyle, bu ülkenin bazı Hristiyan vatandaşları kimliğini saklamış, ya da belki bu kimliğini çok net ve hatta hiç bilmiyorlardı.

Ermeni'ler kadar bilinmese de, benzeri bir fenomen 1914-1923 yılları arasında gerçekleşen Rum katliamlarından sağ kalanlar ve 1923'den sonra, Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelelerinin ardından Anadolu'da kalan Rumlar için de söz konusudur.

Yaşamak, sağ kalmak ve varlığını sürdürebilmek için, kendi gerçek kimliğinden farklı birisi gibi davranmak zorunda kalmış, bazıları sonradan edindikleri bu (Müslüman) kimliği ciddi ve samimi olarak benimsemiş, bazıları hiçbir zaman gerçek kimliğini kaybetmemiş ama onu özenle saklamış; kimisi, kuşaktan kuşağa bu “iç bilgileri” yeni nesile aktarmış, kimisi onları koruyabilmek için, çocuklarına, geçmişlerini ve kökenlerini anlatmaktan kaçınmış insanlardan söz ediyoruz.

Türk milliyetçi söyleminde, bu gizlilik, ki daha çok “kripto” deyimiyle ifade ediliyor, bu kimliğin sahibini aşağılamak, onun güvenilmezliğini vurgulamak için kullanılıyor. Sanki insanlar, başka olanakları varken, kendi kimliklerini açıkça yaşamak yerine, takiye yapmayı tercih etmiş, kendilerini gizlemeyi seçmişler gibi.

Aslında, “Gizli Hristiyanlar”, Türkiye'nin kendisiyle yüzleşme sorununun bir parçası, bir alt konusu olarak da ele alınabilir. Bu yönüyle, ülkenin kendi geçmişinde yaşanan utanç verici hadiselerle hesaplaşmamasının bir ürünü olarak, utanç, gerçek sahiplerine değil de, bu trajik gelişmelerin kurbanlarına yüklenmektedir. Geçmişin yükü yer değiştirmektedir. Türkiye'de, büyük babaların, büyük annelerin işlediği günahlarla yüzleşileceği yerde, bu günahların kurbanları, sanki gizlenip saklanmayı seçmişler gibi, negatif çağrışımlarla yüklü sıfatlarla anılmaktadır. Evet, bu yönüyle bir yüzleşme sorunudur söz konusu olan.

Ama diğer taraftan, bu büyük trajedi, ayrı bir başlık altında ele alınmayı da hak ediyor. Çünkü

235 Vercihan Ziflioğlu, “Araftaki Ermenilerin Hikayesi- Ne Hz. İsa'ya, ne de Hz. Muhammed'e yaranabildik”, İletişim, 2015, s.11

söz konusu olan, aynı zamanda, başka hiçbir başlığın altına giremeyecek kadar kendine özgü bir sorundur.

Ben buna, **kimlik hakkının inkarı** adını veriyorum. Aşağıda da açıklamaya çalışacağım gibi, gizli Hristiyanlar, açığa çıktıkları andan itibaren ne geniş Müslüman toplum tarafından, ne de, Türkiye'nin Lozan azınlıklarının temsilcileri tarafından tam olarak bir kabul gördüler.

Burada, geçmişle yüzleşme ve kimlik hakkı birbiriyle kesişip örtüşüyor. Türkiye geçmişle yüzleşebilirse, tüm azınlıklarla kuracağı ilişki muhakkak ki köklü bir değişime uğrayacaktır. Örneğin, Ermeni soykırımıyla bütünüyle yüzleşildiği bir atmosferi düşünelim. O zaman, İstanbul'daki Ermeniler soykırımı uğrayanların torunları olarak kabul görecektir. Ama "Gizli Ermeniler" açısından baktığımızda, soykırımı uğrayanların torunları olmayı aşan, daha nüanslı, daha karmaşık bir kimlik ortaya çıkıyor. Bu insanlar hem soykırımın kurbanlarıdır ve hem de, gerçek kimliklerinin yok edilmesi veya onu saklamak zorunda kalmaları anlamında, bu birinci kategorinin içine sokulamayacak, başka bir ağır hak ihlalin daha kurbanıdır. Anne babalarını, akrabalarını soy kırımında kaybetmiş; bir şekilde sağ kalmış, ama bu sağ kalmanın bedeli olarak, kendi kadim kültürleri ve kimlikleriyle bağlarını yitirmişlerdir.

Kimlik hakkı, uluslararası insan hakları hukukunda otonom ve kendi başına tanınan bir haktır. Bu hak, isim hakkı, aile ve kültür gibi hakları içinde barındırır²³⁶. Bu perspektiften bakıldığında Müslümanlaşmış/Müslümanlaştırılmış Ermeni ve Rumların, isim hakları, aile hakları ve kültür haklarının ağır ve süregiden bir ihlal altında olduğu görülüyor. Gerçekten de bu insanlar, aileleri ile kesintisiz ilişkileri devam ediyor olsa sahip olacakları isimlerden farklı isimlere, farklı bir aileye ve farklı bir kültüre sahip olmuşlardır. Belki her türlü asimilasyonda, bu hak ihlallerinin var olduğundan söz edilebilir de, burada, asimilasyon sözcüğünün karşılayamayacağı yoğunluk ve yıkıcılıkta bir arka plan bulunmaktadır. Söz konusu olan, kimliğin tamamen yok edilmesidir.

Ermeni soykırımının ardından Anadolu'da ne kadar Ermeni ve keza nüfus mübadelesinin ardından ne kadar Rum kaldığını tam olarak bilmiyoruz. Ancak, bazı verilere dayanarak belli tahminler yapılabilir. Örneğin, soykırımın ardından Ermeni patrikhanesinin topladığı verilere göre, 100.000 civarında kadın ve çocuğun Anadolu'da kaldığı tahmin edilmektedir²³⁷. Rumlar için ise, elimizde benzeri veriler bulunmuyor.

Katliamlardan, mübadeleden ve soykırımdan sonra Anadolu'da kalan Rum ve Ermeniler homojen bir yapı oluşturmuyorlardı. Örneğin Ermeniler üzerinden açıklayacak olursak, bu Ermenilerin bazıları Hristiyan olarak kalmaya devam etmiş, bazıları gerçekten Müslüman olmuş ve hatta bazı ailelerde, aile bireylerinin bazıları Hristiyan kimliğini korurken, diğer bazıları da dindar Müslüman olmuştur²³⁸. Diğer bazı Ermenilerin de Kürt/Alevi kimliğini benimsedikleri bilinmektedir. Bazıları ise, gerçekten din değiştirdiği halde hep kendi arasında evlenmiş, yani Müslüman olmuş Ermenilerle evlilik yapmışlardır. Dolayısıyla kendilerini etnik olarak Ermeni, ama aslen Müslüman saymaktadırlar²³⁹.

Sürgünler ve soykırımdan sonra Anadolu'da kalan Hristiyanlar, bir şekilde, içinde kaldıkları

236 International Human Rights Law Clinic University of California, Berkeley School of Law, "Right to Identity, 2007, <http://scm.oas.org/pdfs/2007/CP19277.PDF>

237 Raymond Kevorkian, "The Armenian Genocide", I.B, Tauris, 2011 aktaran Laurence Ritter, <https://repairfuture.net/index.php/en/identity-other-standpoint/from-silence-to-silence-armenian-identity-and-islamized-armenians>

238 Laurence Ritter, "Kimliğin Yeniden İnşası: Gizli ve Müslümanlaştırılmış Ermeniler Arasında Aile Yapısının Önemi, Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler", Konferans Tebliği, Hrnt Dink Vakfı, 2013, s.400

239 Laurence Ritter, Max Sivaslian "Kılıç Artıkları", Hrnt Dink Yayınları, 2013, s. 13

toplumsal yapı tarafından absorbe edildiler²⁴⁰. Bir taraftan geniş Müslüman toplumun içinde var olmaları yeni varoluş biçimleri üretirken, diğer taraftan da, geçmişten getirdikleri inanç ve kültürlerini şu ya da bu form içinde yaşatmaya devam ettiler. Örneğin, Mert Kaya'nın da belirttiği gibi, yumurta boyama, bu Müslümanlaşmış ailelerde yakın zamana kadar süregiden bir gelenektir. Halihazırda Müslüman olmalarına rağmen, likör ve şarap üretenler vardı²⁴¹. Aynı şekilde Tamer Çilingir de, Müslümanlıkla ilgisi olmayan, daha çok Hristiyan inancına uygun bir çok geleneğin Karadeniz'de yaşamaya devam ettiğini belirtmektedir. Örneğin, ölümlerin tabutla gömülmesi, Kalandar etkinlikleri gibi pek çok adet sürmektedir²⁴².

Bütün bunlar, bir şeyi yaşatmak için bilinçli olarak yapılıyor olmayabilir. Aileden, geçmişten, eski kadim kültürden gelenler, hayatın içinde bir şekilde yaşatılmaktadır. Müslümanlaştırılmış Hristiyanların geçmişten gelen bu kimlikle karşılaşmaları da farklı biçimlerde gerçekleşse de, "karşılaşmanın" ardından ortaya çıkan duygular genellikle yoğunudur. Müslümanlaştırılmış Ermenilerin önemli bir kısmı, kendilerine ve ailelerine dair bir gerçeğin uzun yıllar gizli kalmasından dolayı ne kadar acı çektiklerini hatta ne kadar öfkeli olduklarını anlatmaktadırlar²⁴³.

Gizli Rum ve Ermenilerin gerçek kimliklerini öğrenme hikayeleri birbirinden oldukça farklılık göstermektedir. Kiminin kimliği çevreden ve kendileri tarafından en başından beri bilinmektedir. Örneğin, Güneydoğuda yaşayan bazı gizli Ermeniler, kendilerine, Kürtçe olarak, sonradan Müslüman olan anlamına gelen "Mıslımeni" diye göndermede bulunduğu belirtmektedirler²⁴⁴. Geçmişe ve kökenlere ilişkin bu bilginin aile tarafından bilinip, bireyin kendisi tarafından bilinmediği durumlar da bulunmaktadır²⁴⁵.

Başkaları tarafından bilme konusuna gelince, hiç şüphe yok ki, bu başkalarının en başında devlet gelmektedir. Yukarıda "Ayrımcılık" bahsinde anlattığım gibi, Türkiye'de nüfus kayıtlarında herkesin geçmişi ayrıntılı bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Devlet, "gizli" Rum ve Ermeniler dahil herkesin soyağacını tüm detaylarıyla bilmektedir.²⁴⁶

Devletin sahip olduğu bu bilgiler Türkiye tarihi içinde muhataplarına kimi zaman oldukça sarsıcı ortamlarda bildirilmiştir. Örneğin, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasındaki işkenceli sorgulamalarda, bazı Ermeniler, o ana kadar hiç bilmedikleri kendi geçmişlerini, işkencecilerinin elinde öğrenmişlerdir²⁴⁷.

Gizli Hristiyanların "açığa" çıkma, kimliklerini talep etme ve içinde buldukları durumla hesaplaşmaları bakımından özellikle birkaç hadise birer katalizör etkisi yaratmış görünüyor. Vercihan Ziflioğlu'na göre, bu anlamda önemli dönüm noktalarından birisi Hrant Dink'in 19 Ocak 2017 tarihinde öldürülmesiydi. Dink'in öldürülmesi bir kırılma noktası yaratmış gibi görünmektedir. "Dink'in

240 Mert Kaya, **The Islamization of Anatolian Greeks between the year 1919-19250 : A study of memory**, Master's Thesis, Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Department of Communication Sciences, 2017, s.93

241 Mert Kaya, a.g.e, s.108

242 **Tamer Çilingir, Rupen Varjebeyan ile söyleşi**, Resmi tarihin unutturulan sayfası: Pontos Rum Soykırımı, **Agos,10.12.2016**, file:///Users/orhan/Desktop/Resmi%20tarihin%20unutturulan%20sayfası:%20Pontos%20Rum%20Soykırımı%20%7C%20Agos.webarchive

243 Ayşe Gül Altınay, "**Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilere Dair Tarihsel Suskunluk ve Yeniz Hafıza Çalışmaları**", Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler, Konferans Tebliğleri, Hrant Dink Vakfı, 2013, s.65

244 Vercihan Ziflioğlu, "**Araftaki Ermenilerin Hikayesi**", İletişim, 2015, s.70

245 Bir Ermeni araştırmacıyla görüşme, İstanbul, 22 Ocak 2019

246 Orhan Kemal Cengiz, Turkey's Secret 'Ancestry Codes' Track Non-Muslim Minorities, Al Monitor, 8.August.2013, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/08/turkish-ancestry-codes.html/>

247 Vercihan Ziflioğlu, "**Araftaki Ermenilerin Hikayesi- Ne Hz. İsa'ya, ne de Hz. Muahmmmed'e yaranabildik**", İletişim, 2015, s.12

ölümü adeta yüz yıllık bir suskunluğu bozmuş, Kripto Ermeniler adım adım ortaya çıkmaya başlamıştır²⁴⁸. Yine Ziflioğlu'nun belirttiği gibi, Fethiye Çetin'in yazdığı "Anneannem", Ayşegül Altınay'ın "Torunlar" ve Ermeni büyükannelerin anlatıldığı kitaplar da tabuların kırılmasına ve sorgulama sürecinin hızlanmasına neden oldu²⁴⁹.

Hrant Dink cinayeti, bir yandan yine bir "Ermeni'nin", açık sözlülüğü, kimliğini ortaya koyması nedeniyle öldürülmesi olarak görülürken, diğer taraftan da, bu cinayete yönelik oluşan muazzam tepkinin Ermeni kimliğinin ifade edilmesi bakımından motive edici bir etki yarattığı açıktır. Hrant Dink'in cenazesine katılan on binlerce kişinin "hepimiz Ermeniyiz"²⁵⁰ diye slogan atmaları, ellerinde bu ibareleri içeren flama ve pankartlar taşımaları, Türkiye için benzeri olmayan, çok yeni bir sosyal reaksiyona işaret ediyordu.

Ziflioğlu, işte, Dink cinayeti sonrasında ortaya çıkan bu büyük tepkinin, Ermeniliği "utanılacak" bir şey olmaktan çıkarıp, sahip olunacak bir kavrama dönüştürdüğünü ve gizli Ermenileri açığa çıkarmaya teşvik ettiğini ifade ediyor²⁵¹. Ziflioğlu'na göre Ermenilerin açığa çıkışlarını hızlandıran bir başka faktör de, Diyarbakır, Van ve Kayseri'deki tarihi Ermeni kiliselerinin onarılıp ibadete açılmasıydı. Örneğin, Diyarbakır'daki Surp Giragos Kilisesi'nin restore ediliyor olması, gizli Ermenilerde büyük bir heyecana yol açtı. Bu Ermeniler "restorasyon sürecine dahil olmaya, hatta görevler almaya, kiliseyi korumaya ve kollamaya" başladılar²⁵².

Aynı şekilde, Van'daki Ahtamar kilisesinin Kültür bakanlığı tarafından 2000'li yıllarda onarılması da, psikolojik olarak, devletin farklı kimlikleri artık kabul ettiği yönünde bir etki yaratmış gibi görünmektedir. İnanç turizmine ve bir günlük ibadete açılan Van ve Diyarbakır kiliselerinin yurt içinden ve dışından pek çok Ermeni'nin ziyaretine uğraması; bu ziyaretçilerle bir şekilde gizli Ermenilerin temas kurmaya başlamaları kimlik açıklamalarını hızlandırmıştır²⁵³.

Ancak "Gizli" Rum ve Ermenilerin açığa çıkıp gerçek kimliklerini açıklamaları ve bu kimliği sahiplenme çabaları Rum ve Ermeni kiliselerinin sıcak bir kucaklamasına yol açmadı. Kimliklerini ifşa eden Ermeniler İstanbullu ve diaspora Ermenileri tarafından dışlandıklarını²⁵⁴; kimliklerini ifşa eden Rumlar da, Ekümenik Patrikhane tarafından "ihtiyatla" karşılandıklarını ifade etmektedirler²⁵⁵. Patrikhanelerin Müslümanlaştırılmış Hristiyanlarla ilgilenmesi, belki bunun bir tür misyonerlik olarak görülebileceği yönünde kaygı yaratmış olabilir; aynı şekilde bu temasların Patrikhaneler tarafından bir güvenlik sorunu ortaya çıkarmış olabileceği anlaşılmaktadır²⁵⁶.

Gizli Rumların kendi geçmişiyle yüzleşmesi, açığa çıkması daha çok tekil vakalar olarak meydana gelirken, Ermeniler açısından bu süreci hızlandıran ve kolektif dayanışmayı ortaya çıkaran başka bazı faktörlerin olduğu görülüyor. Açığa çıkan Ermeniler, Dersim, Bitlis, Sivas Ermenileri isimleriyle dernekler kurdular²⁵⁷. Bu derneklerin kurulması, Ermeniler bakımından açığa çıkma ve kimliğe ka-

248 Vercihan Ziflioğlu, "Araftaki Ermenilerin Hikayesi- Ne Hz. İsa'ya, ne de Hz. Muahammed'e yaranabildik", İletişim, 2015, s.22

249 Vercihan Ziflioğlu, "Araftaki Ermenilerin Hikayesi- Ne Hz. İsa'ya, ne de Hz. Muahammed'e yaranabildik", İletişim, 2015, s.29

250 <https://t24.com.tr/haber/can- Dundar-hrant-dink-icin-yazdi-on-binlerce-insanin-hepimiz-ermeniyiz-diye-yuruyecegini-hayal-eder-miydin,383972>

251 Vercihan Ziflioğlu, a.g.e, s. 28

252 Vercihan Ziflioğlu, a.g.e, s.46

253 Ermeni Araştırmacı, İstanbul, 22 Ocak 2019 tarihli görüşme

254 Vercihan Ziflioğlu, a.g.e, s.65

255 Rum araştırmacı, İzmir, 8 Nisan 2019 tarihli görüşme

256 Ermeni araştırmacı, İstanbul, 22 Ocak 2019 tarihli görüşme

257 Ermeni avukat, İstanbul, 23 Ocak 2019 tarihli görüşme.

vuşma anlamında oldukça kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı bir etki yapmış gibi görünmektedir. Örneğin, Ermeni Patrikhanesinin, vaftiz için aradığı “Ermeniliği ispatlama” konusunda bu dernekler aracılık etmişlerdir. Bu dernekler vasıtasıyla köklerini ispat eden Ermeniler, nüfus değiştirip, altı ay eğitim aldıktan sonra, Ermeni kilisesine kabul edilmektedir²⁵⁸.

Rum kimliğine dönmek isteyenler için de bir dizi koşul mevcuttur. Ekümenik Patrikhane, bu kişilerin dini eğitim almasını talep etmektedir. Bazen, kişinin Yunanca öğrenmesi talep edilmektedir²⁵⁹.

Türkiye’nin gizli Ermeni ve Rumlarının açığa çıkıp, gerçek kimliklerini talep etmeleri, şüphesiz ki insan haklarının ilerletilmesi adına ileri doğru atılmış bir adımdır. Yüzyıllık bir gizlilikten sonra, bazı kimliklerin açığa çıkması, talep edilmesi şüphesiz ki bir kazanımdır. Ancak, Türkiye, bu kimliklerin “gizlenmesine” yol açan koşullar ve tarihle gerçek anlamda yüzleşmediği sürece, “Gizli” Ermeni ve Rumların kimliklerinin gerçek anlamda onarıldığından hiç kimsenin söz edebilmesi de mümkün olmayacaktır.

258 Ermeni avukat, İstanbul, 23 Ocak 2019 tarihli görüşme.

259 Mert Kaya, **The Islamization of Anatolian Greeks between the year 1919-1925 : A study of memory**, Master’s Thesis, Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Department of Communication Sciences, 2017, s.92

7. BÖLÜM

MÜLTECİLER VE YABANCILAR

7A) TÜRKİYE'YE SİĞINAN EZİDİLER

Ezidiler Irak'ın kadim halklarından birisidir. Kurmançî Kürtçesi konuşmalarına rağmen, dini inanışları ve bu çerçevede oluşturdukları kimlik bağlamında bölge Kürtlerinden ayrılırlar. IŞİD, Irak topraklarında gerçekleştirdiği saldırılar kapsamında, 3 Ağustos 2014 günü Sincar bölgesine saldırıp, burayı kontrolü altına aldı.

Sincar'ın ele geçirilmesinden sonra IŞİD'in bu bölgede gerçekleştirdiği katliam, insan kaçırma ve köleleştirmelerin, insan hakları hukukunda anlaşılan anlamada soykırım ve insanlığa karşı suçlar kapsamında yer aldığına şüphe yoktur.

İnsan Hakları örgütlerinin topladıkları verilere göre, IŞİD'in Sincardaki saldırıları sonrasında 5000'inin üzerinde Ezidi öldürülmüş, 6000'i de kaçırılmıştır.²⁶⁰ Kaçırılan kadınlar seks kölesi haline getirilmiş, çocuklar ise beyinleri yıkanarak "savaşçı" olarak kullanılmıştır.

IŞİD'in Ezidi halkını dini inanışlarından dolayı kısmen veya tamamen ortadan kaldırma kastıyla hareket ettiğine şüphe yoktur. Saldırlardan önce, IŞİD bazı teologlardan bu halk üzerine araştırma yapmalarını istemiş, bu "araştırmacılar" da Ezidiler'in "şeytana taptıkları" ve "kafir" oldukları sonucuna ulaşmıştır. IŞİD'in propaganda bülteni "Dabıq"da, Sincar'ın "fethedilmesinin" ardından "Pagan" Ezidiler'le karşılaştığı, bu halkın bugüne kadar varlığını sürdürmesinin Müslümanların Ahiret günü sorguya çekilecekleri bir konu ortaya çıkardığı ifade edilmiştir²⁶¹.

Yani, Ezidiler dini inanışları nedeniyle soykırıma uğramış bir halktır. Bu soykırımdan kaçanların bir kısmı da Türkiye'ye sığınmıştır. Bu sığınmacılar, Türkiye'de bir dizi sorunla karşılaştılar. Fakat kanımca, asıl sorun Türkiye'nin bu sığınmacıları soykırım mağduru insanlar olarak tanımamasıdır. Bu tanımamanın etkisi Ezidiler'in Türkiye'de buldukları bütün aşamalarda bir şekilde kendisini göstermiştir.

Sincar'dan kaçan pek çok Ezidi Türkiye'ye ancak yasa dışı yollardan girebildiler. Ezidiler, kaçak yollarla Türkiye'ye girip Kürt illerindeki Belediyelerin sınırlı olanaklarıyla oluşturdukları kamplara yerleşirken Türk hükümeti bu sığınmacılarla ilgili olarak kendileriyle temas kuran sivil toplum örgütü yöneticilerine hep aynı şeyi tekrar edip durmuştur: "Biz onların Türkiye'de değil, sınırın diğer tarafında Irakta kalmalarını istiyoruz. Onlar için Duhok'ta kamp hazırlıyoruz, onlara orada destek

260 Valeria Cetorelli, Isaac Sasson, Nazar Shabila and Gilbert Burnham, "Mortality and kidnapping estimates for the Yazidi population in the area of Mount Sinjar, Iraq, in August 2014: A retrospective household survey", <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5423550/>

261 RASHID and YAZDA "Destroying the Soul of the Yazidis-Cultural Heritage Destruction During the Islamic State's Genocide Against the Yazidis", https://docs.wixstatic.com/ugd/92f016_b5b37c3356754ba8b30e0f266e5b58d4.pdf , s.33

olacağız”²⁶².

Bu politikanın bir sonucu olarak, Türkiye'ye sığınan Ezidiler'in pek azı, mülteciler için hazırlanan kamplara kabul edilmiştir. Ezidiler'in büyük çoğunluğu Kürt belediyelerinin kendi kısıtlı olanaklarıyla oluşturdukları kamplarda kalmışlardır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Belediyeler Birliğinin basın açıklamasına göre, Ekim 2014 itibariyle Türkiye'ye 20.000 Ezidi gelmiştir. Diyarbakır'da 5652, Batman'da 2525, Mardin'de 646, Şırnak'da 5,907, Siirt'de 1,195, Şanlıurfa- Viranşehir'de 1,242, Midyat ve Mardin'deki AFAD kamplarında ise 2,840 Ezidi kabul edilmiştir. Görüldüğü gibi AFAD'ın kabul ettiği 2,840 Ezidi sığınmacının dışındakiler Belediyelerin oluşturdukları kamplara yerleşmişlerdir²⁶³.

Hükümetin, Belediyelerin hazırladığı kamplarda kalan Ezidilere yardımları son derece kısıtlıdır. Bu kamplara yardım olarak 100 çadır, 500 battaniye ve 500 oyuncak gönderilmiştir²⁶⁴.

Hükümetin Ezidiler'e yönelik ayrımcı tutumları bunlarla sınırlı değildir. Diyarbakır Barosu Çocuk Hakları Merkezi'nin bildirdiğine göre, sağlık hizmetleri konusunda da Ezidiler ve Suriyeliler arasında ayırım yapılmıştır. Baroya göre, 112 Ambulanları kampa gelerek ayakta müdahale edebilecekleri anlık hizmet sunarken, hastaneye gitmesi gereken hastalara kabul edilmeyeceklerini belirterek, bu hastaları götüremeyeceklerini ifade etmişlerdir. Suriye'den göçenlere ücretsiz hastane tedavisi yapılırken, Ezidiler sağlık hizmetlerinden ancak ücret karşılığında yararlanabilmiştir²⁶⁵.

Ezidi sığınmacılar, belediyelerin bütün çabalarına rağmen en başta yer sıkıntısı olmak üzere pek çok sorunla karşı karşıya kaldılar. Örneğin, Diyarbakır'da kapasitesi 3 bin olan kampta 4 bin kişi barındı. Sağlık hizmetleri belediyelerin doktorları, Türk Tabipler Birliği ve Sağlık Emekçileri Sendikası gönüllülerince karşılandı²⁶⁶.

11 Eylül 2016 tarihinde OHAL kapsamında Kürt Belediye başkanlarının yönettiği belediyelere kayyım atandı²⁶⁷. Kayyumların atanmasının ardından Ezidiler'e AFAD tarafından idare edilen kamplara gönderilecekleri söylenmiştir. Bu gelişmenin ardından pek çok Ezidi, Erbil'e, Zaho'ya dönmüş; bazıları Almanya ve Batı ülkelerine göç etmiş; en perişan durumda olanlar ise Mardin'deki kampa gitmeyi kabul etmiştir²⁶⁸.

AFAD (Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı) bu yerleştirmeleri yaparken, Ezidilerin Irak'ta yaşadıkları korkunç vahşetleri, Müslümanlar karşısında duydukları büyük korkuyu hiçbir şekilde hesaba katmamıştır. Ezidiler, Müslüman Arapların çoğunluğu oluşturduğu kamplara yerleştirilmiştir. Örneğin, Ezidiler Midyatta Suriyeliler için oluşturulan kampa konulmuştur. Bu kampta, 7 bin Arap, 2700 Ezidi bulunmaktaydı²⁶⁹.

262 Nurcan Baysal, “Ezidiler: 73. Ferman-Katliam ve Kurtuluş”, İletişim Yayınları, 2018, s. 50

263 Hayata Destek, “Durum Raporu-Türkiye'deki Ezidi Sığınmacılar”, <http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/1/4/141016-ezidi-raporu-stl-tr.pdf>

264 Faika Deniz, “Is there a safe haven? Experiences of female Ezidi refugees in Fidanlık refugee camp”, RLI Working Paper, https://sas-space.sas.ac.uk/9173/1/RLI_Working_Paper_No.27.pdf, s.13, s.13

265 Mahmut Bozarslan, “Ezidi Sığınmacılara Ayrımcılık İddiası”, Amerika'nın Sesi, 29 Şubat 2016, <https://www.amerikaninsesi.com/a/ezidi-siginmacilara-ayrimcilik-iddiasi/3212970.html>

266 BBC Türkçe, “Diyarbakır: Gönüllülerin ve belediyenin ayakta tuttuğu Ezidiler”, 13 Ekim 2014, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141013_ezidiler_diyarbakir

267 Halkların Demokratik Partisi, “Kayyum Raporu”, <https://drive.google.com/file/d/1UOqhPsh3jCD9fbUMsGHe-Jz4DQGtNGsv/view>, s.3

268 Bir insan hakları savunucusuyla görüşme, Diyarbakır, 23 Şubat 2019.

269 Nurcan Baysal, “Ezidiler: 73. Ferman-Katliam ve Kurtuluş”, İletişim Yayınları, 2018, s. 72

Eylül 2018’de Midyatdaki kamp hükümet tarafından kapatılmış, Ezidiler, Gaziantep’teki bir başka kampa gitmeye zorlanmışlardır; bu kamplarda IŞİD mensuplarının kaldığına inanan sığınmacılar bu istemi reddetmiştir.

AGİT’in web sayfasında yayınlanan bir rapora göre bazı Ezidiler Türkiye’den Irak’a geri dönmüş; bazıları Türkiye’de kalmış, fakat burada kalanlar ülkenin dört bir yanına dağılmış ve kendi kısıtlı imkanlarıyla yaşamlarını sürdürmeye çalışmıştır. Türkiye’de halihazırda 1200 civarında Ezidinin kaldığı tahmin edilmektedir²⁷⁰.

Bir insani yardım gönüllüsünün anlattığı gibi, Ezidiler onları Müslüman mülteciler içinde eritmek isteyen devletle, onlardan Kürt olmalarını isteyen Kürt siyasi hareketi arasında kaldılar. Türkiye’ye sığınan Asuriler ve Keldanilerin **Türkiye’de kendi dini merkezlerini varken** Ezidiler bu anlamda sahipsiz kaldılar²⁷¹.

Bu bölümün başında da söylediğim gibi, kanımca, asıl sorun, Türkiye’nin bu insanları dini inançları nedeniyle soykırımı uğrayan bir grup insan olarak tanımamış olmasıdır. Böyle bir tanıma olmadığı için de, Ezidiler **Türkiye’de yaşadıkları travmayı hafifletmeye çalışan bir muamele ile karşılaşmadılar**.

7B) YABANCILAR

15 Temmuz 2016’daki darbe girişiminden sonra ilan edilen Olağan Üstü Hal Türkiye’de insan haklarının ciddi bir şekilde gerilemesine ve hak ihlallerinin kitleselleşmesine neden oldu.

Olağanüstü hal döneminde 160.000 bin kişi gözaltına alındı; 152.000 kamu görevlisi işlerinden uzaklaştırıldı²⁷²; 150’den fazla gazeteci tutuklandı²⁷³. İnsan hakları alanında büyük bir gerileme yaşandı.

İlk bakışta, Olağanüstü Hal’in dini azınlıklar üzerinde doğrudan bir etkisi yokmuş gibi görünse de, dikkatli bir şekilde bakıldığında, onlar üzerinde de, dalga dalga bir etki doğurduğu anlaşılıyor.

Gerçekten de, bir görüşmecinin de söylediği gibi²⁷⁴, “son yıllarda gayri-Müslimler genel olarak gergin bir atmosfer içinde yaşıyorlar. Çünkü onlar kendi tecrübelerine dayanarak biliyorlar ki, Türkiye’de bir gerginlik varsa, bu dönüp dolaşıp bir şekilde, gayri-Müslimler üzerinde de etkisini gösterir. Çünkü onlar Türkiye’nin değişmez günah keçileridir. Yunanistan’la, Kıbrıs’la, Ermenistan’la, İsrail’le, Amerika’yla yaşanan her gerginlik, bir şekilde Türkiye’de yaşayan Gayri-Müslimleri de etkiler”.

Nitekim Türkiye’de oluşan gerginliğin gayri Müslimler üzerindeki ilk yansıması Pastör Andrew Craig Brunson’un tutuklanmasıyla oldu. Yirmi yılı aşkın bir süredir eşiyile birlikte Türkiye’de yaşayan Brunson 2016 yılında süresiz oturma izni almak için kamu makamlarına başvuruda bulundu. İçişleri bakanlığı cevabi yazısında, “kamu düzeni ve kamu güvenliği açısından uygun” bulunmadığını

270 OSCE Working Session 12, “**The Plight of Yazidi Migrants in Turkey**”, <https://www.osce.org/odihr/397460?download=true>

271 Mersin, 20 Şubat 2019

272 UN High Commissioner for Human Rights, “**Turkey: UN report details extensive human rights violations during protracted state of emergency**”,

<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=22853&LangID=E>

273 BBC, “**Reality Check: The numbers behind the crackdown in Turkey**”, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-44519112>

274 Ermeni görüşmeci, 22 Ocak 2019 İstanbul

belirterek Brunson'un bu başvurusunu reddetti.

Daha sonradan anlaşılacağı üzere, Bakanlık "Brunson'un 2010-2013 yılları arasında Kürt kökenli vatandaşlara yönelik ayınlar düzenlediğini" ve "Suriye'den gelen sığınmacılara yardım sağlama görüntüsü altında misyonerlik faaliyetleri yürüttüğünü" öne sürüyordu. Bu suçlayıcı ibarelerin ardından, Ekim 2016'da FETÖ'ye ("Fetullahçı Terör Örgütü") üye olmak suçlamasıyla göz altına alındı ve tutuklandı.

Brunson'a karşı "Devletin gizli kalması gereken bilgilerini siyasi veya askeri casusluk amacıyla temin etme", "Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ortadan kaldırmaya teşebbüs etmek", "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni ortadan kaldırmaya teşebbüs etmek" ve "Anayasal düzeni ortadan kaldırmaya teşebbüs" suçlamaları getirildi²⁷⁵.

Bilindiği üzere Brunson'un tutuklanması Türkiye ve ABD arasında büyük bir krize yol açtı. Bizzat Amerikan Başkanı Trump değişik defalarda Brunson'un bırakılmasını talep etti. İki yıl hapis yattıktan sonra, son duruşmada tanıkların suçlayıcı ifadelerini geri almalarının ardından, Mahkeme Brunson'a "örgüte üye olmadığı halde terör örgütüne yardım ettiği" gerekçesiyle 3 yıl 1 ay ve 15 gün hapis cezası verdi ve cezaevinde kaldığı süreyi göz önüne alarak tahliye etti.

BM Keyfi Tutuklamalar Çalışma Grubu'nun Pastör Brunson vakası üzerine yaptığı tespitler, oldukça önemlidir ve adeta Türkiye'de sonradan meydana gelecek kaygı verici gelişmelerin habercisi niteliğindedir. Keyfi Tutuklamalar Çalışma Grubu Brunson'un "yakalanması ve tutuklanmasının onun milliyeti ve inançları nedeniyle Türk hükümeti tarafından hedef alınmasının bir sonucu olduğu ve BM Sözleşmesinin açıkça yasakladığı ayrımcılıktan kaynaklandığı" görüşünü dile getirmiştir²⁷⁶.

Brunson'un serbest bırakılmasının ardından uluslararası kamuoyunun Türkiye'deki yabancılar üzerindeki dikkati dağıldı ve sonrasında meydana gelen olaylar görünmez hale geldi. Halbu ki, bugün Türkiye'de Birleşmiş Milletler Keyfi Tutuklamalar Çalışma Grubunun belirttiği anlamda din temelinde ciddi bir ayrımcılığa dayanan oldukça tehlikeli bir uygulama devam ediyor.

Bu kaygı verici uygulamayı uluslararası kamuoyunda ilk kez dile getiren Andrew Brunson'un kendisi olmuştur. Brunson, Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu önünde verdiği beyanında şunları dile getirmiştir:

"Türk hükümeti yabancı Hristiyanların Türkiye'den sınır dışı edilmesi uygulamasına hız verdi. Türk kiliselerinin son birkaç yıl içinde karşı karşıya geldiği en fazla sıkıştırıcı güçlük, onlarla yakın ilişki içinde olan yabancıların sınır dışı edilmeleridir. Türk hükümeti Hristiyanların önderlerini yetiştirmek için eğitim ve öğrenim kurumları kurmalarına izin vermiyor. Bundan ortaya çıkan sonuç, eğitilmiş pastörlerin eksikliğidir. Yabancılar bu boşluğun doldurulmasına yardımcı oluyorlar. Son birkaç yıl içinde 50'nin üzerinde Protestan aile...Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldılar.

Vurgulamak isterim ki, sınır dışı etmek için hedef alınan yabancıların çoğunluğu kilise önderleri ve pastörlerdir. Pek çok kilise bu durumdan menfi bir şekilde etkilenmiştir..."²⁷⁷.

275 BBC News, "Pastör Andrew Brunson kimdir: Türkiye-ABD ilişkilerinde kriz yaratan davada hüküm ve tahliye", 12 Ekim 2018

276 Human Rights Council Working Group on Arbitrary Detention, "Opinions adopted by the Working Group on Arbitrary Detention at its eighty-third session, 19–23 November 2018, Opinion No. 84/2018 concerning Andrew Craig Brunson (Turkey)", https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Detention/Opinions/Session83/A_HRC_WGAD_2018_84.pdf, Para 72

277 USCIRF Hearing, "Testimony of Andrew Brunson", https://www.uscirf.gov/sites/default/files/Andrew%20Brunson%20%281%29_0.pdf

Protestan Kiliseleriyle yaptığım görüşmeler, 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra yabancıların sınır dışı edilmesi uygulanmasının hız kazandığını gösteriyor. Brunson'un da söylediği gibi sınır dışı edilenler Türkiye'deki Protestan Kiliselerle yakın ilişkiler içinde bulunan yabancılardır.

Aralarında 20-25 yıl gibi oldukça uzun yıllardır oturanlar da dahil olmak üzere, bu yabancılar, yurt dışına çıkıp Türkiye'ye tekrar giriş yapmak üzereyken, ya da Türkiye'de bulunurken kendilerine yapılan bir tebligatla ülkeye giremeyeceklerini veya terk etmeleri gerektiğini öğreniyorlar.

Yurt dışından dönerken Türkiye'ye giriş yapamayacakları söylenenlere, "hakkınızda N-82 şerhi var" deniliyor. Türkiye içindeyken İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi tarafından kendilerine tebligat yapılanlara ise, 6458 sayılı Yabancılar Kanununun 9.²⁷⁸ ve 54²⁷⁹. maddesi (özellikle 1-d fıkrası) gerekçe gösterilmektedir. Yani söz konusu yabancı Türkiye'nin "kamu düzenine veya kamu güvenliğine ya da kamu sağlığına" bir tehdit oluşturmakla itham edilmektedir.

Bu bildirim veya tebligatların hiç birisinde somut vaka, ya da gerekçe gösterilmemektedir. Yani, hayatının çeyrek asrını Türkiye'de geçirmiş, artık bu ülkeyle koparılamaz bağlar kurmuş bir kişiye, örneğin tatilden dönerken, sadece soyut bir kod (N-82) veya kanun maddesi (54. Madde) gerekçe olarak gösterilerek, artık buraya giremeyeceği söylenmektedir.

278 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun, "Türkiye'ye giriş yasağı" başlığı taşıyan 9. Maddesi aşağıdaki gibidir.

Türkiye'ye giriş yasağı

MADDE 9 – (1) Genel Müdürlük, gerektiğinde ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının görüşlerini alarak, Türkiye dışında olup da kamu düzeni veya kamu güvenliği ya da kamu sağlığı açısından Türkiye'ye girmesinde sakınca görülen yabancıların ülkeye girişini yasaklayabilir.

(2) Türkiye'den sınır dışı edilen yabancıların Türkiye'ye girişi, Genel Müdürlük veya valilikler tarafından yasaklanır.

(3) Türkiye'ye giriş yasağının süresi en fazla beş yıldır. Ancak, kamu düzeni veya kamu güvenliği açısından ciddi tehdit bulunması hâlinde bu süre Genel Müdürlükçe en fazla on yıl daha artırılabilir.

(4) Vize veya ikamet izni süresi sona eren ve bu durumları yetkili makamlarca tespit edilmeden önce Türkiye dışına çıkmak için valiliklere başvuruda bulunup hakkında sınır dışı etme kararı alınan yabancıların Türkiye'ye giriş yasağı süresi bir yılı geçemez.

(5) 56 ncı madde uyarınca Türkiye'yi terke davet edilenlerden, süresi içinde ülkeyi terk edenler hakkında giriş yasağı kararı alınmayabilir.

(6) Genel Müdürlük, giriş yasağını kaldırabilir veya giriş yasağı saklı kalmak kaydıyla yabancıların belirli bir süre için Türkiye'ye girişine izin verebilir.

(7) Kamu düzeni veya kamu güvenliği sebebiyle bazı yabancıların ülkeye kabulü Genel Müdürlükçe ön izin şartına bağlanabilir.

279 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun, "Sınırdışı etme kararı alınacaklar" başlığı taşıyan 54. Maddesi aşağıdaki gibidir.

Sınır dışı etme kararı alınacaklar

MADDE 54 – (1) Aşağıda sayılan yabancılar hakkında sınır dışı etme kararı alınır:

a) 5237 sayılı Kanunun 59 uncu maddesi kapsamında sınır dışı edilmesi gerektiği değerlendirilenler

b) Terör örgütü yöneticisi, üyesi, destekleyicisi veya çıkar amaçlı suç örgütü yöneticisi, üyesi veya destekleyicisi olanlar

c) Türkiye'ye giriş, vize ve ikamet izinleri için yapılan işlemlerde gerçek dışı bilgi ve sahte belge kullananlar

ç) Türkiye'de bulunduğu süre zarfında geçimini meşru olmayan yollardan sağlayanlar

d) Kamu düzeni veya kamu güvenliği ya da kamu sağlığı açısından tehdit oluşturanlar

e) Vize veya vize muafiyeti süresini on günden fazla aşanlar veya vizesi iptal edilenler

f) İkamet izinleri iptal edilenler

g) İkamet izni bulunup da süresinin sona ermesinden itibaren kabul edilebilir gerekçesi olmadan ikamet izni süresini on günden fazla ihlal edenler

ğ) Çalışma izni olmadan çalıştığı tespit edilenler

h) Türkiye'ye yasal giriş veya Türkiye'den yasal çıkış hükümlerini ihlal edenler

ı) Hakkında Türkiye'ye giriş yasağı bulunmasına rağmen Türkiye'ye geldiği tespit edilenler

i) Uluslararası koruma başvurusu reddedilen, uluslararası korumadan hariçte tutulan, başvurusu kabul edilemez olarak değerlendirilen, başvurusunu geri çeken, başvurusu geri çekilmiş sayılan, uluslararası koruma statüleri sona eren veya iptal edilenlerden haklarında verilen son karardan sonra bu Kanunun diğer hükümlerine göre Türkiye'de kalma hakkı bulunmayanlar

j) İkamet izni uzatma başvuruları reddedilenlerden, on gün içinde Türkiye'den çıkış yapmayanlar

k) (Ek: 3/10/2016-KHK-676/36 md. ; Aynen kabul: 1/2/2018-7070/31 md.) Uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından tanımlanan terör örgütleriyle ilişkili olduğu değerlendirilenler.

(2) (Değişik: 3/10/2016-KHK-676/36 md.; Aynen kabul: 1/2/2018-7070/31 md.) Bu maddenin birinci fıkrasının (b), (d) ve (k) bentleri kapsamında oldukları değerlendirilen uluslararası koruma başvuru sahibi veya uluslararası koruma statüsü sahibi kişiler hakkında uluslararası koruma işlemlerinin her aşamasında sınır dışı etme kararı alınabilir.

Ancak bu kişiler idare mahkemelerinde dava açtıktan sonra, idarenin “somut” gerekçelerini öğrenebileceklerdir. Büyük olasılıkla bu olayların tamamında söz konusu kişilerin “misyonerlik” yaptıkları ve bu şekilde kamu güvenliğini tehdit ettikleri söylenecektir.

Türkiye’de bu uygulamayı durdurabilecek etkin bir iç hukuk yolu mevcut değildir. İdare mahkemeleri bu tür davalarda yürütmenin durdurulması taleplerini reddetmektedir. İşin esasına ilişkin karar vermeleri ise uzun yıllar sürmektedir. Anayasa Mahkemesi ise yabancılara ilişkin “tedbir kararı” vermek için, söz konusu yabancının iade edileceği ülkesinde işkence görme veya yaşama hakkının ortadan kaldırılması şüphesi bulunması koşulunu aramaktadır. Amerika, Almanya gibi ülkelerin vatandaşları olan yabancılardan bu koşulları taşımadığı açıktır.

İnsan hakları hukuku açısından meseleye bakınca görülecektir ki, bu uygulamaya maruz kalan kişilerin bir dizi hakkı ağır bir şekilde ihlal edilmektedir. Bu kişiler dini inançları nedeniyle uzun yıllardır yaşadıkları Türkiye’den gönderildikleri için ağır bir din özgürlüğü ihlali söz konusudur. Türkiye’den hiçbir Müslüman, İslam dinini yayıyor diye gönderilmediğine göre, açıkça “ayırıcı” bir uygulama söz konusudur ve bu kişilerin eşitlik hakları ihlal edilmektedir.

Keza, her ne kadar bu uygulama genellikle aile fertlerinden sadece birisi için söz konusu olsa bile olsa bütün aileyi, kendi iradeleri hilafına göçe zorladığı için aile hayatı ve özel hayata karşı ağır bir ihlal söz konusudur. Olağan koşullarda ancak suç işleyen birisine uygulanabilecek bir prosedüre tabi kılındıkları için, “masumiyet karinesinden yararlanma hakları” ihlal edilmektedir. Kendilerine, doğru ya da yanlış olduğunu tartışabilecekleri hiçbir somut gerekçe bildirilmediği için, etkili bir hukuki başvuruda bulunma imkanları ellerinden alınmakta, adil yargılanma hakları ihlal edilmektedir.

İşin ilginç yanı, bu kadar ağır hak ihlalleri içeren bir uygulamanın büyük bir sessizlik içinde yapılabilmesidir. Yukarıda belirttiğim Brunson’un sunumu dışında bu kişilerin durumuna değinen veya anlatan hiçbir uluslararası haber veya rapor (bu raporun yazıldığı tarih itibarıyla) bulunmamaktadır.

2019 yılında Ekim ayına kadar, yukarıdaki uygulamaya maruz bırakılan kişilerin isimleri ve uyrukları aşağıdaki gibidir:

Dave Wilson	ABD
Pam Wilson	ABD
Charles de Bueger	Yeni Zelanda
Mike Platt	ABD
Mike Frechette	ABD
Matt Black	ABD
N.R	Birleşik Krallık
Ki Won Suh / Gi Won Seo	Kore
Mark Zieschang	ABD
Thomas Werks	Almanya
Jeremey Lambert	ABD
Levy Castro	Brezilya
Yu Chiel Sim	Kore
Ken Wiest	ABD
M.G	İran
M.G	İran
B.W	ABD

Jari	Finlandiya
Rob Duncan	Birleşik Kırallık
Helmut Frank	Almanya
Hans Jurgen Lovien	Almanya

Bu insanların uzun yıllardır yaşadıkları Türkiye’den ne Türk hukuku ne de Uluslararası hukuk karşısında meşruiyeti olamayacak sebeplerle koparılmalarının dini inanç temelinde bir zulüm olduğu açıktır.

Ancak daha da ürkütücü olan, suç işlemeyen kişilerin, suçlu gibi sınır dışı edilmelerinin, bir tür kendini doğrulayan kehanete dönüşüp, bir süre sonra bu yabancılara ilişki içinde olduğu Türk Protestan Kiliselerinin de hedef alınabilecek olması ihtimalidir.

Nitekim, raporun değişik bölümlerinde de belirtildiği gibi, Türkiye’de Protestanlar daha önce Malatya katliamı gibi korkunç acılar yaşamış; “misyonerlik” yaptıkları iddia edilerek her türlü saldırıya maruz kalmışlardır.

Yabancıların birer birer sınır dışı edilmeleri, onlar açısından ciddi hak ihlalleri doğurduğu gibi, zaten kırılğan olan Türk Protestanları daha da kırılğan hale getirdiği ve muhtemel yeni hak ihlallerinin kapısını araladığı şüphesizdir.

SONUÇ

Bu çalışmada göstermeye çalıştığım üzere, dini azınlıkların sorunlarının çok derin ve geçmişe dayanan kökleri bulunuyor. Bu sorunlar, sadece kağıt üzerinde yapılacak tek tük değişikliklerle çözüme kavuşturulamaz.

İlk olarak, dini azınlıklara bakış açısının değişmesi gerekiyor. Bunun ilk koşulu da, Türkiye'nin geçmişiyle açık ve dürüst bir şekilde yüzleşmesidir.

Ancak bu yüzleşmeden sonra, sorunların çözümü yönünde samimi adımlar atılabilir.

Aksi takdirde, Türkiye'de dini azınlıklara yönelik olarak atılacak her türlü reform adım, bir mak-yaj tazelemenin ötesine gidemeyecektir.

Geçmişi şekillendiren zihniyet kodları değişmemiştir ve bugün de devam etmektedir.

O zihniyet kodları değişmediği sürece de, dini azınlıkların durumlarını kökünden değişime uğ-ratacak adımların atılması mümkün değildir.

ORHAN KEMAL CENGİZ

1968 yılında İzmir’de doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden mezun oldu. 1996 yılında İzmir Barosu İnsan Hakları Merkezi Direktörü olarak görev aldı. 1997-1998 yıllarında Londra’da, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne açılan davalar üzerinde çalıştı. İzmir Barosu İşkenceyi Önleme grubunun kurucularındandır. Uzun yıllar boyunca Türkiye’de yaşayan dini azınlıkların avukatlığını yürüttü. İnsan Hakları Gündemi Derneği’nin kurucusu ve 2003-2012 yılları arasındaki başkanıdır. Tahir Elçi Vakfı Yönetim Kurulu üyesidir. Pek çok gazete ve yayın organında köşe yazarlığı yapmıştır.

Kaleme aldığı kitaplar ve raporlar:

“İnsan Hakları Hukuku Alanında Uluslararası Mekanizmalar” (KHRP, Ege yayınevi 1999); “Uygulamacılar İçin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne Başvuru Rehberi” (İzmir Barosu, 2001); “Protestanların Türkiye’de Karşılaştıkları Hak İhlallerinin İnsan Hakları Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi”(TPKB, 2002); “Sivil Toplum Kuruluşları İçin Hukuk El Kitabı” (STGM, 2007); “Turkey And the World Around It” (Liberte, 2008); “Türkiye’de Nefret Suçları” (Hakan Ataman’la birlikte, 2009, İHGD); “Türkiye’de Derneklerin Örgütlenme Özgürlüğü Önündeki Engeller” (TUSEV, 2010); “70 Soruda Roman Hakları” (Günal Kurşun’la birlikte-İHGD, 2013).

Umut Ağacı (Roman), Indie yayınları, 2019

Çevirileri:

“Düşünce, İnanç, Vicdan ve İfade Özgürlüğü” (2000, Belge Yayınları); “İşkencenin Rapor Edilmesi El Kitabı” (2000, Essex Üniversitesi); Standartları İşler Kılmak, İyi Cezaevi Uygulamaları İçin Bir Rehber” (2001, BG); “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Savunmak ve İlerletmek” (AAAS, 2004); “İşkenceyle Mücadele-Yargıçlar ve Savcılar El Kitabı” (2004, Essex Üniversitesi) “Gazetecilik, Medya ve İnsan Hakları Haberciliği Mücadelesi” (2006, İnsan Hakları Politikaları).

Halen serbest avukatlık yapmaktadır.

orkece@gmail.com

